This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Dette er en digital kopi af en bog, der har været bevaret i generationer på bibliotekshylder, før den omhyggeligt er scannet af Google som del af et projekt, der går ud på at gøre verdens bøger tilgængelige online.

Den har overlevet længe nok til, at ophavsretten er udløbet, og til at bogen er blevet offentlig ejendom. En offentligt ejet bog er en bog, der aldrig har været underlagt copyright, eller hvor de juridiske copyrightvilkår er udløbet. Om en bog er offentlig ejendom varierer fra land til land. Bøger, der er offentlig ejendom, er vores indblik i fortiden og repræsenterer en rigdom af historie, kultur og viden, der ofte er vanskelig at opdage.

Mærker, kommentarer og andre marginalnoter, der er vises i det oprindelige bind, vises i denne fil - en påmindelse om denne bogs lange rejse fra udgiver til et bibliotek og endelig til dig.

Retningslinjer for anvendelse

Google er stolte over at indgå partnerskaber med biblioteker om at digitalisere offentligt ejede materialer og gøre dem bredt tilgængelige. Offentligt ejede bøger tilhører alle og vi er blot deres vogtere. Selvom dette arbejde er kostbart, så har vi taget skridt i retning af at forhindre misbrug fra kommerciel side, herunder placering af tekniske begrænsninger på automatiserede forespørgsler for fortsat at kunne tilvejebringe denne kilde.

Vi beder dig også om følgende:

- Anvend kun disse filer til ikke-kommercielt brug
  Vi designede Google Bogsøgning til enkeltpersoner, og vi beder dig om at bruge disse filer til personlige, ikke-kommercielle formål.
- Undlad at bruge automatiserede forespørgsler
  Undlad at sende automatiserede søgninger af nogen som helst art til Googles system. Hvis du foretager undersøgelse af maskinoversættelse, optisk tegngenkendelse eller andre områder, hvor adgangen til store mængder tekst er nyttig, bør du kontakte os. Vi opmuntrer til anvendelse af offentligt ejede materialer til disse formål, og kan måske hjælpe.
- Bevar tilegnelse
  Det Google-"vandmærke" du ser på hver fil er en vigtig måde at fortælle mennesker om dette projekt og hjælpe dem med at finde yderligere materialer ved brug af Google Bogsøgning. Lad være med at fjerne det.
- Overhold reglerne
  Uanset hvad du bruger, skal du huske, at du er ansvarlig for at sikre, at det du gør er lovligt. Antag ikke, at bare fordi vi tror, at en bog er offentlig ejendom for brugere i USA, at værket også er offentlig ejendom for brugere i andre lande. Om en bog stadig er underlagt copyright varierer fra land til land, og vi kan ikke tilbyde vejledning i, om en bestemt anvendelse af en bog er tilladt. Antag ikke at en bogs tilstedeværelse i Google Bogsøgning betyder, at den kan bruges på enhver måde overalt i verden. Erstatningspligten for krænkelse af copyright kan være ganske alvorlig.

Om Google Bogsøgning

Det er Googles mission at organisere alverdens oplysninger for at gøre dem almindeligt tilgængelige og nyttige. Google Bogsøgning hjælper læsere med at opdage alverdens bøger, samtidig med at det hjælper forfattere og udgivere med at nå nye målgrupper. Du kan søge gennem hele teksten i denne bog på internettet på `http://books.google.com`

NYPL RESEARCH LIBRARIES
3 3433 07597864 7

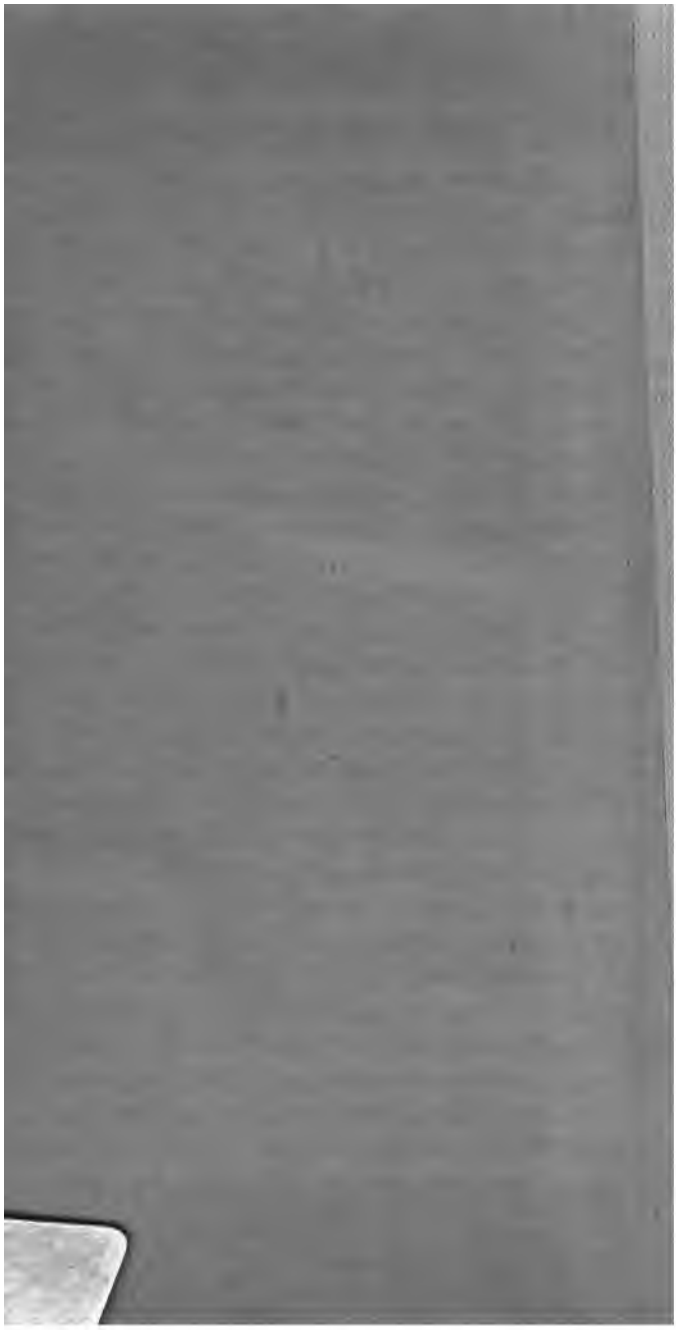

TROELS LUND

SUNDHEDSBEGREBER

I NORDEN

I DET 16 AARHUNDREDE

KØBENHAVN

DET SCHUBOTHESKE FORLAG

MDCCCC

Hygiene.- History, Scandinav

Omstaaende Portræt af Forfatteren er tegnet til Bibliotheket af P. S. Krøyer

.....

Titelvignet og Bindemblem ere udførte af Hans Tegner.

SUNDHEDSBEGREBER

Troels Lünd.

1969

»KULTUR-BIBLIOTHEK«

TROELS-LUND,

SUNDHEDSBEGREBER

I NORDEN

I DET 16 AARHUNDREDE

KØBENHAVN

DET SCHUBOTHESKE FORLAG

J. L. LYBECKER OG E. A. HIRSCHSPRUNG

1900

TO NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
163609A
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R 1924 L

THIELES BOGTRYKKERI

INDHOLD

		Side
1.	Hvad er Sundhed?	1
2.	Sundhedsbegrebernes Udvikling	7
3.	Ægypternes Sundhedsbegreber	11
4.	Grækernes Sundhedsbegreber. Hippokrates	18
5.	Senere græske og romerske Opfattelser	23
6.	Middelalderens Sundhedsbegreber. Araberne	28
7.	Sundhedsbegreber i det 16. Aarhundrede	33
8.	Det menneskelige Legeme	36
9.	Gud er Aarsag til Sygdom	46
10.	Djævelen er Aarsag til Sygdom	66
11.	Sygdom foraarsages af Stjernerne	92
12.	Sygdom stammer fra Legemets Vædsker	116
13.	Araberne	144
14.	Sygdom er det Negative, Lægemidlet det Positive. Aquavit. Apoteker. Lægebøger	147
15.	Paracelsus	171
16.	Sygdom er en selvstændig Form for Liv	181
17.	»Arkanum«. De Vises Sten. Universalmiddel	190
18.	Kirken og den nye Lægevidenskab	207
19.	Tyge Brahe	231
20.	Sundhedstilstanden i det 16. Aarhundrede	250
21.	Nutids Reflekser	261

HOST MAI 1924

Der er intet, som vi alle ved første Øjekast mene at vide saa god Besked om, som hvad det er at være sund. Derfor vækker en forudgangen Tids Sundhedsbegreber, hvor de afvige fra en seneres, altid hos denne Forbavselse, Medlidenhed og Latter. Som det er gaaet andre, vil det engang gaae os. Fremtiden vil lee ad vore Sundhedsbegreber og vor Sundhedspleje. Vi have ingen Midler til at afværge dette. At sætte sig krænket i Positur herimod hjelper ligesaa lidt som, om man vilde sikre sig ved lutter forsigtigt afvejede Udtalelser og Forholdsregler. Latteren er os vis.

Grunden hertil ligger i selve Sundhedsbegrebernes Form og Indhold. De ere og maa ifølge Sagens Natur altid være affattede i en sikker og bydende Form. De skulle jo kunne optræde med Myndighed som Regler og Paabud. Men samtidigt afvige de ofte i Indhold fra deres Forgængere i en Grad, der synes at overskride alle Grænser. Ikke blot kaste de sig fra Modsætning til Modsætning. Men to Tidsalderes Syn paa, hvad der ligger for, og hvad der i den Anledning bør gøres

kunne stundum være i den Grad forskellige baade hvad Forudsætninger, Slutningsmaade og Resultat angaaer, at de synes overhovedet slet ikke at omhandle samme Sag. Det gør de paa en Maade heller ikke. De have kun Navn tilfælles.

Thi intet Emne er saa vagt og vidtsvævende og kan lande paa saa uventede Punkter som Begrebet Sundhed. Der er næppe den Sag mellem Himmel og Jord, hvortil man ikke med en vis Ret kan henføre Sundheden og sige: herpaa beroer den. Dette er imidlertid af den Slags Sandheder, som vi kun nødigt og delvis indrømmer. Naar den udspiles historisk, i Form af Slægternes vexlende Opfattelser, erkende vi den. Men vi vægre os ved at tilstaae, at den samme Forvirring er tilstede hos vort eget Slægtled, endsige hos enhver af os.

Ikke desto mindre maa vi for at naae til fuld Forstaaelse frem ad denne Vej. Lad os for at lette Tilstaaelsen forgylde Pillen og begynde med at erklære: I Dig og mig har Udviklingen indtil Dato naaet sin høieste Blomst. I Dig og mig ere alle Fortidens Erfaringer opsparede tilstede. Hvad forstaaer da Du og jeg ved at være sund?

Det nærmest liggende Svar er vel: Det at være sund ytrer sig i at være smertefri eller endog føle et vist Velbehag. — Meget vel. Men er nu denne Smertefrihed, dette Velbehag af blot legemlig Art eller udkræves dertil ogsaa en til-

svarende sjælelig Tilstand? Sorg, Frygt, Fortvivlelse kunne jo ligesom Sindssyge ikke blot udvidske den rene legemlige Velbehags Fornemmelse men endogsaa angribe selve Legemet, gjøre det virkelig sygt. — Ja, saa maa vi altsaa bestemme det at være sund som en ikke blot legemlig men tillige sjælelig Tilstand. — Men ere vi først naaede saa vidt, fører Vejen ustandseligt videre. Vi maa indrømme, at det at være sund er en Tilstand, der afhænger ikke blot af den Enkelte alene men af en utallig Mængde Forhold opad, udad og indad til. Hvor opsatte vi end ere paa at finde Grænsen, ere vi ikke istand til at afstikke denne bestemt mellem den Enkeltes Sundhed i og for sig og saa hans Religiøsitet, hans moralske Begreber, hans Evne til at skaffe sig Føde og Klæder, hans Afhængighed af Vejrlig og endelig rent ydre Tilfældigheder som, om han har været sammen med en smitsom Syg eller er kommen til at træde sig en Splint i Foden. Som Led i et større Hele sættes den Enkelte derhos uafbrudt i Sving af omgivende Forhold og hans »Sundhed« er betinget af disse, en Kastebold for snart Alt mellem Himmel og Jord.

Dette er nærmest en Parodi paa Forklaring af, hvad Sundhed er. Det at være sund viser sig at bero paa alt muligt. Af lutter prisværdig Iver for at imødegaae alle Tilfælde har Forklaringen gjort sin Forbindtaske saa fyldig, at den er bleven til en Sæk, der omfatter hele Tilværelsen.

I dette Mylr bliver den Enkeltes lille Sundhed ikke til at finde igjen.

Lad os da begynde forfra men fra første Færd begrænse os og uden Hensyn til alt det meget, der betinger Sundheden, blot holde os til denne selv alene som rent legemlig Tilstand. Sundhed er en fortsat legemlig Smertefrihed eller endog Velbehags Fornemmelse. Under denne Form kender enhver af os den. Men nærmere lader den sig heller ikke udtrykke. Det er en umiddelbar Tilstand, der kun lader sig fornemme.

Paa en betænkelig Maade opgiver man rigtignok ved denne Forklaring hvert Hensyn til, hvorledes Sundhed skal opnaaes, bevares eller genvindes. Men lad os alligevel for en Stund følge den. Sundhed er en fortsat Tilstand af Smertefrihed eller Velbehag. Men enhver Velbehags Fornemmelse kræver for at fortsættes Afvexling, ellers gaaer den tilsidst over til en Fornemmelse af Ubehag. Erfaring viser da ogsaa, at det menneskelige Legeme er i en uafbrudt Vexel af Tilstande: i Bevægelse, i Ro, vaagent og sovende, trængende og ikke trængende til Næring osv. Parvis høre disse Tilstande med til Sundheden, men mellem dem ligger der hyppigt en Følelse af Smerte og Ubehag — Træthed f. Ex., Hunger og Tørst — der netop væsentlig bidrage til at forhøje Behaget ved Overgangen til den modsatte Tilstand. Men saa hører jo altsaa ogsaa Smerte og Ubehag med til Sundhed. Og bag ved disse daglige Overgange ligger der

andre endnu større og mere vidtstrakte, men lige saa regelmæssige: fra Barn til Voxen, fra Voxen til Olding, fra Olding til Død. Kan man være sund i alle Aldre? Eller er kun Væxten Sundhed, Aftagen Usundhed? Hvad enten man paastaaer det ene eller det andet, kommer man i uløselig Vanskelighed. Thi erklærer man kun det voxne Individ for sundt, saa nødes man til at paastaae, at det at være ung er en Sygdom. Og lader man alle Overgangene rummes indenfor Sundhedens vide Ramme, saa tvinges man til at indrømme, at Døden selv er en Del af Sundheden. I begge Tilfælde er Ens Forklaring af Sundheden sprængt, bristet for et Tryk enten indad eller udad.

Begrebet Sundhed viser sig da at være ligesaa flygtigt og vidtomfattende, lige saa vanskeligt at faae Ram paa som selve Livet. Førend man fuldt har forklaret, hvad det er at leve, har man heller ikke forstaaet, hvad det er at være sund. Thi Sundhed flyder som let Skumbrus ovenpaa selve det at leve. Men det har lange Udsigter med at forklare, hvad Livet er. Kunne vi da ikke foreløbigt maaske nøjes med en af disse halve Forklaringer, der uden at give fuldt Svar, dog antyder hvad man mener, f. Ex.: Sundhed er en Gennemsnits Tilstand, et Middelforhold mellem Yderligheder, eller lignende?

Desværre lider en saadan praktisk Forklaring af den afgørende Mangel, at den i Praksis er uden Værd. Thi det Midtpunkt, hvorom der ønskes

Svar, forbliver i Virkeligheden uopklaret, og er hyppigt ikke andet end en blot tænkt Størrelse, der slet ikke er til. Vi kende det samme fra andre »Middelforhold«. To Lande f. Ex. med en og samme, tiltalende Middeltemperatur kunne begge være lige ubeboelige, det ene fordi det Aaret rundt er taaget og sludfuldt, det andet paa Grund af uudholdelig Sommerhede og Vinterkulde. Paa Kysten ved Kanalen mellem England og Frankrig ligger Grænsen for »dagligt Vande«, den egentlige Strandlinie to Gange i Døgnet højt oppe paa tørt Land, to Gange i Døgnet dybt under Vandet. Ganske paa lignende Maade, hvad Sundhed angaaer. Det er praktisk seet en grumme utilstrækkelig Oplysning om en Febersyg, at han egentlig maa siges at befinde sig vel og være normal, for saa vidt hans Feberhede udlignes ved hans Feberkulde.

Spørgsmaalet om, hvad Sundhed er, forlægges ved denne Slags tomme Gennemsnitssvar kun fra det indholdsløse Midtpunkt til de virksomme Yderpunkter. Men herved ægges og tilspidses det netop, idet det drejes om til: hvor begynder Sygdom? Det er endnu kun en uskyldig og akademisk Tankesport at ville forklare, hvad det er at være sund. Men det er den haarde, smertelige Virkelighed, naar det hedder: jeg er syg, hvad skal jeg gøre for atter at blive sund. Det er selvfølgelig under denne Form, at Spørgsmaalet har rejst sig gennem Tiderne. Og det er med

denne nagende Braad i sig, at det fremdeles den Dag i Dag raaber om Svar.

Som det vil sees har altsaa enhver Tidsalder ment — og enhver enkelt af os troer fremdeles uvilkaarligt det samme — let og sikkert at kunne forklare, hvad det er at være sund. Men ved nærmere Undersøgelse viser det sig, at Svaret spreder sig, tyer til de mest forskellige Forhold, søger hist søger her, men vender dog bestandig næsten tomhændet tilbage. Og det er dog magtpaaliggende at faae Besked. Thi det drejer sig om andet og mere end blot løjerlige Fordomme, en pudsig Uvidenhed hos tidligere Slægtled. Disse vexlende Svar gennem Tiderne indeholde selv en skjult Klagelyd, de ere energiske men famlende Forsøg paa at bringe Hjælp til den lidende Menneskehed.

De forskellige Sundhedsbegreber afspejle sig tydeligst, hvor Sagen selv ligger simplest for og det ikke længer blot halvt i Leg hedder: hvad er Sundhed, men for ramme Alvor: er dette Sygdom? saa hjælp mig derimod! De forskellige Sundhedsbegreber ligge med andre Ord klarest for Dagen i de forskellige Lægemidler og Helbredelsesmaader.

Hvor vi saa vende Blikket hen, tilbage i Tiden eller omkring i vor Samtid, opdage vi en Masse forskellige Maader at helbrede paa, hver hvilende

paa sin ejendommelige Forudsætning. Der er ikke det imellem Himmel og Jord, hvor man ikke har ment at finde Sygdommens Aarsag eller Lægemidlet derimod. Gud, Forbøn, Velsignelser, Forbandelser, Trylleformularer og Ceremonier, Himmellegemernes Gang, Sollys, Maaneskin, Luft, Jord, Vand, Ild, Mennesker, Pattedyr, Fugle, Krybdyr, Fisk og Planter, helt og holdent eller blot enkelte Bestanddele deraf, Ædelstene, Metaller og alle Mineralier, Varme eller Kulde, den Syges egen Vilje, »Naturen selv« alene eller bistaaet med andre Midler til indvortes Brug, blot udvortes eller endog virkende paa Afstand, Ro eller Bevægelse, Andres Tanker, Sympathi eller Antipathi, Tal, hemmelige Magter, Afdøde, onde Aander, Djævelen — Alt har i broget Forvirring tjent til Forklaring af Kilden til Sygdom, Kilden til Helbredelse og tjener dertil endnu den Dag i Dag.

For saa vidt kunde der synes at være noget ret haabløst i at ville klare sig en enkelt Tids Sundhedsbegreber, da jo til enhver Tid kun den mest brogede Forvirring sees at raade. Rent i Almindelighed taget holder dette naturligvis Stik. Men nærmere seet frembyder der sig dog visse Mærkepunkter, der kunne tjene til Hold for en fyldigere Forstaaelse og lade spore en fremadskridende Udvikling.

Allerede det, at de forskellige Tidsaldere have haft et forskelligt Livssyn, medfører en ikke ringe

Forskel i deres Opfattelse af Sundhed og Sygdom. Vore hedenske Forfædre f. Ex. saa Livets Lykke i Kamp, den største Ulykke i at døe »Straadød« paa Sottesengen. For dem maatte den højeste Sundhed ytre sig i at dræbe og dræbes. Sygdomme deltes i de to: hæderlige og uhæderlige. Ulivssaar førte til Valhal, snigende Syge til Hel. — Da Romerriget stod i sin Kraft og den stoiske Lære hyldedes af dets bedste Mænd, var Livets Maal for dem at hævde sig selv og fremme sin Vilje. Sygdomme vurderedes efter den Grad, i hvilken de virkede hemmende paa Friheden. Den ypperste og afgørende Kur, der stod i Hvermands Magt, naar de gik for vidt, var selv at tage sig af Dage. — For Middelalderen var Livets højeste at afdøe fra Verden. Naar det af Sygdom og frivillige Savn udtærede Legeme, pint af Smerter, stivned i Død, saa var Værket fuldbragt, Lutringen til Ende. Usynligt fatted da den visne Haand Livsens Krone. — For vor Tid er Livet en fortsat Styrkeprøve mellem Sundhed og Sygdom, hvori de Nærmeste med kærlig Omhu, Lægekunsten med bestandig nye Finesser søger at gribe ind, medens Samfundet forretningsvant, ligegyldigt-deltagende seer til. Tidens Løsen og Varemærke er: »Saalænge der er Liv, er der Haab.«

Selvfølgelig have Opfattelser som disse aldrig i den Grad behersket en Tidsalder, at de have formaaet at omforme Alles Sind, helt udrydde Tilbøjeligheden til modsatte Forklaringer. Men

ligesaa klart er det, at idet de have besjælet Tidens Ledende, have de paatrykt Tiden selv dens Præg og anvist Lægekunsten højst forskellige Opgaver. Det gjaldt i det hedenske Norden om hurtigt at hele Saar, ikke om Kundskab til indvortes Sygdomme. I Stoikernes Tid fik det Betydning at kende den Gift, der lettest endte Livet. I den kristelige Middelalder gjaldt det om Bøn og om at skelne mellem Guds og Djævelens Lægemidler. I Nutiden kommer det an paa at dulme Smerter og spinde Livet ud.

Jævnsides med denne Vexel af Livssyn har der fundet en Fremadskriden Sted i den menneskelige Kundskab til Naturen og dens Kræfter. Saa langt vor historiske Viden rækker, lader en Udvikling i saa Henseende sig paavise. Ikke jævn ganske vist. Grækerne og Romerne vidste f. Ex. langt mere end Folkene i Middelalderen. Og Nutids Viden, selv om den overgaaer den græskromerske, dækker den næppe helt paa ethvert Punkt. Men en Udvikling har der fundet Sted. Og særlig den stigende Kundskab til det menneskelige Legemes Bygning og Levevirksomhed har medført en voxende Færdighed i dets Behandlingsmaade. Selv om man da ikke med Sikkerhed tør paastaae, at f. Ex. Kirurgien nu i alle Henseender staaer højere end i Grækernes og Romernes Dage, indeholder dog selve Kirurgiens Kunst det mest uomstødelige Bevis for Lægekunstens Betydning og for hvor stor den Fremgang er, der har fundet

Sted, siden de første Mennesker gjorde deres første raa Iagttagelser og Forsøg.

Tilsammen danne disse to: en Tidsalders Livssyn og dens Kundskab til Naturen de to Hovedforhold, hvoraf dens Bestemmelse af Sundhed og hermed dens hele Sundhedspleje afhænger. Det kunde med denne Forudsætning synes nok, straks at vende os til vor egentlige Opgave: en Betragtning af Tilstanden i Norden i det 16de Aarhundrede. Denne vil imidlertid kun ret kunne forstaaes ved Kendskab til Lægekunstens tidligere Udvikling. Vi kaste derfor først et flygtigt Blik paa Hovedpunkterne heri.

Det første Folk, hos hvem Lægekunsten spillede nogen fremtrædende Rolle, var, saa vidt vides, Ægypterne. Deres livlige Sind, deres Evne til at anstille Iagttagelser og deres Trofasthed i at opbevare disse gjorde dem selvskrevne til at gaae i Spidsen. Hertil kom, at deres religiøse Begreber og Skikke, særligt Balsameringen, gav dem rig Lejlighed til at erhverve Kundskab om det menneskelige Legemes Indre. Man sammenligne hermed blot Anatomiens Vilkaar i Middelalderen og langt ind i den nyere Tid, hvor det var forbundet med de største Vanskeligheder at faae Lejlighed til at undersøge Menneskelegemets Indre, og man vil forstaae, hvilket naturligt Forspring Ægypterne besad.

Der er tre Iagttagelser, der melde sig som de første og grundlæggende for al Lægekunst. Det er, at ethvert Menneske uafbrudt baade vaagen og i Søvne drager Aande, hvad der er kendeligt paa, at det regelmæssigt bevæger Brystet. Dernæst at Legemet er fyldt med rødligt Blod, som løber ud deraf, hvor man saa slaaer Hul. Endelig at alle have Trang til at indtage Føde; denne synes at passere hele Kroppen, thi efter nogen Tids Forløb udskilles atter fra modsat Side visse Dele, ubrugelige men med Legemets Varme. Alle disse tre Forhold vise sig at være nødvendige for Livet. Thi naar Aandedrættet ophører, eller for meget Blod rinder ud, eller naar En i lange Tider ikke faaer Føde, indtræder Døden. At En er død kendes netop paa, at han ikke aander, Blodet i ham er ikke længer som forhen, og han spiser ikke mere.

Det var disse tre Grundiagttagelser, som Ægypterne anstillede og derpaa byggede deres første almindelige Slutninger. Det var ud herfra, at de besvarede det Spørgsmaal, selve Tilværelsen stiller til Enhver: hvad er Forskellen mellem at være levende og at være død, hvad er Livet? Deres Erfaringer syntes at give tre forskellige Svar: Aandedrættet, Blodet, Føden. At Livet skulde være det uforstaaelige Aandedræt, der ligesom Vindpustet ikke selv var synligt, var en svær Tanke at fatte. Det er Spor af denne Forklaringsmaade, der kommer igjen i Fortællingen i første Mose-

bog om, at Gud dannede Adam og indblæste ham Livets Aande gennem Næsen. Hos Ægypterne førte den tidligt til Læren om en Mennesket iboende Aande eller Sjæl, der i Døden løsnedes fra Legemet men atter skulde vende tilbage og tage den ventende Mumie til Bolig.

Tiltalte denne Forklaring end Ægypternes Tro, saa mættede den kun halvt deres Virkelighedssans, og de henvistes da naturligt til et af de to andre Svar: Livet er Blodet, eller Livet er Føden. Men af disse to lød det sidste saa usandsynligt. Thi vist var det dog, at et Menneske i meget lang Tid kunde undvære Føde og alligevel leve. Nogen nær og inderlig Forbindelse mellem Liv og Føde kunde der altsaa ikke være. Heller ikke kunde det falde naturligt at tænke sig den Føde, som nys maaske befandt sig i en Skaal langt fra En, i næste Øieblik som den vigtigste Del af Ens Indre. Da franske Filosofer i Slutningen af det 18. Aarh. opstillede den Forklaring, at Livet er Føden, var det ogsaa kun med den pikante Bifornemmelse af, at de hermed sagde noget, der maatte forekomme den almindelige Opfattelse stødende.

Den tredie Forklaring laa et kvikt og naturiagttagende Folk som Ægypterne langt nærmere: Livet er Blodet. Herved blev begge Former for Trang — den til det Hemmelighedsfulde og den til det Virkelighedssikre — tilfredsstillede. Thi om man saa gav et Menneske ikke andet end

den hvide Mælk at drikke, saa forvandledes den hurtigt i ham paa en vidunderlig Maade til Livets egen Saft, det røde Blod. Og hvor inderligt Liv og Blod vare forenede, fremgik noksom af, at Livet ikke blot langsomt svandt bort, ugevis som efter Mangel paa Føde, men i et Nu var omme, naar f. Ex. Hoved skiltes fra Kroppen og Blodet brusede ud. Der kunde ikke være nogen Tvivl: Blodet er Livet.

Ud fra disse Forudsætninger naaede Ægypterne til en Række Resultater, der anvise dem en Hædersplads som den videnskabelige Lægekunsts Grundlæggere. Man maa her ikke lade sig skuffe af, at deres Erfaringer saa tidt iklædte sig Form af blot religiøse Paabud og Skikke. Det var jo en og samme Stand, Præsterne, der dyrkede de aandelige Interesser, saa vel de religiøse som de videnskabelige. Al Videnskab var paa en Maade Religion, og i hvert Fald kun som Religion var den i Stand til at trænge ud iblandt Folket. Ægypternes Lægekunst maa da ligesom udklares af deres Lære om, hvorledes et Menneske skal leve for at tækkes Gud.

»Man skal bevare sig selv ren.« Tilsyneladende er dette kun et lidet oplysende Udtryk. Vi har saa tidt hørt det anvendt baade i ligefrem og i overført Betydning, at det falder som det naturlige for os. Der hører Eftertanke, næsten Selvovervindelse til for at indrømme, at det maatte ligge nærmere for et Oldtidsfolk at udtrykke det

rette Gudsforhold paa anden Maade f. Ex. ved: at være højtidsklædt, agtpaagivende, lydig eller lignende. I Virkeligheden betegner Fordringen, at bevare sig selv ren, baade som almindelig Leveregel og som Udtryk for det rette Gudsforhold en i sanitær Henseende meget vidt fremskreden Udvikling.

Ægypterne tog det i strengeste Forstand. Herodot (II 37) beskriver dem saaledes: »De ere overmaade gudfrygtige, mere end alle andre Folk. Dette give de tilkende ved stadigt at vadske deres Drikkekar, ikke blot Enkeltmand, men alle hver eneste Dag. De bære linnede Klæder, der bestandig maa være nyvadskede, herpaa lægge de den største Vægt. Selv Omskærelsens Skik holde de paa af Renligheds Hensyn.« Bad og Barbering hørte derfor med til de daglige Fornødenheder. »Ja, siger Herodot, Præsterne barbere endog hver tredie Dag hele deres Legeme, for at der ikke skal findes mindste Smuds eller Kryb paa dem, naar de betjene Guderne. De tage koldt Bad fire Gange i Døgnet, to Gange om Dagen, to Gange om Natten.«

Da efter ægyptisk Opfattelse Blodet udgjorde Livet, maatte der vises særlig Omhu for at bevare Blodet rent. Her opstillede de den Hovedregel: Sygdomme bringes ind i Legemet ved Føden. I dette Forhold maatte da anvendes en tredobbelt Art af Renlighed. For det første maatte ganske udvortes Alt være rent, Kar, Bægre, Knive,

Hænder. Men dernæst maatte der kun nydes Kød af »rene« Dyr. Sondringen mellem rene og urene Dyr, der jo som bekendt senere optoges af Jøderne, gik væsentlig ud paa, at Dyrets Renhed afhang af dets Føde. Dyr, der fortærede andre Dyr, vare urene; Dyr, der kun levede af Planteføde, vare rene. Derfor var Svinet, som altædende, urent. Ingen Svinehyrde maatte betræde et ægyptisk Tempel. Og den, der paa sin Vej tilfældigt kom til at røre ved et Svin, havde strax med Klæderne paa at ile ud i Nilen og bade sig (Herodot II 47). Selvfølgelig maatte Mennesket heller ikke selv være Rovdyr og fortære Blod. Man lod derfor dette saa vidt muligt løbe fra. Det er hertil der sigtes i de gammeltestamentlige Udtryk: Blodet er Dyrets Sjæl, det skal Du ikke nyde. Ifølge den ene af de to Beretninger i første Mosebog om Verdens Skabelse var jo Mennesket og alle Dyr oprindeligt kun bestemt til at leve af Planteføde.

Men endnu en tredie Form for Renlighed maatte anvendes. Blodet inde i Menneskelegemet skulde holdes rent ved, at dette blev renset som ethvert andet Kar, og intet Usundt fik Lov til sætte sig fast. I denne Anledning anvendte Ægypterne hyppigt Brækmidler og Lavement. Engang hver Maaned skulde man derhos foretage en grundigere Udrensning ved at bruge Afføringsmidler tre Dage i Rad (Herodot II, 77).

Resultatet af denne gennemførte Renlighed

var en fortrinlig Sundhedstilstand. Herodot, der maa indrømme dette, kan dog ikke lade være med at tilføje: Jeg holder nu for, at naar Ægypterne næst efter Libyerne ere de sundeste af alle Mennesker, saa kommer dette af, at de ikke have forskellige Aarstider, men altid en og samme.

Hvor højt Lægekunsten stod og hvor stor en Anseelse den nød hos Ægypterne, faar man maaske det bedste Indtryk af ved at se, at de havde gjort Skridtet fra Læger i Almindelighed til Specialister. Forholdene i Ægypten c. 450 Aar f. Kr. beskrives saaledes: »Enhver Læge giver sig kun af med enkelte Sygdomme, ikke med alle. Det vrimler derfor med Læger. Der er Øjenlæger, Hovedlæger, Tandlæger, Underlivslæger, Læger for indvortes Sygdomme o. s. v.« (Herodot II, 84).

Denne Tilbøjelighed til at sondre i Enkelttilfælde udgjorde paa engang Ægypternes Styrke og Svaghed. Den var et Udtryk for en opmærksom og paalidelig Naturiagttagelse, men røbede tillige en vis stiv Goldhed, Mangel paa Evne til at kunne samle i almindelige Overblik. Derfor blev deres Bidrag til den fælles Udvikling kun en Sum af isolerede Iagttagelser. Det Brudstykkeagtige vanskeliggjorde tillige Opbevaringen. Særligt hvad Afføringsmidler angik lige fra de mildeste til de allervoldsomste, der kun anvendtes til Balsamering, synes Ægypterne at

have besiddet en vidtforgrenet Viden, hvoraf maaske kun den mindre Part er naaet ned til Eftertiden.

Ægypternes aandelige Arvtagere bleve Grækerne. Ligesom i Grækenland alle mulige Gudesagn og Forestillinger om Guder i Dyreskikkelser vare mødtes baade fra Øst og Syd, saaledes samledes ogsaa her alle Slags Helbredelsesmaader med babylonisk, persisk og ægyptisk Tilsnit og fandt livlig Deltagelse, troende Tilhængere. Men ligesom Gudernes Dyreformer efterhaanden faldt bort i Grækenland og gav Plads for den guddommelige Menneskeskikkelse, saaledes gik det ogsaa Helbredelsesmaaderne. De afklaredes og forædledes her og selve den ægyptiske Kundskabsmængde blev til en anden, en højere Art af Viden ved at voxe paa græsk Grund.

Den ældste blot modtagende Tid i Grækenland var præget af de samme Ejendommeligheder, som Lægekunsten bærer Mærke af overalt paa sit første Udviklingstrin: den var en uklar Blanding af Gudsfrygt, Trylletro og Erfaring. Præsterne vare her som allevegne dens Udøvere. Men medens disse Forhold i Babylon og østerpaa længe vedblev at udøve deres Tryk og truede med at tage Lægekunsten fangen under skummel Tro paa onde Aander, der kun veg for Besvær-

gelser, klarede det mærkeligt op under Grækenlands Himmel. Der var allerede paa dette Trin et langt lysere Skær med Gry af noget Nyt over Tempelsygeplejen i Grækenland. Apollon, Digtekunstens og Musikens Gud, var jo ogsaa Lægekunstens Guddom. Templerne laa smukt paa Bjærghøjder, i Lunde, hvor varme Kilder udsprang. Klimatisk seet vare Templerne paa Kos, paa Knidos, i Epidauros o. s. v. Sanatorier. (Julius Petersen: Den medicinske Lægekunsts hist. Udvikl. S. 15).

Men ogsaa den Kur, der her anvendtes, var af en ejendommelig Art, med Spirer til Nyt. Tilsyneladende var det som i Østerland blot Gudens Hjælp, der paakaldtes. Men dette foregik paa en egen sundhedsfremmende Maade. Først efter flere Dages Renselse ikke blot ved Bøn og Offring men tillige ved Badning og Faste indlodes den Syge. Under Musik og Sang og hellige Ceremonier ledtes han af Præsterne ind i Helligdommen. Et Leje beredtes ham her paa Skindet af den Vædder, han havde ofret, og naar han saa om Natten sov ind herpaa, tilsagde Guden ham i Drømme det Lægemiddel, hvorved han skulde helbredes. — Mangen Læge i Nutiden vilde vistnok være villig til at foreskrive en lignende Kur, hvor — for at bruge Nutids Udtryk — Sundhedspleje og Suggestion gik Haand i Haand.

Utallige Vidnesbyrd bekræftede, at Orakel-

svarene havde medført Helbredelse. Efterhaanden blev det Skik i Templerne paa Kos og Knidos at indgravere paa Metalplader den Syges og hans Sygdoms Navn samt det Lægemiddel, som Oraklet havde tilraadet. Lidt efter lidt dannedes der saaledes, tilsyneladende under blot religiøs Form som Votiv-Tavler af de Helbredede, en Lærebog i Lægemidler. Da sluttelig ikke blot det Mysteriøse mere og mere indskrænkedes, men ogsaa videbegærlige Elever, der ikke vilde være Præster men blot Læger, optoges i Templerne, var Udviklingen fuldbyrdet. Af Tempel-Eleverne paa Kos fremgik Grækenlands ypperste Mand paa Lægekunstens Omraade, Hippokrates.

Hippokrates — Euripides' og Phidias', Sokrates' og Platons store Samtidige — var født paa Kos 460 f. Kr. og døde i Larissa i Thessalien 377. Hvormange af de talrige Skrifter, som gaa under hans Navn, der virkelig ere forfattede af ham, hvormange af hans Disciple, er vanskeligt at klare. Vist er det, at fra ham daterer sig et helt nyt Syn paa Sygdom og dens Behandling. Det Nye, der bryder igennem, er ikke udtømt ved den Rigdom af Kendskab til det menneskelige Indre og til de forskellige Sygdommes Art, der her viser sig, eller den Renhed, Varme og selvhengivende Omhu, hvormed Lægens Kald her er opfattet. Der ligger en hel ny Forstaaelse bagved, som bringer alle de hidtil spredte Enkeltheder i levende Enhed. Dette Central-

punkt er Hippokrates' Opfattelse af Legemets Liv. Livet bestaar hverken i Blodet eller i Aandedrættet eller i den tilegnede Føde alene. Det er altsammen blot Livsytringer. Det egentlig Levende er, at Legemet er en Organisme, en hensigtsmæssigt ordnet Helhed, en Mikrokosmos. Sygdommen er Brud paa denne skønne Enhed. Men det bedste Middel herimod er Organismens egen iboende Kraft, der jo netop tilstræber Enhed og Helhed. Naturen selv er den ypperste Læge.

Hvad er da den enkelte Læges Opgave under en Sygdom? At hjælpe Organismens egen Natur til at fjærne det skadelige og generhverve Sundhed, hjælpe den til at læge sig selv. Dette opnaas ved i Begyndelsen af Sygdommen at forholde sig blot afventende og tilrettelæggende gennem stræng Diæt, der afskærer Feberen fra Tilførsel. Har saa Naturen faaet Ro til at virke og drive de sygelige Vædsker sammen, rede til Flugt, indtræder Afgørelsen, Krisen, hvor det gælder om at faa dem udstødt paa rette Vis og ad rette Vej. Her er Lægens vigtigste Opgave. Her kommer det an paa kyndigt, roligt og med hurtig Aandsnærværelse at gribe ind og hjælpe Naturen ved at fjærne de onde Vædsker ad rette Vej, altsaa drive dem tilbage ind paa denne rette Vej, hvis de true med at indslaa en forkert. De tre vigtigste Midler hertil ere Udtømmelser ved Opkastning, Afføring og Aareladning. Om denne sidste, der jo lader sig anvende overalt paa

Legemet, er det Lægens Opgave at afgøre, om den i det enkelte Tilfælde skal anvendes nærved det syge Sted eller netop fjærnt derfra, samt være klar over, om der hermed tilsigtes Helbredelse eller blot at stille Smerte. (Chr. Daremberg: Histoire des sciences médicales. Paris 1870. I. 89—145. Smlgn. dog Jul. Petersen 60 fgg.)

Hippokrates' Lære om Menneskets Indre og om dets Vædskers Sammensætning og Betydning holdt sig til det 16. Aarh. e. Kr. Vi ville senere faa Lejlighed til at blive bekendt med dens Hovedtræk. Hans Opfattelse af Naturens egen lægende Kraft har holdt sig til vore Dage og næres, bevidst eller ubevidst, endnu af mange. Ligger der i denne Eftertidens Tilslutning et Bevis for dens Betydning, saa fremgaar denne endnu bestemtere ved en Sammenligning med hans Fortid. Forskellen mellem ham og Ægypterne laa ikke blot i, at han fyldigere og mere samlet end de kendte Menneskets Indre og Sygdommenes Arter. Ikke heller blot i, at han dristigt anvendte Aareladning. Men Hovedforskellen laa i Opfattelsen af Mennesket selv. For Ægypterne var dette blot en Art vandrende Mumie, der gennem uafbrudt Renvaskning, indvendigt og udvendigt, skulde bevares ren, indtil den endelig sattes paa sin sidste Plads i Graven, hvor den ventede paa engang at skulle tages i Brug i Osiris' Boliger. For Hippokrates var Mennesket mere end Mumie, det var et levende Væsen, Afbilledet af

den hele herlige Tilværelse. Som i den gik ogsaa i Mennesket Hensigtsmæssighed, Skønhed, Sundhed, Liv i Et. Naturen tilstræbte, i Verden som i det enkelte Menneske, selve det at leve. Den var selv sin egen Læge. Derfor var ogsaa det at være Læge et Menneskes skønneste Kald.

Der ligger i denne skønhedsberuste Tro paa Livet en Genklang af den Tidsalder, hvori Hippokrates levede. Hans Opfattelse er tydeligt nok i Slægtskab med Samtidens Forvisning om, at Legemet ved Gymnastik, Sjælen ved Musik former sig skøn og sund; i Slægt med den Skønhedstrang, der befolkede Gader og Torve med Statuer i Tillid til, at hele Folket ved Synet heraf vilde forædles. Og som Sokrates fandt det højeste i Mennesket i den guddommelige Orakelstemme i dets Indre, Platon derimod i selve Menneskетanken, saaledes gør Hippokrates paa Lægekunstens Omraade den samme Bevægelse. Det Lægende er ikke Guddommens Orakelsvar i Nattens Mørke til den Syge paa Vædderskindet i Templet. Det Lægende er Legemets egen iboende Natur, selve dets Liv.

Hippokrates' Lære var som en skøn Drøm, et begejstret Helhedsindtryk, der bagefter under Dagens Møje og Slid kunde være vanskelig nok at fastholde. Hos Grækerne og ikke mindst hos

Romerne skiltes da ogsaa ofte det i den Forenede og indgik nye selvstændige Dannelser.

Der var først Læren om Naturen som sin egen Læge. Denne Lære holdt jo dog ikke Stik. Alt døde tilsidst, det Skønne endte som hæsligt, det Levende som Lig. Hvad var Grunden hertil? Mon ikke den, at Livet ikke var noget i og for sig og stærkere end Døden, men Alt kun en en skiftende Blanding af det eneste Reelle, de smaa Atomer, der under Omtumlingen snart faldt i Skikkelsen »Liv«, snart i Skikkelsen »Død«. Denne Forklaring tiltalte en vis Side af den græske Tanke; dens bitre, kolde Logik virkede som skarp Morgenfriskhed. Tidligt havde Materialismen faaet Indpas i den græske Filosofi, og den veg ingensinde helt, men fandt stadigt nye Repræsentanter.

Omsat i lægevidenskabelig Form maatte denne Opfattelse ytre sig i, at paa »Naturen« kunde der i Sygdomstilfælde ikke bygges. Den kunde lige saa vel gøre Skade. Thi Legemet var kun en Sammenhobning af Atomer med tomme Rum eller Porer imellem. Alt efter Atomernes gunstige eller ugunstige Aflejring kunde de give Plads for Bevægelighed, altsaa for Sundhed og Liv, eller trykke, knuge til Død. Lægekunstens Opgave var under disse Forhold enten ved voldsom Bearbejdelse eller ved blidere Behandling, alt efter som det nu i de enkelte Tilfælde passede bedst, at bringe Atomerne i rette Leje, gøre det For-

hærdede porøst og bøjeligt, stramme det Slappe. Den berømteste Repræsentant for denne Retning var den græske Læge Asklepiades, der nedsatte sig i Rom, hvor han havde en udbredt Praxis lige til sin Død Aar 56 f. Kr. Da han paastod, at han i Modsætning til alle Tilhængere af Hippokrates var Indehaver af en virkelig Kurmethode kaldte man Asklepiades' Retning for den »methodiske.«

Men man kunde jo ogsaa gaa den stik modsatte Vej og netop lægge Eftertrykket paa Hippokrates' Ord, at »Naturen« er det egentlig Lægende. Jo mere man grundede over, hvad denne »Natur« egentlig var, des mere maatte man ledes til i den at see noget flygtigt, hemmelighedsfuldt, ugribeligt. Livet var usynligt ligesom Menneskets Aande, men det var mere end menneskeligt Aandedræt, det var Gud selv, der aandede paa den døde Masse, saa at den levede, det var Udstrømninger af Verdenssjælen, der, hvor den bredte sig, bredte Liv. Denne Forklaring kunde snart forflygtiges saa stærkt, at det egentlige Værende ikke var Legemet selv men blot Legemets Idee, snart som hos Stoikerne nærme sig Materialismen, idet Guds eget Væsen tænktes som noget materielt, som Ild f. Ex. Fælles for hele den »spiritualistiske« Lægekunst blev det, at det, hvorpaa det kom an, var at paavirke den Syges »Aand«, enten mystisk ved at paavirke »Principerne« for hans Funktioner, eller mere forstaae-

ligt ved at styrke hans Livskraft, opildne hans Levemod. Den mest bekendte Læge af den »spiritualistiske« eller »pneumatiske« Retning var Athenæus, der levede omkring Aar 50 efter Kr. Hans Navn er især knyttet til hans Iagttagelser af Pulsen, og Benyttelsen af denne som Gradmaaler for Sundheden. I dens regelmæssige Gang saa han Livskildens harmoniske Rislen, dens enkelte Slag var Vingeslaget af den i Pulsaarerne indeværende Livets Aand. Meget betegnende har han skrevet om »fysisk og moralsk Sundhedspleje«. (Chr. Daremberg I, 237).

Men endelig kunde man jo som praktisk Læge helt opgive at tænke over, hvad »Naturen« egentlig var. Det, der i de enkelte Tilfælde forelaa, var: Denne er syg, hvorledes skal jeg bedst helbrede ham. Det gjaldt da blot om ad Erfaringens Vej at faa fastslaaet, hvilken Virkning de enkelte Lægemidler havde. Saa fik det være det samme, om man spekulativt kunde begrunde, hvorfor de maatte virke saaledes og hvad den egentlige Aarsag til Sygdom var. I denne praktiske Helbredelsesmaade, hvor Lægevidenskab underordnedes Lægekunst, synes Grækerne og Romerne at have staaet højt. Det var paa en Maade det allerældste Standpunkt, der her genindtoges, hvor der blot spurgtes om: hvad hjælper mod det? Men den hele Retning var baaren oppe af en omgivende fin Kultur, en gennem Aarhundreder skolet Dannelse, der gav den Enkelte

Takt til at undgaa Udskejelser. Et blivende Minde om denne Skole er bevaret i dens Erfaringsresultat, at Opium er et af de ypperste smertestillende Midler.

Alle disse tre Hovedretninger — den methodiske, den spiritualistiske og den blot erfaringsmæssige — vare Enkeltudløbere af Hippokrates' alsidige Opfattelse. Oldtidens sidste og berømteste store Læge, Galenus, søgte atter at indfange dem og samle dem alle paany til Enhed. Galenus var født i Pergamum i Lilleasien 131. e. Kr. og var som skabt for denne Opgave. Omhyggeligt oplært i alle Datids Videnskaber, begejstret fra Ungdommen af for en Læges Kald, studerede han baade i Smyrna, Alexandria og sluttelig i Rom, hvor han vandt et stort Navn som Læge. Midt i sin ypperste Kraft kun 37 Aar gammel vendte han hjem til sit kære Pergamum, men Kejser Markus Aurelius drog ham atter tilbage til Hovedstaden, hvor hans omfattende Virksomhed først endte ved hans Død omtrent Aar 200. I et Kæmpeværk samlede Galenus hele Hippokrates' Lære, tilsat og forbedret med alle de i de mellemliggende 600 Aar ikke mindst af Galenus selv indvundne Erfaringer. Hans Skrift blev for Lægevidenskaben, hvad Aristoteles' Skrifter blev for Filosofien og Naturvidenskaben: et sjældent Vidnesbyrd om Oldtidens Dannelse, en Beholder, hvori Fortids Kundskaber opbevaredes under Middelalderens trange Tider, Genstand for

ærbødig Forbavselse næsten Tilbedelse og for pedantisk Eftersnakken i halvandet tusind Aar. Som et Monument, mejslet af den ædleste Kunst, aflokkede det Beundring, værnede det Mindet, kvalte det hvert spirende selvstændigt Liv, saa vidt dets brede Fodstykke rakte.

Middelalderen i Europa ligner, hvad Lægekunst angaar, en vanrøgtet Have, hvor den Haand, der havde opelsket de forædlede Planter, er borte og Ukrudtet derfor faaer Lov til at brede sig. Sporene af den antike Lægekunst forsvandt ikke ganske, men trængtes blege og opløbne op i en Krog. I Salerno holdt saaledes Resterne af en latinsk Lægeskole sig, skød i Tiden fra Aar 850 til henimod Middelalderens Slutning stadigt nye Skud, lange, tynde, men med en bedre Tids Racemærker. Medens dette var Rester af romersk Videnskab, gik græsk Lægevidenskab over Alexandria i Arv til arabiske Lærde. Fjærnt mod Øst ovre ved Buchara, Balck og Ispahan — nu tildels aandelige Ødemarker, dengang langt videre fremskredne end Europa — levede omkring Aar 1000 den lærde Avicenna. Medens man i Sydeuropa kun ventede paa Verdens Undergang, og i Nordeuropa myrdede Danske i England eller Vikingerne hinanden indbyrdes paa »Ormen hin Langes« Dæk, fordybede han sig histovre i Aristoteles'

Filosofi, gav en fortrinlig Fremstilling deraf og forfattede sin berømte Lægebog »Kánon«, der i henved 600 Aar skulde danne Grundlag for Lægevidenskaben. Ganske naturligt vendte ogsaa Lægekundskab med Araberne tilbage til Europa over Spanien. Her var Frederik Barbarossas, Philip Augusts, Valdemar den Stores berømte Samtidige den stille Lærde Averroës. Skøndt han virkede som Kadi (Dommer) i Sevilla, senere i sin Fødeby Cordova, og som Livlæge i Marokko, fik han Tid til ikke blot at oversætte Aristoteles paa Arabisk — Kilden til de latinske Oversættelser og Bearbejdelser i Middelalderen — men tillige til at udforme en selvstændig filosofisk Opfattelse og til at skrive sit bekendte medicinske Værk, hvis fordrejede Navn paa europæisk er »Colliget«.

Ingen kan uden Beundring see paa, hvad Araberne have ydet paa det lægevidenskabelige Omraade. Og dog tegner sig netop gennem deres græske Forbilleder, Hippokrates og Galenus, hvis Skrifter de studerede, oversatte og flittigt benyttede, et Grundrids af ædlere Linier, der indeholder en Kritik over dem og deres Færd. Af en mere ildfuld om end tanketøjlet Race manglede de Grækernes Klarhed og overlegne Ro. De dreves, hvad Lægemidler angik, enten ud i det Eventyrlige og Fantastiske, eller de søgte at bøde paa Manglen af den lykkelige græske Simpelhed ved samvittighedsfuld Medtagen af alt muligt. Herved opstod de to Retninger, der prægede

deres Lægekunst. Enten en Tro paa, at det Sjældne, det Kostelige er det ypperste Lægende; en medfødt Hang, som de kun med Møje bekæmpede. Eller det endnu hyppigere: Anvendelsen af det stærkt Sammensatte, saa Lægemidlet blev til en »mixtura« af det mest Forskellige. Hensigten hermed var paa engang at bøde paa de enkelte Medikamenters Usikkerhed og at ramme ethvert af en Sygdoms talrige Symptomer. Men i begge Retninger savnedes Grækernes Maadehold. Baade det Eventyrlige og det Sammensatte gjorde siden overordentlig Lykke i Europa. Lysten til det Eventyrlige bekæmpedes først, den anden Tilbøjelighed kun langsommere. De endnu i vor Tid ikke helt udryddede vidtløftige Recepter bære Mærker af at stamme fra Arabernes Lægemethode.

Baade Salerno Skolen og den arabiske Kunst var af ædel Afstamning sammenlignet med alt det Ukrudt, der ellers i Middelalderens Europa bredte sig paa Lægekunstens Omraade. Alle Fortidens Fremgangsmaader og Opfattelser ligefra den ældste, mørkeste Tid kom atter til Ære og trivedes frit under de to nu givne Forudsætninger: en Flok barnlige Folkeslag omvendte til en Kirke af fremmed, østerlandsk Oprindelse.

Man nøjedes da ikke med at gøre det engang af Grækerne foretagne Fremskridt tilbage igen og atter blot helbrede ved Hjælp af Gud. Ulykken var, at den Gud eller de Guder, hvorpaa man

troede, var ifølge deres persisk-babyloniske Oprindelse af dobbelt Art: en Lysets Gud og en Mørkets Gud, Vorherre og Djævelen. Mellem dem herskede der evig Strid. Og Sygdom var paa en Maade Stridens Gjenstand. En Ting stod dog alle klart: Sygdom kunde ikke overvindes ved Lægemidler alene, den kunde kun sejrrigt bekæmpes ved Trylleri enten i Guds eller i Djævelens Navn. Herved var Niveauet sænket, og man stod atter paa Naturfolkenes laveste Trin, hvor al Erfaring var borte og den enkelte rædselslagen henvist til enten hvid eller mørk Trolddom.

Den hvide Trolddom bestod i Korsets Tegn, Vievand, Oplæsning af uforstaaelige latinske Bønner, allehaande Amuletter som Krucifixer, Mariabilleder, Agnus dei, i Valfarter til Helliges Grave, Berøring af Relikvier eller blot Paakaldelse af Helgener, hvoraf hver havde sin Sygdom som Specialitet, St. Judas Hoste, St. Knud Lamhed, St. Klara rindende Øjne o. s. v.

Den sorte Trolddom var Anvendelse af et Utal af hemmelige Midler, tilsyneladende betydningsløse, som et Baand med Knuder, en tvedelt Gren, en Sømstump, et Par Haar o. s. v., eller meningsløse Ramser, Tegn og Ceremonier, der næsten lignede de hvide, saa at man maatte have gaaet i den »sorte Skole» eller dog lært lidt mere end sit Fadervor for at fatte Forskellen og Betydningen. Selvfølgelig opnaaedes Virknin-

gen af den sorte Trolddom altid ved Djævelens Hjælp. Og den hele Fremgangsmaade var derfor forkastelig og straffedes paa Livet. Men hvor var Grænsen? Ingen Moderssjæl kunde skarpt paavise den. Og den virkelig kyndige Læge, der med Held anvendte et naturligt Lægemiddel, var maaske mere end nogen Anden udsat for Mistanke om at øve den sorte Kunst.

Det var disse Forhold, der lagde deres uhyggelige Skær over hele Middelalderen. Den i Oldtiden indvundne Klarhed over den menneskelige Natur var ved Folkevandringernes Rystning atter bleven grumset op med Kirkelærens Bundfald. Ud fra Læren om ikke blot en Gud men ogsaa en Djævel var det ikke muligt at blive klog paa, hvad Sygdom og Død egentlig var. Var det Guds Opdragelsesmidler eller var det Djævelens Angrebsmidler, var det Guds eller Djævelens Værk? Og havde man overhovedet Lov til at forsøge at helbrede? Det maatte synes en formastelig Gudsbespottelse enten at sætte sig op imod Guds Vilje eller at tro sig istand til at hindre den Djævelens Vilje, som Gud ikke selv vilde eller formaaede at afværge. Lægekunsten selv var maaske Menneskeslægtens tydeligste Syndemærke, dens mest forvorpne Brøde.

Mellem disse Modsigelser svingede Middelalderen. Ingen vidste Besked. End ikke den, der førte de unge Folk an, Kirken. Snart var Naturen og det Naturlige, denne Verden noget

uskyldigt, og det var god Gerning at mætte den Hungrige, klæde den Nøgne, helbrede den Syge. Snart var denne Verden netop det Onde, og al den Færd burde regnes i Pagt hermed, som hindrede Mennesket i at afdøe fra Verden, fra det Onde. Ungdom og Sundhed blev da Djævelens Venusbjerg, selvplagende Hentæring den rette Vej til Livet og Gud, medens Lægekunst blev djævelsk Trods, syndigt Forsøg paa at spærre Vejen til Himlen.

Hvilket der var hvilket, mægtede Ingen at forklare. Med samme Ret kunde en dygtig Læge blive velsignet af Kirken og brændt for sine Kunster. Thi hans Kunst var ikke enten hvid eller sort Magi, den var paa engang begge Dele. Det afhang blot af Tilfældet, hvem det kom til at gaa ud over. Livet var et Spil, hvor Sundhed og Lykke var »Sortepeer«. Det var Pligt gennem Opofrelse og Afkald stadigt at lade dem gaa videre til en Anden. Ifølge Spillets Regler blev saaledes den inderligste Godhed Et med det værste Lumskeri. Ve den, der tilsidst blev greben i at sidde inde med »Sortepeer«.

Af dette uklare Taagehav dukkede det 16. Aarhundredes Opfattelse op, ikke voldsomt og pludseligt som ved en Naturrevolution, men langsomt, sikkert, i halvt umærkelige Overgange. Heller ikke

dog under den let overskuelige Form, at Taagen simpelthen lettede. Nej, medens den veg paa enkelte Punkter, rullede den sig samtidigt tættere sammen paa andre, saa at Lys og Skygge fordeltes paa en endnu grellere Maade. Medens Naturkundskab og Naturstudium f. Ex. tiltog, voxede især i Norden Djævletroen og Frygten for Djævelens Indgriben i Livet i en overordentlig Grad, saa at det middelalderlige Mørke blev dobbelt mørkt og rædselsvækkende.

Det 16. Aarhundrede frembyder da den Ejendommelighed, at det udgør et Slags Prøvekort paa alle Tiders Opfattelser. Og vel at mærke ikke i afbleget men snarere i mere udpræget, opglødet Form. Dets Tro paa Guds direkte Indgriben var mere inderlig og selvklar end hos noget Naturfolk. Dets Begejstring for græsk Lægevidenskab var mere glødende og sejrssikker end i Hippokrates' egne Dage. Avicennas og Averroës's dristigste Recepter syntes simple og letforstaaelige. Mere middelalderlig end Middelalderen selv ansaa man hele denne Verden for overladt alene til Djævelens Forgodtbefindende, saa at det vrimlede med Smaadjævle talrigere end Støvgran. Og samtidigt dyrkede man Naturstudiet med en begejstret og tillidsfuld Tro, der ikke taalte Skranker eller veg for Modstand, men anede Forbindelse mellem Stjærnernes Veje, Menneskets Væsen, den oversete Urt og Vædsken i Retorten, der vægrede sig ved at blive til Guld.

Det er denne Ejendommelighed ved det 16. Aarhundrede, der giver det dets særlige Interesse. Alle Tidsaldre ere samlede her, ikke i forkrøblede, men i Pragtexemplarer. Alle Opfattelser af, hvad Sundhed, hvad Lægekunst er, som vi før saae blot begrebsmæssigt antydede og som vi selv maaske ubevidst ofte vakle imellem, de findes her lyslevende, stærkere farvede, mere hensynsløst tænkte, end vi vilde have været istand til. Derfor vil det 16. Aarhundrede, Renaissancens Tid, indenfor Lægekunsten staae som den Periode, hvortil man stadigt vender tilbage, ikke just for de store Fremskridts Skyld, men for de enkelte Typers Skyld, for den storstilede Tydelighed, hvormed de forskellige Opfattelser her hver især fremtræde.

Det gælder ved et Emne som dette om ikke at tabe Forstaaelsen ved at sprede sig for meget og ville kræve Kendskab til alle Forhold. Det er klart, at til enhver Tid vil der være stor Forskel mellem Dannedes og Udannedes Begreber om Sundhed og Lægemidler, og de Udannede ere ifølge Sagens Natur jo altid de talrigste. De Udannedes Begreber ere imidlertid ikke blot de mindst klare og begrundede, men tillige de mindst forskellige, idet her de enkelte Tidsaldre glide næsten uden Overgange over i hinanden. Vi ville derfor netop for Forstaaelsens Skyld holde os til de færre Dannede. I det 16. Aarhundrede som den Dag i Dag give de ikke blot det tyde-

ligste Svar. Men som de Ledende og Toneangivende meddele de os, om ikke hvad Mængden i Øjeblikket mener, saa dog, hvad den snart efter, netop ved deres Svar, vil komme til at mene.

Vi ville derfor i det Følgende søge at vinde et Overblik over netop de Dannedes Forstaaelse, det brogede Billede, de stærke Modsætninger, der i det 16. Aarhundrede, ofte rummede indenfor en og samme Bevidsthed, udgjorde Svaret paa: Hvad er Sundhed og hvorledes bevares den?

Vi ville som Udgangspunkt vælge: Hvad kendte de Dannede i det 16. Aarhundrede til det menneskelige Legeme og dets Virksomhed? Hvorledes tænkte de sig det legemlige Liv? Først naar dette Spørgsmaal er besvaret, besidde vi Forudsætningen til en fyldig Forstaaelse, kende den fælles Jordbund, hvorpaa de forskellige Opfattelser voxede.

Da efter Bogtrykkerkunstens Opfindelse og Konstantinopels Fald 1453 Studiet af den klassiske Literatur havde taget sit mægtige Opsving, blev Oldtidens Resultater paa Fysiologiens Omraade Fælleseje Europa over. Enhver dannet Mand vidste nu i Hovedtrækkene Besked om, hvad Hippokrates og Galenus havde lært, henviste med Stolthed til disse som Bevis for sin

Opfattelses Rigtighed. Selv om der hist og her var blandet en Del Tilsætninger med, som Grækerne vilde have taget Afstand fra, var dog det samlede Billede — ihvorvel Nutiden ikke længere godkender det som det rette — saa naturligt og klart, at det maatte forekomme enhver som selvindlysende sandt.

Den Verden, hvori vi leve, er de fire Elementers Verden. Alt bestaar af Ild, Luft, Jord og Vand. Ilden er hed, Luften kold, Jorden tør, Vandet vaadt. Disse fire Elementer udgøre ikke blot Bestanddelene af den store Verden (Kosmos), men ogsaa af hvert enkelt Menneske, der jo med Grund betegnes som: Mikrokosmos. Af de fire Elementers forskellige Blanding afhænger vort Befindende. Enhver ved jo, at Legemets Sundhed er betinget af det rette Forhold mellem Varmt og Koldt, Fast og Flydende.

Som bekendt forekomme disse Elementer dog aldrig i ren ublandet Form i vort Legeme, men have indgaaet indbyrdes Forbindelser. Det er ikke den rene Ild, der findes i vort Indre, saa at man f. Ex. kunde tænde et Lys derved. Og dog føler enhver daglig Branden derinde, mærker den i Mavens Varme, naar det, man har spist, bliver kogt sammen og fordøjet, fornemmer den i Hjertets Gløden, som ideligt maa svales gennem Lungerne ved Indaanding af den kolde Luft, der saa atter udaandes varm. Naar det rette Forhold under Sygdom er forrykket, mærker

man i Feberen, hvorledes Ilden strømmer gennem alle Lemmer.

Fysiologisk seet er Legemet en Beholder, hvor paa den snildeste Maade den omsluttende Hud er udspændt over og holdt oppe af Knokkelbygningens Teltpæle. I alle Legemets Bevægelser ytrer Vexelspillet mellem Sener og Knokler sig. Med finere Leddeling end i den bedste Jærnrustning, som i et Skib med en Mængde Tove til alle Mastens Stænger og Knæer er her opnaaet Bevægelighed i hvert Lem og Led. Men Legemets som Skibets egentlige Betydning ligger dog naturligvis i: hvad har det inde?

Hvad rummes i Legemets Beholder? Enhver har Svaret herpaa: noget Flydende. Skøndt alle fire Elementer ere forenede i Legemet, viser det sig, som jo ogsaa rimeligt er, at det Tørre og Faste især er repræsenteret i Hud og Knokler, det Vaade derimod i Beholderens Indhold. Tilsammen ere de underkastede Varme og Kulde. Legemets vigtigste Indhold, det som det danner Beholderen for, det egentlige Liv deri, udgøres altsaa af Vædskerne.

Disse Vædsker ere ikke af en og samme Slags, men fire forskellige, hver med sin Farve, Smag, Sammenhæng og Sæde. Der er den hvidgraa Slim, det røde Blod, den gule Galde og den sorte Galde. Slimens Hovedsæde er Hjernen, Blodets Hjertet, den gule Galde har hjemme i Leveren, den sorte i Milten. Disse fire ere Livets

Vædsker. De forudsætte gjensidigt hverandre; thi hvis blot en enkelt af dem manglede i et Menneske, maatte det døe. Men idet de saaledes betinge hverandre, glide de paa engang over i hverandre og danne Modsætning til hverandre, og disse Overgange give Livet dets Præg.

For at forstaa dette fuldt maa vi se Legemet i dets Forhold til den ydre Natur. Om Vinteren tager Slimen til. Det kendes paa, at paa denne Tid af Aaret spytter man mest, løber Næsen mest, er der størst Tilbøjelighed til alle Former for Ildebefindende, hvorved Slimen spiller en Rolle. Og ganske naturligt. Thi Slimen (paa Græsk: Flegma) er kold og sej som Vinteren. De svare til hinanden. Derfor gør Vinteren godt paa Hjernen. Du tænker paa denne Aarstid mest koldt og klart, uden Trang til overilet Beslutning.

Med Foraarets Komme tager Blodet til. Det er kendeligt paa, at Huden rødmer og brunes, man føler sig paa engang let og varm og dog let for varm, Blodet stiger til Hovedet, Næseblod er almindelig. I den ydre Natur foregaar noget lignende. Dagene længes, Varmen tager til, Regn bliver hyppig. I April skifter Vejret ofte Sind, Solskin og Regnskyl ligge nær ved hinanden; og med Grund, thi Foraaret er paa engang varmt og fugtigt. Det samme spores i Menneskets Sind, naar Blodet (Sangvis) er det herskende: stærke ubestemte Længsler, let til Taarer,

let til Glæde, men sjælden nogen fast Beslutsomhed.

Om Sommeren tager den gule Galde til, og Leveren udvider sig. Du kan kende det paa Hudens Farve, hvor Foraarets Rødme afløses af den gulbrune Lød. Føler du dig utilpas, opkastes Galde. Om Sommeren er der derimod mindst af Slim i Legemet. Aarstiden er jo tør og varm og derfor mest ugunstig for denne Vædske. I den store omgivende Natur kan om Sommeren heftige Tordenvejr afløse den stille Dag. Og med en mærkelig Kraft fremmes det Værk, hvortil Planen alt var tilstede i Vinterens hylsterdækkede Knop: Knop bliver Blad, bliver Blomst, bliver Frugt, bliver Frø. Med hensynsløs rivende Fart. Saa forfølger ogsaa Mennesket fyldt af den gule Galde sit Maal. Den koleriske (galdefyldte) er stærk i Vilje, stærk i Uvilje.

Om Efteraaret endelig er det den sorte Galde, »Melankoli«, der tager til og derfor bliver den herskende. Efteraaret er jo tørt, og Kulden begynder. Paa denne Aarstid er der mindst Blod (Sangvis) i Legemet. Virkningen er ens i Naturen og Menneskesindet. Medens Alt derude visner og skrumper ind, Stormen hvirvler Sommerens Udbytte Blade, Blomster og Frugter af, og Naturen er gold til ny Frembringen, saa er ogsaa Mennesket tungsindigt og uden »sangvinsk« Lyst og Evne til at begynde paa noget Nyt. Den megen sorte Galde i Milten gør, at alt forekommer En

sort, gør hele Mennesket »melankolsk«. Og let forstaaeligt. Thi naar Vædskerne, »humores«, udgøre Legemets egentlige Liv, saa maa den for disse ugunstigste Aarstid, den tørre og kolde, tage paa »Humøret«.

Hermed er Kredsløbet omme. Det vender med indre Nødvendighed tilbage i sig selv. Thi selv den træge, sorte Galde maa tilsidst tørres ind. Og idet nu Vinterkulden begynder med lange Nætter og Vinterslud, saa forløses ikke blot Fugtigheden derude, men Panden friskes, Humøret stiger, om end i Naturen som i Mennesket ofte kun i Sneens og Isens bundne Form. Slimen i Hjernen tager atter til, Sindet vinterlysnes. Aarstiden er kendelig paa Istapper og Snue.

Som Sneen paa Bjergene smelter, strømmer ned, bringer Oversvømmelse, frugtbargør og udtørres, alt i Løbet af et Aar, saaledes ogsaa i Mennesket under Vædskernes aarlige Fald fra Hjerne, til Hjerte, til Lever, til Milt.

Den Misforstaaelse, som stadigt ligger nær og ikke noksom kan afvises, er den altfor bogstavelige Opfattelse. Hver af de fire Vædsker hersker vel til sin Tid, men ikke desto mindre ere de og maa de nødvendigvis alle til enhver Tid være tilstede. Ellers vilde Mennesket døe. Ganske som i Naturen. Selv om de fire Aarstider bestandigt vexle, er i enhver af dem Varmt og Koldt, Tørt og Fugtigt tilstede om end i forskelligt

Forhold. Hvis blot en af disse fire helt forsvandt, vilde Naturens Liv være forbi med det Samme.

De fire Vædsker i Mennesket svare til de fire Elementer: Vand, Ild, Jord, Luft, og til de fire Aarstider: Foraar, Sommer, Efteraar, Vinter. Men de svare ogsaa til og forklare os Menneskets Levealdere. Hos Barnet og den Unge spiller Blodet Hovedrollen; den gule Galde i den modne Alder, i en noget ældre Alder den sorte Galde, og endelig hos Oldingen Slimen. Ikke blot dog paa de store Tidsrum, Aaret og Livet, sætte de deres Præg, de ytre sig ogsaa i hvert enkelt Døgns forskellige Tider. Sangvis, Blodet, hersker fra Kl. 3 Morgen til Kl. 9, den gule Galde eller Cholera fra Kl. 9 til 3, den sorte Galde, Melankoli Kl. 3 til 9 og endelig Flegma, Slimen, om Natten Kl. 9—3. (H. Ranzau: de conservanda valetudine. p. 95).

Var der end maaske noget i disse Forklaringer, der hist og her kunde antyde, at de vare opstaaede hos et Folk og under et Himmelstrøg, hvor Menneskesind og Aarstider havde et noget andet Præg — i Norden vilde man f. Ex. næppe være faldet paa at betegne Efteraaret som tørt — saa glemtes dette ganske over deres uforlignelige Evne til at give troværdigt Svar paa alle Spørgsmaal. Og denne Evne tiltog netop, jo videre de Spørgsmaal vare, der stilledes. Det vanskeligste Spørgsmaal af alle, det om Grunden

til den store Forskel mellem de enkelte Mennesker indbyrdes i Ydre, Evner, Karakter og hele Maade at tage Livet paa, det klaredes saa nemt og naturligt ved det simple men afgørende Svar: Deres Vædsker ere forskellige. Hos En hersker det Sangvinske, hos en anden det Melankolske, hos en det Koleriske, hos en anden Flegma. Da Vædskerne aldrig ere ens blandede i to, ere heller aldrig to Mennesker ganske ens. Selv mellem Børn af samme Forældre kan der være den største Forskel. Og det nærmest liggende og dog flygtigste af alle Spørgsmaal: hvorfor er jeg selv nu dvask, nu ivrig, nu bedrøvet, nu glad, det klaredes som Fod i Hose ved det simple Svar, det beror paa »Humøret«, paa hvordan Vædskerne, humores, ere blandede i Øjeblikket. At Svaret var det rette, kunde Enhver fornemme. Thi naar du er dvask eller sover, saa mærkes det, hvorledes det Sangvinske, Blodet, trækker sig tilbage og alle Yderdele blive kolde, saa at den Sovende trænger til at tildækkes. Men bliver du ivrig og tager fat, saa risler Varmen gennem dig, ikke Blodets, men den indre koleriske, den hede Galde, der kan gøre bleg af Iver og udskille det Fugtige, idet du spytter i Hænderne og bruger Lemmerne, saa at Sveden driver. Er du glad og alting viser sig rosenrødt, saa hersker det røde Blod; er du bedrøvet og synes alting dig sort, saa har den sorte Galde Overhaand.

Den mærkeligste men mest hemmelighedsfulde Virkning udøve dog Vædskerne, idet de lidt efter lidt omforme hele Beholderen, Legemet selv. Sit tydeligste Udtryk har dette i Legemets Vækst, dets Omformning fra Spæd til Voxen og atter nedefter fra kraftig Mand til svag Olding. Passer man nøjere paa, vil man see, at Omdannelsen foregaar rykvis, især til visse bestemte Tider, der afmærke selve Vædskernes Sammensætning og Virkemaade. Disse afsluttende Tidspunkter vise sig at være hvert syvende Aar. Ved det første syvende Aar komme Tænderne frem paany hos Barnet, de Tænder, der skulle beholdes. Ved det fjortende Aar indtræder Puberteten o. s. v. Ved det syv Gange syvende Aar er Forstanden moden. Med ti Gange syv Aar er endelig Menneskets Levetid omme. Disse saakaldte »klimakteriske« Aar betegne ikke blot Overgangstider i Legemets Ydre, men først og fremmest i Vædskernes indre Liv. Vise Mænd have erklæret, at Vædskerne selv omdannes i Løbet af syv Aar, saa at efter syv Aars Forløb er der intet mere tilbage af det Legeme, der var for syv Aar siden.

Her var Grænsen sat for, hvad et Menneske overhovedet kunde vide om sit Legeme og dets ejendommelige Form for Liv. Den hele Forklaring udmærkede sig ved en afsluttet Simpelhed og Klarhed, som Eftertiden ikke endnu har naaet. Da man senere opdagede Blodomløbet,

Ernæringsprocessens kemiske Enkeltheder og især Nervernes ejendommelige Betydning og Virkemaade, ændredes det gamle Billede. Man gik over fra i Legemet at see det vædskefyldte Kar til at lægge ensidig Vægt paa Befordringsmidlerne. Man saae i Legemets Liv først et sindrigt forgrenet Postvæsen, saa en ypperlig ordnet Arméforsyning og slutteligt et fint Telegrafnet, lutter Udtryk for de nye Opdagelsers overvældende Virkning, men hver især kun et ensidigt Tilløb til at forklare Helheden. Man gik fra Karsystemet til Snoresystemet. Men disse sorte Streger paa en Tegning og disse lærde Forklaringer gav, selv om de var nok saa videnskabeligt korrekte, ikke saa tydeligt et Billede som det tidligere. Den gamle Forklaring besad et Fortrin, som kun opnaas ved lang Alder og Erfaring, den kunde tiltale enhver i hans eget Sprog og ud fra hans bestemte Forudsætninger.

Thi hver Husmoder, der kendte til Optænding, Saltning, Brygning eller havde maattet omkoge Frugtsaft, der var gaaet i Gær, havde Forstand paa noget af det, der foregik i Legemets vædskefyldte Beholder. Hver Dreng, der havde knebet for mange umodne Æbler eller blot kunde skelne Julebryg fra Surtøl, hver Voxen der mindedes sin sidste Rus, vidste af Erfaring, at Befindendet afhang af Vædskerne. Og de virkelig Kyndige, lige fra dem, der studerede og disputerede om Galenus' Skrifter, til dem, der ofrede hele deres

Eje til Smeltediglen i Haab om paa Bunden at finde »de Vises Sten«, de levede og aandede i dette Billede, der for dem rummede hele Sandheden.

Medens Forestillingen om, hvad Legemet var og hvoraf Befindendet afhang, saaledes i det 16. Aarhundrede var, om end med forskellig Klarhed, dog nogenlunde ens for de Fleste, saa indtraadte Forskellen, saa snart man gik videre og spurgte, hvad der da fremkaldte Sygdom og hvorledes den skulde helbredes. Her naaede Modsigelsen mellem Svarene til en saadan Højde, at man ikke skulde tro det muligt, at de fredeligt kunde rummes indenfor samme Slægtled, endsige da endog i en og samme Bevidsthed.

Det første Svar var det teologiske. Gud er Aarsag til al Sygdom. Den sendes direkte fra ham til Tegn, til Advarsel, til Straf. Intet Middel vilde være istand til at afværge den, thi det er Guds egen Haand, der her griber ind i Begivenhedernes Gang.

Denne Forklaring syntes at stemme med Bibelens Ord. Det hed jo, at Gud slog David og Job med Sygdom. Der stod skrevet, at Døden kom ind i Verden ved et Menneske og trængte igennem til alle Mennesker, fordi de syndede alle. I Paradisets Have derimod havde Adam og Eva ikke kendt til Ildebefindende, Sygdom eller Død.

Denne Lære havde vel bestandigt været Kirkens. Men i Middelalderen var den fremtraadt i mildere mere uklar Form. Dengang havde der været ligesom en Stødpude mellem Gud og Menneskene: Paven, Kirken og alle Helgenerne. Middelalderen igennem vidste Ingen rigtigt, hvor Gud hørte op og Puden begyndte. Det var ikke muligt at skelne, om det var Gud eller blot Præsten, der hjalp, naar denne helbredte en Syg ved Korsets Tegn, Haandspaalæggelse, Vievand eller ved til Gavn for ham at ofre Jesus paany i en Messe. Og anraabte man Helgener og det hjalp, hvo havde saa hjulpet En? Nedenfra seet tog det sig i hvert Fald ud, som om det var dem. Og det var ogsaa som Tak til dem, at man bagefter bragte Gaver til deres Alter.

Den almindelige Forklaring, hvormed man slog sig til Ro, var da den, at det Hele var Et, Kirken og Gud, saa at det var en og samme Kraft, der virkede lige fra Stænkekosten ved Indgangsdøren og helt op til Paven, Kristusbarnet selv og dets Forældre Gud Moder og Gud Fader.

Men alt dette blev ved Reformationen erklæret for Overtro og falsk Lære. Vievand, Sidealtre, Helgener og Mariabilleder ryddedes ud af Kirken. Tilbage blev kun et tomt Bedehus og en barsk Øvrighed i Himlen bestaaende af tre voxne Personer, lutter Mænd. Denne Gud var ikke saa let at komme til Rette med som Middelalderens. Reformationens Gud var altid inderst i sit Hjerte vred

paa Menneskeheden, tilgav den aldrig, at dens første Par havde spist af Æblet i Paradisets Have. Den retfærdige Straf herfor var og blev alle senere Menneskers evige Fortabelse. Herimod hjalp intet menneskeligt Forsøg paa at gøre det Skete godt igen. Ved egen Hjælp at ville trænge ind i Haven paany var kun ny Himmelbrøde. Alene af Naade, uden mindste menneskelig Fortjeneste uddeltes Troens lille Havenøgle til de faa Udvalgte.

Under saadanne Omstændigheder blev ogsaa den jordiske Øvrighed, Guds Stedfortræder her nede, en anden. Kongen var ikke længere, som tidligere Paven, Guds Fortrolige, det paalidelige Tyende, der kendte Guds Vilje ud og ind, og hvem Nøglerne til Alt var betroet. Kongen kunde ikke eftergive noget paa Guds Vegne, ikke helbrede saa meget som en Koldfeber. Han var og havde Grund til at være lige saa ængstelig og sky overfor Gud, som hele hans Folk. Ganske naturligt blev det fra nu af Skik at indlede næsten enhver Lov med, at den var udstedt for at afværge Gud den Almægtigstes store Fortørnelse.

Guds Fortørnelse over Menneskenes Synder gav sig tilkende under en dobbelt Form, dels som Advarsel, dels som Straf. Den mildeste Form for Advarsel var et ydre Tegn, beregnet paa at vække Vedkommendes Opmærksomhed og Frygt, for saaledes i Tide at holde ham tilbage. Den strængeste Form for Straf var Døden,

timelig og evig. Midt imellem laa den Form for Tilkendegivelse af Mishag, der var den hyppigste og den lettest forstaaelige: Sygdom.

Sygdom var altsaa et Under, Guds direkte Indgriben i Naturforholdene, for at afholde den Enkelte fra yderligere Synd. Her kunde man med Grund skelne mellem to Arter Tilfælde, idet Gud enten lod en Uvedkommende blive syg til Gru og Advarsel for rette Vedkommende, eller han ramte strax denne. Religiøst seet var der intet stødende for Tanken ved at Gud saaledes valgte en Omvej, og straffede en tilsyneladende Uvedkommende. Thi ifølge Læren om Arvesynden vare alle ikkun idel Syndere og hjemfaldne til den haardeste Straf.

En meget sædvanlig Form for denne guddommelige Omvej var Fødsel af Misfostre. Den var mild og dog tydelig. Thi disse smaa Skind maatte vel antages ikke selv at lide synderligt derved, men samtidigt vare de gruelige at se paa. Guds Mishag med Katholicismen gav sig saaledes i Tyskland tilkende ved hyppige Misfostre med Munkehætter, om hvilke Luther fandt sig foranlediget til at skrive en Betænkning. — I Danmark fangedes 1550 i Øresund en Fisk med Menneskehoved, hvorpaa fandtes en Munkekrands ɔ: Tonsur, og iøvrigt havde den Klæder og Skæl som en Munkekappe. [Hvitfeld II. S. 1545]. En senere vantro Tid har søgt at bortforklare den som en Blæksprutte. Den 18. Oktober 1568 blev et Barn

født paa Østergade udi Kjøbenhavn uden Ansigt [Suhms Saml. II 3, 4]. Henimod 1580 antoges Gud at have tabt Taalmodigheden, og »i Norge viste sig Tegn, hvoraf man tydelig kunde spore, at den yderste Dag var for Haanden.« Sildefangsten tog saaledes mærkeligt af, Torske- og Makrelfangsten ligesaa. »Mange fine unge Geseller bleve paa Søen.« »Aar 1578 regnede det i hele Bergens Egn i en 30—40 Miles Omkreds med store gule Mus, der havde en Hud som unge Gæslinger, og naar de faldt i Vandet, svømmede de til Land; de gjorde stor Skade paa Græsset, som de opaad tilligemed Rødderne«. [Lemæner]. »Mange Monstra og Vanskabninger bleve fødte baade af Dyr og Fruentimmer«. »Mangen smuk Købmandskarl i Bergen er pludselig død«. Og hvor forfærdelig var ej det Tegn i Solen, som saaes 1580 i Oslo!

Men Nordmændene vare uforbederlige. »Hver»ken Høj eller Lav agtede saadanne Tegn. Nogle »sagde, at det var usandt. Andre mente, at Bog»trykkerne gjorde det grovere, end det var, for »at tjene Penge derved. Nogle sagde rent ud: »Landløgnere skal man jo ogsaa have. Andre »paastod, at det Hele var blot Slumpetræf. — »Men det var ikke Fabel- og Kærlingesnak, og »Bogtrykkerne gjorde det ikke for sin Vindings »Skyld, da Profiten derved i Sandhed kun var »ganske ringe. For at gendrive alle disse lod da »Gud 1581 den 7 Juli i Oslo tildrage sig, hvad

»Alle have seet og som er udgaaet offentlig paa »Tryk saaledes«:

»..... En Gris fødes her.
Med alle monne han forfærdelig være.
Denne Gris monne Mund og Tænder have,
Desligeste Øren som en Abe.
Dernæst Øjne som en Hare,
Store, sorte, skinnende og klare.
En Næse dertil, det siger jeg Dig,
Havde han som Du eller jeg.
Men for i Hovedet monne han have
Et Horn, som ogsaa bøjed tilbage.
Det Horn, jeg vil dig sige for sandt,
Var ligesom Næsen af Elefant.
Paa Kroppen monne han være bar,
Hvid og slet foruden Haar.
Det er skeet i Sandhed saa
Ligesom her forskrevet staar.«

Udlægningen af dette Tegn var ikke vanskelig. »Svinet betød ugudelige Mennesker, som føre et epikuræisk Liv, af hvilke Folk der er mange i Norge. Med de Tegn, som sker, drive de sine Abespil (derfor Abeørerne). De sove i sine Synder, ligesom Haren sover med aabne Øjne. Menneskenæsen betyder den store Syndestank, som er allevegne i Landet. Den hvide Kvindehud betyder den store Utugt, som især ved Sildefisket bedrives. Hornet betyder, at Landet og især Marstrand skal

straffes og gaae tilbage, ligesom Hornet bøjes over Ryggen.« [Norske Magasin II 43—45].

Det blev ikke dengang til noget med Verdens Undergang. Enten har Tegns-Udlæggeren som Normand overvurderet Norges Betydning og været altfor ilter — han maa jo dog til Slut nøjes med blot at lade det gaae ud over Marstrand, — eller ogsaa er maaske virkelig en oprindelig tagen Beslutning atter bleven opgiven. Vist er det, at de mærkelige Sild, der senere fangedes, viste sig ikke at medføre Følger ud over Kongen af Danmarks og Norges Død 1588.

Medens Datiden efter saadanne fejlslagne Udlægninger skød sig ind under Guds Langmodighed, var der et Forhold, hvor den ikke tillagde Gud denne Egenskab. Ubønhørligt forfulgte Gud de nye Moder. Overfor disse antoges Gud sjældent at nøjes med blot at sende Misfostre og lignende Tegn, selve Straffen i Form af Synderens Sygdom og Død fulgte i Reglen øjeblikkelig efter. Modernes Historie var da i Virkeligheden Nøglen til Sundhedstilstanden, til Sygdommenes skiftevise Rækkefølge.

I et Forhold, der forekommer Nutiden saa uforstaaeligt og usandsynligt som dette, er det forsigtigst kun at afhøre Vidner af ypperste Rang. Sjællands Biskop, Peder Palladius, udtaler sig Aar 1556 saaledes:

»Hver kan see sig tilbage udi dette sidste hundrede Aar, hvad for Straf der er kommen ind

i Danmark efter løsagtige Klæder, Adfærd og onde Sæder. Exemplum: For det Første nogle Aar, før jeg blev født, som jeg har spurgt i Sandhed, der man indførte her i Riget, mod Rigens ærlige Dragt, Klædebon og løsagtige Sæder ud af Valland, da fulgte strax derfra med efter de »velske Roer«, som den Tid var gængse og man nu plejer at bande med ... Nu den Klædebon er vel længe siden borte og aflagt, derfor er ogsaa Sygen forsvunden, dog i Mands Minde og med en saadan Banden til Ihukommelse.«

»For det Andet, der de hispaniske Sæder og Klædebon droges herind i Riget med den Løsagtighed, dem fulgte, da kom ogsaa derfra den hispaniske Skab herind i Riget, som er ogsaa en gruselig Straf af Gud og er formildet af Guds Naade og Barmhjertighed som den anden tilforn.«

»For det Tredie, den Tid de frantzosiske løsagtige Noder og Fagter i Klæder og Sæder bleve indførte her i Riget, da kom de Pokker derfra herind i Riget med og hænger endnu fuldt hart ved. Og det var i min Barndomstid, hvorfor man maatte ødelægge almindelige Badstuer allevegne, som den Badstue i min Fødeby Ribe. Var endnu aldrig optagen siden, det jeg kan faa at vide, alligevel at Stedet beholder sit gamle Navn og Gaden desligeste, som de kalde Badstuestræde.«

»For det Fjerde henved 30 Aar siden eller noget mere, der Guds Fortørnelse kom herind fra England, da fulgte den engelsk Svedesyge

herind med og hastigt foer Riget igennem som en fortærende Ild og slog mange ned, saa vel dem som aldrig saae England, som dem, der saadanne fremmede Sæder indførte« ...

»For det Femte, nogle Aar derefter kom den hede Syge af Skotland for lige saadanne Sagers Skyld, og siges den at være saa almindelig en Syge i Skotland som »den kolde Syge« her i Danmark. — Jeg vil intet tale om den Spedalske Sygdom, som synes at være vandret fra Jødeland og hid, ikke heller om Kræft, den faldende Sot item om den Draabe eller Slag, som man bliver rørt med og kaldes almindelig Popelsi. Disse ere visselig hver komne fra sit Hjørne i Verden for Synd og Ondskabs Skyld. Det kan man kjende paa Island, Færø og andre Udøer, som Fremmede komme ikke hen til saa almindeligt at føre dem nye Klæder og nye Sæder at efterfølge. De rose deraf og takke Gud, at de næppeligen vide af nogen Sygdom at sige al deres Alder igennem, indtil de ere gamle udlevede Mænd. Og de vidste ikke heller af saadant at sige udi den gyldne Alder, som var før Syndfloden.«

Om den allernyeste Mode »Pludderhoser« udtaler endelig baade Biskop Palladius og den brandenburgske Biskop Musculus, hvis Skrift han oversatte paa Dansk, sig i de voldsomste Udtryk. »Man siger for sandt, endog jeg har ikke selv seet det, at i dette Aar en mægtig Mands Søn, hvilken jeg ikke tør nævne for hans Værdigheds

og Ypperligheds Skyld, skulde have ladet sig gjøre tre Kiler paa saadanne Pludderhoser, at jeg haver stor Under derpaa, at Jorden har ikke opslugt saadant et overgivent og Gudsforgaaende Menneske... Jeg frygter, at timelig Straf er altfor ringe, Gud skal ville hjemsøge det med Dommedags evige Straf.« [Den lappede og forkludede Hosedieffel. 1556. Bl. B3 og D4—E].

Kunde Sjællands Bisp give saa sikker Besked om Sygdoms Aarsag, er det intet Under, at hans Forklaring hurtigt blev den almindeligt antagne. I en dansk Læsebog, kaldet »Børne-Speil« udtrykker Rektor Niels Bredal Tanken paa Vers saaledes:

Siden Danske fik engelske Klæder at drafve,
Monne de og engelske Svedesyge have.
Der frantzoske Klædebon kom her i Land,
Kom og frantzoske Pokker blandt Kvinde og Mand,
Desligeste med flere nye Klædebon og Sygdom at have,
Som er en Advarsel og timelig Plage.
(1568. 4. S. 23.)

Man skulde troe, at letfattelige og paalidelige Oplysninger som disse maatte være tilstrækkelige til at standse Modernes Vexel og dermed de skiftende Sygdommes Gang over Landet. Men nej. Selve Udfaldet viste bedst, hvor bundfordærvet den menneskelige Natur var, og hvor gyldig en Grund der var til at slaae disse udmajede Arvesyndere ned. Eftertiden, der har friere Overblik, har lettere ved at indsee dette end Samtiden selv. Thi denne blev end ikke vár, at det netop var dem, der skulde vide bedst Besked, der fremturede

grueligst i Synden. Fulgte ikke Sjællands Bisp selv Moden, enten det nu var den sidste eller den næstsidste! Vare ikke Præsterne fuldt saa adrætte som nogen anden Stand til at anlægge de moderne Pibekraver! Og var ikke Christian den Fjerde selv ligefra Haarpisken og den nedfaldende Krave til de bredskaftede Støvler den, der vitterligt gav Tonen an med Hensyn til nye Moder!

Med denne Bagtanke faae Datidens Advarsler ligesom en dobbelt Bund, og Indtrykket voxer i Uhygge. Vi skimte med Rædsel Pibekraven om Pastor Sthen's egen Hals, medens han ved Fru Mette Ulfstands Baare udtordner til de forsamlede: »qvotidie crescunt peccata, det er, Synden hun voxer og formeres hver Dag. Som vi maa see paa den forgiftede Djævels Hoffærdighed udi Klæder, hvor Folk vanskaber dem selv dermed, med de blaadictens Kruser og Kraver om Halsen, hvilket er et Forvidende til den blaa Helvedes Lue. Summa, allehaande Synder tage Overhaand«. [H. C. Sthen. Ligpr. o. M. U. Kbhvn. 1602. 8. Bl. D. 8].

Og man tænker uvilkaarlig paa Kongens og de Højlærdes egen Hovedbeklædning, naar man læser følgende opskræmte Brev fra Christian den Fjerde til Sjællands Bisp og det teologiske Fakultet: »Vider, at eftersom aldeles ingen Tvivl er, at Gud den allermægtigste jo højligen fortørnes af den store Hofart, som Menneskene udi denne Tid følger, særdeles med deres Klædebon, toppede

Luer [Huer] og anden letfærdig Klædedragt, saa at endog Gud i Himmelen sin særdeles Mishag til saadant, ved underlige Fødsler og adskillige Tegn tidt og ofte giver tilkende. Thi beder vi Eder og naadigst ville, at I det flittigt af Guds Ord overveje og Os Eders Betænkende meddeler, hvad derudi gudeligen kunde anordnes.« [31. Jan. 1631. Sjæl. Tegnelser.]

End ikke et varmt følt Brev som dette gaaer Ram forbi: »Endog det er i saadan en bedrøvelig Tid [Trediveaarskrigen], seer man ingen Pønitentsetegn hos vore Folk, men nye Moder og hoffærdig Klædedragt gaae i fuld Svang. Ak Gud forbarme sig herover! Fostrene af Moders Liv vidne med andre store Lande- og Stadplager, at saadan Hofarts Stank mishager Gud højlig. Man havde saa god en Forhaabning, at saadan Letfærdighed skulde blevet forbudet paa alle vore Prædikestole og i Skriftestolene, men her hørtes ikke et Ord herom« [Molbech Nordisk Tidsskr. III 420]. En Nutids Læser bliver ikke rørt over, at en københavnsk Præst anbefalede sig hos sin Overordnede Kansleren ved saadan Nidkærhed. Man lodder blot Syndens Dybde ved at spørge sig selv: mon virkelig denne gejstlige Veraaber, da Parykker kort efter bleve moderne, selv afholdt sig fra slig Hoffærdighed! eller besteg ikke ogsaa han Prædikestolen og talte i Skriftestolen mod Tidens Fordærvelse — iført samme?

Men svinder ved denne Dobbeltbelysning

Glorien om Datidens Ledende, saa fordeles paa et andet, væsentligt Punkt Lys og Skygge anderledes, end hin Tid tænkte sig. Medens man overfor disse selvgode Irettesættere mindes Ordene: Den Tjener, der veed sin Herres Vilje, men ikke gør derefter, bør have mange Hug, saa lærer man netop til Gengæld at beundre den Langmodighed, hvormed hine Slægter behandledes, den Skaansomhed, hvormed Sygdomme som Modernes Følger og Straf kun fik delvis Lov at virke. Thi det maa i Sandhed kaldes Langmodighed, at — skøndt Sjællands Bisp allerede 1556 havde vidst saa god Besked om, hvad Meningen var med Sygdomme, og hvert Barn i Danmark efter 1568 kunde udtrykke det samme paa Vers; skønt Verdens Undergang 1580 maaske var bleven opgivet, og Grisen i Oslo af 7 Juli 1581 havde talt for lutter døve Øren — at saa ikke hele denne vanartede Slægt til Straf blev slaaet med Sygdom, saa den skulde mærke det, men istedenfor den gamle milde Behandlingsmaade fremdeles blev anvendt med blot Misfostre til Tegn og Advarsel. Ud fra dette Synspunkt bliver man nærmest rørt ved at læse Præsten Hans Nielsens Bog 1625: »Sørgeligt Spektakel og Vundertegn nu nyligen seet paa et nyfødt Pigebarn udi Mørkøie, liggendes i Sokkelunds Herred udi Gladsaxe Sogn, til et ynkeligt Skuespejl for alle dem, som genstridigen imod Guds alvorlige Trudsel holde hart ved deres nye Noder, høje Toppe og forargelige Klæde-

dragt«. Det lille Puds havde »bag paa Hovedet en høj bred, rund Bue af Kjød, noget i Højden spidsagtig, i Munster som hine virkede Huer, som nu af Kvindekønnet, Adel og Uadel, Fattige og Rige, fast ubetænket og modvilligen mod mange saadanne Guds Vredes Tegn og daglig Formaning bruges«. Hvad hun har formaaet at virke var vel desværre kun ringe. Stort mere tør man heller ikke tillægge hendes Lidelsesfælle, der sendtes 25. Aug. 1628 til Nakskov, og om hvem ligeledes en Bog udkom for dog nogenlunde at udbrede og forøge Virkningen. Dette lille Sendebud, der ventelig var en Dreng, bar som Syndens Mærke »Laar, der var ganske stakkede med tykt Kjød, ligesom de store hvide Buxer at lignes ved; Benene vare ligesom de Støvler med store opsmøjede Kraver«.

Ærlig talt, Tiden trængte til haardere Konfekt. De Kejserliges Indfald i Nørrejylland under Trediveaarskrigen bragte da ogsaa Konsistorium til at advare — uvist iøvrigt med hvilket Held — Studenterne ved Københavns Universitet mod nye Moder, der omstændelig beskreves. Der hørte selve de fortvivlede Forhold under Kjøbenhavns Belejring 1658—59 til for blot at faae dens Befolkning til saa meget som at aflægge de »nibbede Huer«. [Hiørrings Leyerspolitie b. 3.]

Sygdom var altsaa efter det 16de Aarhundredes Anskuelse Guds Straf for Synden, særligt de nye Moder. Sygdom kunde ordentligvis kun afvendes

og helbredes ved, at man aflagde de nye Moder. Men det gjorde man jo ikke. Der var da kun en Udvej tilbage: at afbede den. Dette Middel anvendtes med største Eftertryk baade i det 16. og det 17. Aarhundrede. Allerede Christian III begyndte hermed, og efterhaanden blev Afholdelsen af tre Bededage i Rad, gærne i Begyndelsen af Februar, til en saa hyppigt tilbagevendende Forholdsregel, at det næsten kunde kaldes staaende Skik. Hensigten hermed angaves naturligvis lidt forskelligt: »paa det Gud almægtigste naadig vil afvende sin Vrede og Straf«; »da Gud almægtigste med hans faderlige Ris og Straf naadeligen har hjemsøgt os og vore Lande i nogle Aar med Dyrtid og i nærværende Aar med Pestilence og med andre heftige og farlige Syger, da have vi nødtørftig betænkt osv.«; »da Gud almægtigste har hjemsøgt os og vore Riger, udi det han har hedenkaldt til sin evige Riges Herlighed den stormægtigste Konge Frederik II, og endnu ved denne uhørlige og usædvanlige Veirlig, som siden og indtil denne Dag har været, paaminder os, at Sygdom, Hunger og Dyrtid, som slig Veirlig plejer at følge, og end det værre er, maa være at forvente, med mindre hans guddommelige retfærdige Straf med en alvorlig og kristelig Bøn forekommes og afvendes, da have vi osv.«

Man havde oprindeligt begyndt paa at holde en enkelt Bededag om Ugen, gærne Onsdag eller

Fredag, idet mindste i Købstæderne. Men denne Skik veg for det kraftigere Middel at samle alle Bønner paa tre Dage i Rad over hele Riget og saaledes ved en samlet Folkeoptræden tildrage sig Guds Opmærksomhed og om muligt Bønhørelse. Men hertil krævedes selvfølgeligt, at alle skulle være med. Det paalagdes derfor alle og enhver, adelig og uadelig, at møde i Kirken paa Bededagene, »findes nogen herudi forsømmelige, ville vi derover lade straffe som vedbør«. Men lige saa lidt gik det an, at disse tre Dage blev til festligt Folkestævne, hvor man netop ved nymodens Dragter drog Guds Vrede over sig. Det befaledes derfor at møde sømmeligt klædte, »uden Pral«. At Syndsbekendelsen som aflagdes paa disse Bededage, blev særlig streng under strenge Tider, f. Ex. Trediveaarskrigen, var ganske naturligt. [H. Rørdam: Danske Kirkelove. »Bededage«.]

Med disse Bededage vare den teologiske Forklarings Helbredelsesmidler i Virkeligheden udtømte. Naar Sygdom i hvert enkelt Tilfælde var et Udslag af Guds direkte Indgriben, gaves der jo overhovedet intet andet sikkert Middel end ved Bøn, ved kraftig Massebøn, at søge den igen tilbagekaldt. At dette da ogsaa var et virksomt Middel, havde man mange Beviser for. Et af de mest iøjenfaldende var, hvad der hændte Christian III selv. »Han laa dødelig syg i Lund, men Gud alene forlængede, som bekendt er, hans Liv paa mange Aar for hans og Under-

saatternes Bøns Skyld.« [Chr. IIIs Hist. II 448]. Eller Lensmanden paa Bergenhus 1576, der var syg, »levede som et ufornuftigt Dyr, vilde fortvivle og sad en hel Vinter paa Slottet i Bergen og vilde ikke høre eller vide noget af Gud; indtil han endelig formedelst den almindetige Kirkebøn i alle Kirker for ham kom sig igien«. [Norsk Mag. II 33]. Enhver anden Behandlingmaade af Sygdom, selv om den holdt sig nok saa nær til det kirkelige, var derimod strengt taget kun Tvivl og Synd. Det maatte derfor billiges, naar man f. Ex. skred ind mod den paa Fyen udbredte Skik at helbrede Øjensvaghed og Susen for Ørene ved indviet Altervin. [Suhms Samlinger II 2, 145].

Men selvfølgelig tyede dog mange til Anvendelse af formentlige Lægemidler, det er: Midler, der ved deres egen Kraft, uafhængig af Bøn, skulde kunne virke. Den til Grund liggende Dobbelthed i Tankegang har fundet et naivt Udtryk i en Ligtale over Christian III, holdt af den kongelige Livlæge Jacob Bording, der efter Tidens Skik samtidigt var Teolog. Han siger: »Men endskøndt Kong Ezechias ikke tvivlede om Guds Forjættelse, at han skulde leve længere, forkastede han dog ikke Lægernes Raad, men lod et Plaster berede af Figen, for at faae den Byld lægt, hvoraf han var plaget.«

I disse Ord brydes ubevidst men dog tydeligt to forskellige Naturopfattelser, Teologens og Lægens. Hvilken der var den stærkeste frem-

gaaer af de Ord, der følger efter: »Ogsaa dette kom til Kong Ezechias' store Lyksalighed og særdeles Berømmelse, at Solen for hans Skyld blev holdt tilbage i sin Gang osv.« [Christian den Tredies Historie II 423.]

Vi staa her ved en Hovedgrund til den teologiske Sygdomsforklarings Styrke: Den havde ikke Modvægt i en Opfattelse af Naturen som et lovbundet Hele. Vel var en saadan gryende tilstede i Troen paa Stjernernes Magt, men hos de allerfleste gjorde denne Tro sig kun blinkvis gjældende, afløstes snart paany af den gammeldags kirkelige, hvorefter Naturen i sig var et Intet, stadigt kun opholdt ved Guds gentagne Skaberbliv. Nutiden, der er vænnet til i Naturen at see noget Sammenhængende, kædet sammen ved Aarsag og Virkning, har ondt ved at forestille sig en Tankegang hos voxne dannede Mennesker, hvorefter Alt, hvad der foregaar omkring En, kun er en Sum af løse Billeder, der forevises i belærende Øiemed. Og dog tænkte de Fleste dengang sig det saaledes. Et Par Exempler vil maaske kunne anskueliggøre dette. En grundig og fortræffeligt skrevet Fremstilling af den nordiske Syvaarskrig indledes f. Ex. saaledes:

»Imidlertid dette forefaldt (den uforvarende Begyndelse paa Krigen), vidnede Gud klarligen af Himlen med mange og adskillige Tegn, at saadan Overvold ikke befaldt ham, og at hans retfærdige Ris og Straf overhængede disse Riger, uden de

betimeligt med Anger og Pønitentse det afvendte. Man saa ofte om Aftenen og om Natten gloende Krigshære udi Skyerne drage sammen i deres fulde Slagtordning; udi København slog Lynild og Torden (!) ned i Alteret og Altertavlen i Sct. Nicolai Kirke; man hørte og mange ufødte Børn græde udi Moders Liv; med meget andet, som den gemene Mand agtede ringe om, saa Herren foraarsagedes at hjemsøge dem med Krig og Orlog«. [Resen: Fr. IIs Krønike S. 85].

Her kunde Sagens Betydning maaske endnu tænkes at have fremkaldt Troen paa Guds Indgriben. Men ogsaa denne Forklaringsgrund mangler ved følgende norske og danske mærkelige Begivenheder fra Foraaret 1570. »Den 30. April kom Amund Laurenson's Kyllinger frem af Skallen. Den 3. og 4. Mai skrev Amund Laurenson mig til til Bergen, at en af hans Kyllinger gol udi disse to Dage ligesom en gammel Hane, den tredie Dag ud igennem og den fjerde, dog ikke saa ofte som paa den tredie, og at de Bønder saa Ild falde af Himlen ned i Havet« [Norske Magasin 1, 374]. — »1570 blev paa Marken meget Vand omvendt til Blod her i Sjælland, hvorudi denne Feder var dyppet i Sandhed og fik denne Farve og Lød, som man maa her see«. »Den 17. Juni blev Lammekød, som var soden [kogt], omvendt til Blod i Dr. Rasmus' Hus. Den 20. Juni blev Groffenbrad [Oxesteg] desligeste Blod, hvilket Hofmesteren og Kansleren med andre

flere af Adelen og de Højlærde saae. Desligeste strax derefter gik det ogsaa med Gryn«. [Suhm's Samlinger I 2, 165 og II 3, 4]. Ingen Scene maler maaske Datidens Naturopfattelse bedre end disse forvandlede Gryn i Dr. Erasmus Lætus' Køkken, hvor alle Datidens bekendte Mænd samledes for at see Underet: Peder Oxe, Niels Kaas osv., medens Tidens største Teolog, Niels Hemmingsen, øjeblikkelig i et latinsk Digt udlagde, hvad Gud varslede med Grynene [Rørdam: Univ. Hist. II 674].

Troen paa Gud som nærmeste og eneste Kilde til al Sygdom kan have en dobbelt Virkning. Den kan lamme og slappe Foretagelsesaanden, undergrave Forsigtighed og Iver for at anvende Forebyggelsesmidler. Men omvendt kan den ogsaa udruste den Syge med en Taalmodighedens og Hengivenhedens Kraft, der vanskeligt i samme Grad lader sig opnaa ad andre Veje. Spor af den slappende Virkning synes oftere at kunne paavises i det 16. Aarhundrede, Spor af den styrkende derimod sjældnere. Maaske kommer dette af, at Sligt saa let dølger sig for en senere Granskers Blik. Skøndt Glimt af det dybeste i Mennesket, formaae saadanne Lysspor sjældent at præge en Tid men forblive ofte blot en Løndom hos de Enkelte. Men hertil kommer dog tillige, at det 16. Aarhundrede næppe heller var gunstig for en saadan Selvhengiven i Guds Vilje. Man betragtede Sygdom kun som Syndens Straf ikke som en opdragende Prøvelse. Man saa kun i

Tro og Rettroenhed Forbindelsen med Gud. Taalmods ydmyge Forstaaelse og Slægtskabsfølelse var formastelig, en Satans Løgn som enhver anden Fortjeneste ved de nu aflagte »gode Gerninger«.

»I Norges Beboere! haver dette for Øje! Hver Dag, naar I gaa ud af Eders Huse, see I de høje, nøgne og ufrugtbare Klipper; men saaledes skabte ikke Gud det i Begyndelsen. Da var hele Verden skøn, grøn og jævn, smykket med Skov, Løv og Græs. Men senere, da Syndfloden kom, ødelagde den i uhyre Grad disse Egne, og derved blev Landet saa sønderrevet og afvadsket, som det nu er«. [Norske Magasin II 46].

Ja saaledes forholdt det sig. »Den »gyldne Alder«, som var før Syndfloden«, var nu omme. Dengang havde alle baade Mennesker og Dyr levet kun af Planteføde; der var dengang ingen Forskel paa rene og urene Dyr, fra Mennesket til Myggen og Loppen vare alle Vegetarianere. Først da Syndflodens Vande tørredes og en ny grovere Slægt skulde voxe op, gav Gud denne Tilladelse til at fortære Kjød, Mennesket Dyrets, men ikke omvendt, ihvorvel dette nu ofte skeer.

Sligt stod baade at læse sig til i første Mosebog (Kap. 1 og 9) og stemmede vel med, hvad Grækere og Romere berettede om en oprindelig Guldalder. Men hvad var da Grunden til dette for-

færdelige Fald? — Synden. — Og hvo var atter Skyld i Synden? hvo fremkaldte Syndefaldet? — Djævelen, Manddraberen, den Onde. Hvad enten man med Kirkelæren tænkte sig hele Fordærvelsen indtraadt strax med Adams og Evas Fald, eller man læmpede hine Steder i Mosebog sammen med græsk-romerske Forfattere og tænkte sig Menneskehedens Fald som skeet i to Afsatser — først ud af Paradis, saa ved Syndfloden ud af Guldalderen —, det Ene og Afgørende stod fast: Det var Synden, der var Skyld i alle Ulykkerne; og Skyld i Synden var atter Djævelen, denne Verdens Fyrste.

Men var dette den rette Forklaring, saa kunde der jo ikke være nogen Tvivl om, at det var Djævelen, der var Aarsag til al Sygdom. Han kaldtes jo i Skriften for Manddraber, fordi han var Aarsag til, at Døden kom ind i Verden. Men den samme, der fremkaldte Død, maatte ogsaa være Grunden til dens svagere Former, Sygdom. Og dette stemmede vel med det Nye Testamente. Største Parten af de der omtalte Sygdomme var jo netop Djævelens Værk i den mest ligefremme Form som Djævlebesættelser.

Med denne Forklaring af Sygdom og Død, der jo desværre var lige saa bibelsikker som sandsynlig, ja selvindlysende, blev der trukket et sort Forhæng mellem hvert menneskeligt Øje og Livet. Jo mere man saa til og grundede, des mere klart blev det, at Alt var sort. Denne Verden, det

vil sige Alt neden for Himlen: Jorden og den forfærdelige Kælder derunder, Helvede, tilhørte Djævelen. Selv Guds Søn var jo, da han steg herned fra Himlenes Rige, bleven ført af Djævelen ude i Ørkenen saa til en Afgrund, saa til et højt Bjerg med vid Udsigt, og sluttelig endt med selv at maatte døe, endog han var uden Synd. Thi Verden var Satans. Det vrimlede allevegne med Smaadjævle i Billion- og atter Billionvis. Sygdom og Død var som Myrekløe det tydelige Udtryk for, at enhver var befængt, besat, Fanden i Vold.

Denne det 16. Aarhundredes anden Forklaring paa, hvad Sygdom var: Sygdom stammer fra Djævlen, var saaledes lige saa solidt begrundet som den første: Sygdom stammer fra Gud. Begge udgjorde de, skøndt hinanden stik modsatte, de to Sider af samme Blad, Retten, Vrangen. Ensidigt at fastholde Troen paa Djævelen maatte imidlertid nødvendigt føre til Vanvid. Engang for alle at søge Trøst hos Gud alene og stole paa hans Kærlighed og Almagt lod sig heller ikke gøre. Thi Gud var først og fremmest vred paa Menneskene; og almægtig i videste Forstand var han ikke. I denne Verden delte han i hvert Fald Magten med denne Verdens Fyrste, Satan. Der var da ikke andet for end at gaa paa Akkord, skiftevis tillægge enten Gud eller Djævelen Skylden for Sygdom og Død. Ethvert rettænkende Menneske, det vil sige alle med Undtagelse af dem, der ligefrem forskrev sig til Fanden, maatte søge

at lavére sig frem gennem Livet. Siden man ikke kunde gaae i Havn paa den guddommelige Kyst, maatte man søge at holde sig midtstrøms for i det mindste at undgaae at strande paa Djævelens.

Denne Usikkerhed i Grundforudsætningen kastede en underlig Uklarhed over hele Tidens Opfattelse. Medens man i det ene Øjeblik erklærede Gud for eneste Aarsag til Sygdom og Død, tvivlede i det næste dog ingen om Satans Evne til ogsaa at volde dem. Skiftevis erklærede de samme Mænd Gud i Stand og ude af Stand til at helbrede for Satans Plager i denne Verden. De samme Øvrighedspersoner forfulgte Djævelen og hans Tilhængere med Baal og Brand og tyede dog selv i Sygdomstilfælde til Brug af mildest talt tvivlsomme Midler. En yndet Læges Udsigter svingede mellem Hæder og Velstand og Død paa Baalet.

Selvfølgelig var der størst Tilbøjelighed til at tilskrive Djævelen alle pludselige Former for Sygdom og Død. »Den 29. Maj 1567 faldt Jørgen Fyrbøder ned fra Vor Frue Taarn i Kjøbenhavn af Trolddom forblindet.« [Suhms Saml. II 3, 3]. Da hin ovenfor omtalte Lensmand paa Bergenhus kom sig ifølge Folkets Forbøn, »maatte hans Tjener, som han holdt meget af og alene kunde lide om sig, betale Legen. Da han hellig Trekongers Aften vilde gaae i Seng, tog Djævelen ham, stødte ham ud af et lidet Vindue paa et Taarn og kastede ham fra denne Højde ned paa

den haarde Plads, saa man maatte samle hans adspredte Stykker«. [Norske Mag. II 33—34]. »Den 23. Mai 1615 forgik Skipper Jacob Rubbertsön med sin Kone og en Mængde Folk, Borgere, Geseller og 6 Skippere, da de skulde gaae til Søs fra Bergen til Holland. En Troldkvinde, Mary Geith, havde kjøbt en anden Kone til at gjøre dette. Derfor blev Mary Geith og en anden Troldkvinde brændt. Men den Kvinde, som Mary Geith havde kjøbt, hende drejede Fanden Halsen om paa i Fængslet Skt. Hans Nat. [Norske Mag. II 182].

Djævelen besørgede alle Slags Forretninger, ligefra Drab, langvarigt Sygeleje, Fødsler af Dødfødte og ned til Arm- og Benbrud, Ondt i en Finger og blot Kneb i Maven. Et Utal af slige Tilfælde lader sig ved Tingsvidner godtgøre. For blot at nævne et Par fashionable Begivenheder fra Danmark, saa blev Hr. Iver Krabbe 1561 dræbt af Fanden efter Anmodning af to Kvindfolk. Da Øvrigheden senere, ved at strække dem paa Stige over en sagte Ild, anmodede dem om flere Oplysninger, meddelte de, »da de havde omvendt sig fra Djævelen til Gud og annammet Sakramentet og saae Døden for Øjne og vidste, at det vilde gjælde enten det evige Liv eller Fordømmelse« som ganske sikkert, at det var to Karle, Peder Knudsen og Peder Jensen, der havde tilskyndet dem. Disse dømtes derfor som lige saa skyldige i salig Iver Krabbes Død. — 1580

blev Didrik Blomes Hustru forgjort, saa at hun døde deraf. De fem Kvinder, der efter hendes Sigende ombragte hende, blev heldigvis alle grebne og brændte. — 1588 døde Fru Anna Ahlefeldt, gift med Asmus Ahlefeldt til Nør. Hun havde i lange Tider været forgjort, saa at hun ikke kunde staae op af Sengen, ihvorvel hun hvert Aar fødte et Barn, men i dette Aar »blev hun endelig med Guds Tilladelse helt ombragt af dem, der havde forgjort hende«. De skyldige Hexe bleve alle brændte. [Klevenfeldt: Optegn. t. holst. Adel]. Omvendt gik det Fru Anna Bille, gift med Eiler Brokkenhus til Nakkebølle. Hun var ogsaa forgjort, saa at hun fødte 15 dødfødte Børn. Men 1597 kom hun og hendes Mand efter Troldkvinderne og fik alle de uadelige blandt disse brændt, hvorefter hun selv kom til Helsen igjen. [Nye danske Mag. I]. Af bekendte danske Mænd og Kvinder i det 16. Aarh. var Axel Viffert, Fru Margrethe Valkendorf, og Fru Anna Hardenberg, Johan Ruds Hustru, alle for en Tid livsfarligt forgjorte, den sidste vistnok af Fru Karen Gyldenstjerne paa Boller.

Som Exempel paa Massemord fra Djævelens Side kan anføres hele den danske Flaades Undergang med Mandskab i tusindvis Natten den 29. Juli 1566 ved Gotland. Den ydre Foranledning var ganske vist Storm. Men denne skyldtes atter Djævelen, der var bevæget hertil af nogle Troldkvinder ikke engang for deres egen Skyld, men af

saa lurvet en Grund, som at en Værtinde i København havde betalt dem for at skaffe en ombordværende Kaptajn af Dage, saa at hun kunde beholde hvad Gods, han havde givet hende i Forvaring. Troldkvinderne blev naturligvis brændte. [Resen: Fr. II 162].

Under saadanne Forhold antog Beretninger om Sygdommes Forløb en hel anden Form end nu til Dags. Ovennævnte Fru Anna Hardenberg har efterladt sig en underlig Blandingsform, der paa engang er Bøn til Gud, Trusler mod Mennesker og Veraab over Djævelens Efterstræbelse, skreven skiftevis med sort og rødt Blæk, under hendes Svaghed, da hun var forgjort af Fru Karen Gyldenstjerne [V. Simonsen: Hagenskov. S. 53—56]. Det tydeligste Exempel paa en Sygejournal fra Datiden er dog maaske følgende, der angaaer hendes Søster, og ordret lyder saaledes:

»Fru Mette Hardenberg, Rigsraad Præben Gyldenstjernes Hustru, blev i Aaret 1597 meget forulejliget af Djævelen. Den onde Aand fulgte hende mere end sex Uger. Item har han slaget og draget hende, naar hun har nævnet Gud, saa hendes Krop sad i blodigt Kjød. Item har han slaget hendes Median og Lunge-Aare, saa at hendes Ærmer ere løbne fulde af Blod, og var nær løben hende ihjel. Item har han stukket hende i hendes Skinneben, saa det sidder endnu udi Ribber og Saar. Og blev han stedse hos hende«.

»Dog har Gud kommet hende til Hjelp, saa det kom hende for en Nat, at hun skulde staae op og gaae til Vallø og gaae der i et Kammer, som kaldes Taarnkammer, dèr skulde hun blive frelst. Saa har hun om anden Dagen beredt sig dertil og gaaet til fornævnte Vallø, som var tre Mil fra hendes Gaard. Og endog der kjørte mange Godtfolk [adelige] hos hende, er hun dog gaaet slet frem hos dem; og da fulgte den onde Aand hende, saa hun kunde stedse see ham løbe paa Vejen og hoppe over Gjærder og Bække. Item paa den anden Side har hun seet en Engel fulgtes med sig paa Vejen.«

»Da hun var kommen ind i det Kammer, har den onde Aand disputeret mundtlig med hende, saa mange Godtfolk hørte derpaa, som stode udenfor Døren, og forundrede de sig storligen derpaa; og da talte hun imod ham af Skriften. Saa har Gud hjulpet hende. Og den onde Aand har ikke været hos hende siden. Men hun er om anden Dagen dragen derfra og bleven smuk[t] sund og tilpas. Item den Kjæp, hun havde i sin Haand, da hun gik til Vallø, har hun lagt i Kammeret og ladt den dèr blive liggende. — Dette Fornævnte bekender hendes Husbond og hun selv, endog hun gider ikke gærne talet derom som han, men han vil ikke dølge det, men siger, han vil have det ud paa Tryk.« [Nye danske Magazin II 320).

Denne Sygehistorie er et Tidsbillede af sjælden malerisk Virkning. Klart og simpelt gøres

her Rede for en fra vor vidt forskellig Tankegang. Træffende gengives en Del Smaatræk, grebne lige ud af Livet: de adelige Slægtninge og Venner, der i spændt Forventning til Vogns følge med paa Vejen for at see, om Kuren vil lykkes, og siden staae aandeløse udenfor Døren og lytte, medens hun disputerer med Djævelen. Ægtefællernes naivt glade Udtryk: »hun er bleven smukt sund og tilpas,« eller maaske endog: »smuk, sund og tilpas.« Og den ypperlige Betegnelse af Forskellen mellem dem: hun gider ikke gærne tale derom; men han siger, han vil have det ud paa Tryk.

Djævelen kunde af mange Grunde falde paa at gøre et Menneske sygt eller dræbe det. Sligt beroede vel ofte paa et blot og bart Lune. Dog var der især tre Anledninger, der næsten ufejlbarligt medførte Djævelens Nærværelse og Virksomhed. Det var nye Moder, Banden og Trolddom.

Djævelen var næsten ligesaa agtpaagivende overfor nye Moder som Gud. Og intet Under. Thi han vidste selvfølgelig ypperlig Besked med, at kun faa Ting drillede den treenige Gud i den Grad som ny Façon paa Hatte, Kraver og Benklæder. Nærmere seet var det vel endog Djævelen selv, der opfandt dem og indskød Menneskene dem som nye Ideer. Men medens Gud stedse kun var vred over nye Beklædninger — den første Beklædning var jo ogsaa fremkaldt af den første Synd — udfoldede Djævelen netop i dette Forhold ofte en ikke ringe Grad af Humor. Det

var saaledes et baade fint og pudsigt Svar, en Djævel, endda en af det underordnede Personale, en »Hosedjævel«, gav, da en Præst i Brandenburg ivrede mod de nye Pludderhoser. Biskop Musculus, hvis Skrift Peder Palladius har oversat paa Dansk, beskriver selv Optrinet saaledes:

»Med os fattige Prædikere er det til forgæves; vi ere altfor svage mod denne Djævel, dersom verdslig Øvrighed ikke vil lægge deres Haand paa med. Thi det er en stærk Djævel. Prædikanternes Advarsel, Paamindelse, Truen og Formaning slaaer han hen i Vejret, eller gør sig en Spot deraf. Som end i dette Aar vederfores en af mine Prædikanter. [Dr. Musculus var Biskop i Frankfurt a. d. Oder]. Den Tid, han havde prædiket haardeligen og drabeligen paa Prædikestolen mod disse utugtige, forkludede Hoser, gjorde samme Hosedjævel ham det til Spot og Trods, at han hængte den anden Søndag saadanne lumpne Hoser tværtover fra Prædikestolen.«

Selv om følgende Behandling var lidt grov, saa var den dog i visse Maader ret godmodig, især naar Hensyn tages til, at Vorherre antoges at straffe Folk, der fulgte saadan Mode, med evig Fordømmelse. Denne Gang var det selve Djævlenes Øverste, der optraadte. Og det var igen de forfærdelige Pludderhoser, hvorom det drejede sig, dette Klædebon, for hvilket efter Biskop Musculus' Ord »ikke aleneste Gud, de hellige Engle og alle fromme Folk, men endogsaa Djæv-

lene selv grue og undsee sig.« Begivenheden maa være foregaaet kort efter Aar 1550. Bispen beretter: »Som man siger for vist og i Sandhed, at nu en kort Tid forleden var en frommer Mand hos en Maler og bestilte sig en Tavle og bad, at han vilde male Dommedag derpaa med stor Alvorlighed og Gruselighed, og besynderlig at han vilde male Djævelen paa det allergrummeste. Og Maleren gjorde sig allerstørste Flid dertil og malede Djævelen paa det allergrummeste med saadanne formaledide Hoser med Overtog, ligesom de unge Kompaner nu drage dem. Der er Djævelen kommen og gav den Maler en vældig Kindhest og sagde, at han havde gjort ham Vold og Uret, at han havde saa malet ham. Thi han sagde sig aldrig at være saa grum og gruselig, som han havde afkontrafejet ham med de pjaltede Lumpehoser eller Vadstøvler.«

At Djævelen imidlertid ogsaa i al Alvor og paa Forretnings Vegne var med i de nye Moder fulgte af sig selv. »Vore unge Kompaner lade sig gøre stakkede Kjortler og Mantler, som ikke kunne skjule Remmene endsige Kilen, og lade saa forklude deres Hoser og lade gøre Kilen forpaa med Helvedes Flammer og Klude umaadelig stor, at Djævelen sidder og koger der ud paa alle Sider, aleneste til Forargelse og et ondt Exempel, ja, at arme vanvittige og uskyldige Piger forledes og forlokkes deraf, ja skændes og voldtages deraf, thi hvad for Tanker og Huskud,

de nødes til at faae deraf, giver jeg Dig selv at betænke. Du veed det vel og gør det netop derfor«. [Den lappede Hosedjævel. Kbhvn. 1556. B. 4.]

At det at bande let kunde hidkalde Djævelen laae i Sagens Natur. Naar dennes Magt var saa stor og han altid kun lurede paa en Lejlighed, maatte det være forbundet med den allerstørste Fare at henlede hans Opmærksomhed paa sig. Det hjalp ikke det allermindste, om man forsigtigt tog sine Forholdsregler og bandede ud efter: Det er Fanden tage Dig sandt; der løjst du, Tremmen sla Dig osv. Blot ved at høre sit Navn nævnet var Djævelen strax tilstede og tog Sæde i den, der havde nævnet det. Hvor uhyre en Fare sligt rummede og hvor stærkt man var udsat herfor f. Ex. ombord paa et Skib, hvor mange vare samlede, er let at forstaae. Selv ved den mindste Ed kunde man øjeblikkelig faae Djævelen med ombord. Udenbords var allerede nok. Standsede ikke nogle smaa Sataner blot ved at klynge sig om Kølen paa Skibene hele den danske Orlogsflaade paa Vejen til Skotland 1589, da den skulde overføre Prinsesse Anna som Brud!

Derfor var ogsaa al Banden ombord, særligt naturligvis i aaben Sø og under Krigsforhold, strængt forbudt. I »Skibsartiklerne« der udstedtes for den danske Flaade i Syvaarskrigens første Aar den 20. Juli 1563 lyder Paragraf 19 saaledes:

»Skal Ingen nævne Djævelen eller paakalde noget Ondt, ikke heller sværge eller bande, den Stund Skibet er under Sejl. Hvilken som findes det at gøre, den skal Mestermanden straffe efter Skibsretten uden al Naade«. [Tegn. o. a. L.].

Den nærmest liggende Følge af at bande var, at Djævelen blev siddende i En selv, saa at man altsaa blev »besat«, »djævlebesat«. Som Sjællands Bisp udtrykte det: Man kan ved at bande og bede saa og saa mange Skokke fare i sig tage Munden saa fuld, at man kan ikke spytte dem ud mod sin Næste, men de bryde ud af Øjne og Næse. Thi ligesom Herren er nær for dem, der kalde paa ham, saaledes er ogsaa Djævelen nær alle dem, der kalde paa ham. [Danske Mag. III 91].

Prøven paa, om En var besat, var forholdsvis nem at anstille. Man lod Vedkommende fremsige »sine Budord, Troen og Fadervor«. Kunde han det, var han ikke besat. Var han derimod virkelig besat, formaaede han ikke dette. Thi — som Peder Palladius sagde — »den Onde kan ikke dette lide, ja tør vel straks vrænge hans Mund op til begge hans Øren og komme hans Øjne til at staae aabne som en brændende Ild og komme ham til at skraale, at de maa høre ham en hel By igennem, som det gik den fattige Hans Skram i Farringløse ved Ringsted, den Tid jeg bad ham læse og den Tid, vi faldt ned og bad for ham.«

Tog den Syge saaledes paa Veje, var det tydeligt nok galt fat, og der maatte anvendes skrappere Midler. Præsten maatte læse over ham, det vil sige, naar den Syge ikke selv formaaede at fremføre Guds Ord, skulde Præsten gøre det paa hans Vegne til Gunst for ham, og blive ved hermed saa længe, indtil ingen Satan kunde holde ud længer at høre derpaa, og Besættelsen altsaa hørte op. Denne Kurmetode, der synes overmaade ofte anvendt, var dog ikke ganske farefri. Den kunde allerede blive meget langvarig, naar Fanden var sej. Men hyppigt afkræftede han tillige Virkningen ved under Læsningen at pine den Syge, saa at dennes Skrig ganske overdøvede Guds Ord. Endelig tog han ikke sjældent selv til Orde og gendrev Præsten. Ve da denne, naar han ikke kunde svare igen, eller hvis han f. Ex. havde vigtet sig ved at bruge græske eller endog hebraiske Citater uden at være Sproget rigtig mægtig. Det kunde i saa Fald gælde hans Hals.

Forsigtigst var det derfor at følge Biskop Palladius' trykte Anvisning af 1547 og kun oplæse de deri anførte mange og lange Skriftsteder paa dansk. Det sidste af disse maatte alene ved sin Uforstaaelighed synes istand til at kunne gøre det af selv med den stædigste Aand. Det lød saaledes: »Der Michael Engel trættedes med Djævelen om Mose Legeme, da turde han ikke føre sig ind paa ham med nogen Bespottelighed Dommen sagde: Herren straf Dig!« Sluttelig

skulde Præsten oplæse Exorcismen: Far her ud du urene Aand! osv., og hermed var den Syge helbredet for denne Sinde. [Danske Magazin III 92—96].

Djævelens værste Form for Virksomhed øvedes dog ved Trolddom. Herved forstodes en Handling af En, der havde givet sig Djævelen i Vold og ved dennes Hjælp var i Stand til at beherske Naturens Kræfter. De allerfleste Ulykkestilfælde og uventede Sygdomme skrev sig netop fra denne indirekte Indgriben, hvor Djævelens Kraft laantes ud og fik Fart og Maal ved at hægtes til et ondt Menneskes Vilje. Djævelen nægtede aldrig, hvad hans Tilhængere bad om, og disse havde selvfølgelig Masser af Uvenner, som de ønskede at tilføje Ondt.

Ved Hjælp af Aktstykker i Hobetal er man i Stand til kunne paavise i alt Væsentligt, hvorledes saadanne Sygdomme og Ulykker fremkaldtes. I Reglen var det tilstrækkeligt at udtale det onde Ønske: ske Dig en Ufærd! gid Du faa Skam derfor! eller lignende, og Ondet indfandt sig, sjældent dog strax, i Reglen tre Dage, i de fleste Tilfælde ikke udover otte Dage efter, at Ønsket var udtalt. Virkningen indtraadte næsten altid pludseligt, idet Vedkommende faldt, forvred et Lem, blev »sansesløs«, følte uventet stærk Smerte, eller med Et mistede »Lykken«, saa at alt fra nu af gik galt. Grunden til, at Virkningen indtraadte saa sent, maa uden Tvivl søges i den

onde Hensigt at ville skjule, hvem der var Aarsag. Saa meget des større Fordringer stilledes der til Øvrighedens Kløgt og Sporsans. Den viste sig Opgaven voxen. Det var saaledes flinkt besørget af Borgemestre og Raad i Ribe at faae Gertrud Povls pint, strakt og brændt alene paa det ene Bevis, at hun ved et Barselgilde havde sagt til en Pige, der nægtede hende Mad: »Du skal engang faa Skam derfor«. Hvor meget saa hendes Søn bad for hende, hjalp det ikke, thi Sagen selv var klar nok: Otte Dage efter havde nemlig samme Pige maattet gaa til Bartskær med sin Finger, der var bleven bullen, og det var endt med, at han havde taget et helt Led af den. [Grønlund: Hist. Efter. o. Ribe. Hexeri. S. 6—10].

Da Øvrighedens Paapasselighed saaledes gjorde det farligt aabent at udtale det onde Ønske, gik man ofte en anden Vej og forbandede hemmeligt en Genstand, der skulde være Budbringer. Det var blot forsigtigere; nogen Forøgelse af Sygdommens Heftighed synes ikke ad denne Vej at være tilsigtet eller opnaaet. Som Exempel blandt tusinde kan nævnes to Kvinders Fremgangsmaade i Kornerup ved Roeskilde, da de ønskede at forgøre Gaardmand Laurits Fynbo sammesteds. De plukkede en Urt og læste over den: »Jeg binder dit Hjerte, Laurits Fynbo, med dette Baand, dit Legeme og alle dine Lemmer og Indvolde, din Lykke og al din Velfærd med dette Baand, ligesom Vorherre bandt Djævelen med de haarde Stenrødder til evig Tid.« Da saa

Laurits Fynbo en Dag stod alene i sin Lade, kastede de udefra Urten over Laden ind i Gaarden. Han blev ganske rigtig syg tredie Dagen derefter. [Danske Magaz. III, 1, 323].

Den Opgave, der krævede længst Tid, var at forgøre et endnu ufødt Foster. Sikrest udførtes dette ved at danne et Barn af Vox, bære det paa sig i 40 Uger, faa det døbt af en Præst og derpaa om muligt begrave det i den rigtige Moders Stolestade. Sligt slog næsten aldrig fejl. Indtil femten Børn i Rad i samme Ægteskab vare paa den Maade blevne tvungne til at komme dødfødte til Verden. Dog var i dette Tilfælde ogsaa Brudesengen forinden bleven maalt med et Baand, hvorpaa der under Vielsen var slaaet Knude, samt tre Staalkors og Haar, indsvøbte i Papir omvunden med sort Traad, anbragt ved dens Fødder.

Maaden, hvorpaa Sygdomme, der vare fremkaldte ved Trolddom, atter helbredtes, var af forskellig Art. Den simpleste var, at Vedkommende blot tog sit onde Ønske tilbage. Hine to Kvinder i Kornerup gjorde Laurits Fynbo rask igen paa en lidt besværligere Maade ved »tre Gange at gaa aved om en Kilde og samtidigt læse.« Men ofte kunde det jo hænde, at den, der havde fremkaldt Sygdommen, ønskede, at den skulde vedblive, medens andre ved lignende Midler søgte at hæve den. Herved kunde der opstaa meget indviklede Kampe, hvor det kom an paa, hvis

Kraft der var størst. Fælles for alle de lægende Trylkemidler var, at de anvendte Vorherres Navn som det formentlig stærkeste. De »signede«, det er, de søgte ved Guds Hjælp at hæve den udtalte Forbandelse. For at nævne et Exempel: Karine Plougmands i Skelskør signede for Tandværk saalunde:

Præst læser Læst over Sten.
Orm æder Tand til Ben.
Gud og den hellige Læst
Fri den slemme Gæst
I Navn Gud Faders, Gud Søns og Gud den Helligaands!
[Edvardsen Friis: Skjelskør S. 350.]

Paa den mest besynderlige Maade flettedes saaledes djævelsk og kristeligt Trylleri sammen, og der var ingen væsentlig Forskel hverken i Hensigt eller Maade, hvorpaa en Signekælling og Landets øverste Gejstlige signende læste over En, hvem Djævelen havde slaget med Sygdom. Hvor dybt denne Tillid til Gud trængte ned, kan sees af et lille Træk som dette. En Troldkvinde, der havde været med til at forgøre og ifølge egen Tilstaaelse deltaget i de natlige Gilder paa Ullemose, hvor alle de paa Egnen, der forstod Djævelens Kunst, samledes i 7000 Djævles Navn, og Satan selv var Høvedsmand, altsaa en efter Alles Opfattelse bundfordærvet Kvinde, sikker paa Helvede, dette Udskud afgav følgende barnlig naive Bekendelse: Siden jeg er bleven greben,

staar den Onde for mig hver Nat ligesom en stor Kat, hans Øjne brænde som Lys. — Er Du ræd for ham? — Nej. Jeg gør Korsets Tegn, saa gaar han. Et mere betegnende Udtryk for Tidens Begrebsforvirring end en Hex, der gør Korsets Tegn og herved fordriver Djævelen, er ikke let tænkeligt.

Tittede der i saadanne Udbrud en Stump Tanketraad frem, der muligt ved at gribes og vindes op kunde have gjort Ende paa Ureden, saa sørgede Gejstligheden, Øvrigheden og den offentlige Mening for, at sligt ikke skulde ske. Med fortvivlet Enstemmighed sloges det fast, at her gjaldt ingen Naade. Folkeligt udtryktes dette ved, at Ingen, der var forgjort, kunde fuldt komme sig igen, saa længe den, der havde virket det, endnu var i Live. Det gik hermed som med Bid af gale Hunde. Dræbtes ikke Hunden, kunde Biddet, selv længe efter, bryde op paany og volde Vedkommendes forfærdelige Død. Teologisk lød Tankegangen saaledes: Djævelen er Verdens største Onde. Øvrighedens Magt er for ringe til at ramme ham. Men at slutte Pagt med ham er den forfærdeligste af alle Sygdomme, der medfører timelig og evig Død for En selv og andre, og dette Folkeonde kan og skal Øvrigheden raade Bod paa ved skaanselsløst at udbrænde hver angreben Plet. Derfor paa Baalet med hver Hex og hver Troldkarl!

Denne offentlige Sundhedspleje gennemførtes

med en fortvivlet Kraft. Baalene lued i Danmark, i Norge, i Sverrig, hele Europa over, om end heftigst i Landene med nye Statskirker. Hvilken Vildskab brænder der ikke i Ord som disse, og hvilken rædselsfuld Tilstand male de ikke, udvortes som indvortes, dobbelt fordi det er en Hædersmand som Peder Palladius, der udtaler dem til brave Bønderfolk rundt om paa Sjælland: »Troldkvinderne faa nu deres rette Løn. De kunne nu ikke længere bare dem i denne klare Evangelii lyse Dag. De faa nu en Verdsens Skam. Af Verden med dem! Det er dog deres fortjente Løn. De brændte jo lidt tilforn en Hob af dem i Malmø, i Kjøge og andensteds. Og høre vi til, at der sidder atter en Hob af dem greben i Malmø og skulle brændes. I Jylland og Smaalandene er de paa Jagt efter dem som efter Ulve, saa der blev nu nylig greben og brændt paa Als og paa de andre smaa omliggende Lande ved 52 Troldkvinder. Den ene røber den anden, saa de følges ad.« [P. Palladius: Visitatsbog S. 94].

Hvad der nu trehundrede Aar efter gør det maaske stærkeste Indtryk ved denne djævelske Brandkur er ikke de fortvivlede Ofres Jamren, den er jo længst forstummet, men — Kurens Berettigelse forudsat — en rolig og nøgtern Undersøgelse af selve dens Anvendelse. For Nutiden er der ikke mindste Tvivl om, at disse Læger tog Fejl i deres Bestemmelse af Smittens Gang

og Udbredelse. Bestandig gentager i Hexeprocesserne det samme sig: først besværge de Fængslede deres Uskyldighed; saa strækkes de paa Stige, pines, tilstaae og dømmes til Baal; sluttelig pines de endnu et Par Gange »med Døden og Saligheden for Øje« og bekende at have til Medskyldige alle hinandens Bekendte, ofte Byens Præst, Borgmesterens eller en Raadmands Kone, kun aldrig deres egne Børn og virkelig Kære; hvorefter en ny større Razzia begynder, saa vidt muligt dog med Forbigaaelse af Honoratiores. Enhver i Nutiden mærker strax, at man her er paa Vildspor og forfølger ikke den virkelige Sygdoms mulige Smittevej, men en forpint, fortvivlet, hævnsyg Tankegangs Spor. Omvendt ser man den sunde Fornuft repræsenteret i et sølle Skind som Betlersken Maren Christens i Ribe. Da de begyndte at brænde løs her blandt hendes Bekendte, søgte hun bort fra Byen. Men dette var Bevis nok. Det godtgjordes, at hun engang, da hun betlede, havde undersøgt en Tøndes Indhold ved at stikke sin Kæp ned gennem Spunsen. I sin Uskyldighed svarer hun til sin Undskyldning: »Ja, men det var den rene Ende af Kæppen, jeg stak ned«. Hun pines nu Gang paa Gang, og angiver hele Byen fra Borgemesterens Kone og ned til hendes egne Jævninge, ganske efter Behag og eftersom hun bliver spurgt, men hvergang hun upint spørges, om hun har sagt Sandhed, svarer hun: »Nej, jeg ved slet intet«. Tilsidst

opgives hun som haabløs og brændes alene. [Grønlund: Ribe Hexeri. S. 10—24]. Man seer den praktiske Resoluthed overfor saadan »Lægebehandling« repræsenteret i en Kvinde i Bergen 1566, der fremfor offentlig Pleje foretrak Husraad. Da hun stod for Retten paa Raadhuset, rev Byfogden Hovedklædet af hende og opdagede, at hun bar om Hovedet et Baand med tre Knuder i, hvad der øjeblikkelig stemplede hende som Hex. Da hun lidt efter førtes ned i Raadhusets Fængsel og var bleven alene her, »kværkede [ɔ: kvalte] hun sig selv.« [Norske Magasin I, 315].

Men dernæst var »Djævlekurens« Anvendelse meningsløs og umulig i sig selv. Hvis det at benytte hemmelige overtroiske Midler var tilstrækkeligt Bevis for, at man var djævlesmittet og moden til Baal, saa fandtes der ikke et Menneske i Landet, der ikke var angrebet og trængte til Behandling. Rettelig anvendt vilde Kuren bogstavelig have affolket Landet. Thi hvo nøjedes alene med den evangeliske Kirkes Naademidler? Der var jo heller ingen Væsensforskel mellem verdslig og kirkelig »Signen«. Efter Palladii Ord var enhver Jordemoder, der anvendte gamle katolske Skikke, en Hex og trængte til at svies, thi hvor hun var, var Djævelen inden Døre [Visitatsbog 93]. Men Katolicismen og katolsk Overtro sad mere eller mindre fast endnu i enhver. Et Par spredte Exempler oplyse bedst

Forholdene. »Hellig Ludse«, der blev brændt i Lund 1546, bekendte, at »Jep Tordsen [ɔ: Jakob Sparre] havde sendt Bud efter hende, da han var forgjort af to Kvindfolk, som han siden lod brænde. Hellig Ludse kom da til ham og signede ham, saa at han fik Bod. Ligeledes maatte hun signe ham, hver Gang han var anklaget for Kongen, eller naar han skulde i Rette til Landsting. Da han engang havde jaget i to Dage i sin Raahave uden at faae noget Dyr, sendte han Bud efter hende, da Raahaven maatte være forgjort. Hun kom da did forklædt i Bondeklæder og gik ned langs Raahaven og slog paa hvert Rev med en Kvist og signede samme Rev. Saa fik han siden to Dyr den Dag. — Alt dette bekendte Hellig Ludse i Jesper Brockenhus' og Kongens Prædikants og Fleres Nærværelse, da hun var bunden paa Stigen for Ilden.« [Dokum. t. Klevenfeldts Stamtavler. Jep Tordsen].

Kunde det her muligt komme til at svide ogsaa til Jakob Sparre, saa var enhver saadan Mulighed vistnok udelukket lige overfor Christian den Fjerdes højt betroede Embedsmand Sigvard Grubbe. Og dog var denne ikke bedre end de andre. Han fortæller i sin Dagbog følgende fra en Rejse i Sverrig 1618: »Overnattede vi i Aaby hos Præsten Hr. Hans. Her fik jeg fat i en »Hestebottere« [Dyrlæge], som med nogle Ord kurerede min Hest, som var bleven temmelig halt, da vi passerede Hulvejen.« [Danske Mag.

IV. 4, 51]. Eller var Gejstligheden og Kirken selv et Haar bedre, naar det f. Eks. i en Præsteindberetning fra Skaane 1624 hed om Kirken i Lille Slogerup: »I den vestre Gavl ere to Blodstene indfattede, fattige Folk til Hjælp i grasserende Blodgang, hvoraf mange ere hjulpne.« [Suhms Saml. I, 1, 108]. Eller endelig Kongen selv, Christian IV. Var det blot Kirkens Naademidler, han benyttede, da han Skt. Hans Nat 1639 søgte til Helene Kilde? Det hedder herom i hans Optegnelser: »Juni 23 drog jeg fra Frederiksborg til S. Lenis Kilde. — Juni 24 brugte jeg det Vand af S. Lenis Kilde; gav jeg de Fattige 150 Dalere. Begav jeg mig ud til den Norske og sejlede jeg hen paa Vejen til Neustadt.« [Nyt hist. Tidsskr. IV, 347].

Ildkuren mod Djævelen var saaledes efter Nutids Skøn yderst mislig i sin Anvendelse. For det første tog Lægerne tydeligt nok fejl af Smittens Veje. Dernæst burde Kuren efter Datidens Diagnose egentlig være anvendt mod Alle; men da dette i Følge Sagens Natur var umuligt, blev dens Anvendelse ganske tilfældig og vilkaarlig. Endelig var Apparatet saa ufuldkomment indrettet, at Skuddet med lige Lethed gik frem efter eller slog bag ud og ramte den, der havde det i Hænde. Lægen selv var med andre Ord nærmest skyldig til at brændes.

I denne Konstruktionsfejl kulminerede den hele Fremgangsmaades Uanvendelighed. Det, man

vilde ramme, var den onde Hensigt. Men da denne jo var usynlig, havde den kun til ydre Kendemærker de to: alskens ligegyldigt Hokuspokus og en ved Pinsler afnødt Tilstaaelse. Men ganske de samme Kendemærker havde den gode Hensigt. Saa var altsaa den gode Hensigt lig den onde Hensigt. Thi ved Pinsler kunde man tilsidst nøde Enhver til at tilstaa hvadsomhelst. Og var det blot de ligegyldige Hokuspokus, hvorpaa det kom an, saa var der her en ganske jævn og umærkelig Overgang fra det Hellige til det Vanhellige. Alt Katolsk var jo nu Djævelsk. Selve Hoc est corpus meum [Dette er mit Legem], som det hed i den katolske Messe, var jo paa Dansk blevet til »Hokuspokus«. Men kunde Nadverens Indvielsesord blive til Gøgl, hvad Hold havde man saa paa »Signen«, Korsets Tegn og Skriftsteder? Intet anvendt Middel kunde i og for sig bevise Lægens Uskyldighed, og det beroede altsaa paa Tilfældigheder, om ikke den, der ivrigst bekæmpede Djævelen og hans Plager, netop herved stemplede sig som fuldt værdig til Baalet.

At enhver »klog Mand« eller »klog Kone« herefter var stærkt udsat, fulgte af sig selv. De gik simpelthen ind med i de Djævleforskrevnes store Masse. Det var Naade, naar i Stavanger 1584 Jacob Jonson slap med Livet. Han kendte Ord, der værgede mod Gigt, Skurv, Fossegrim, Fjeldtrolde, Kirketrolde og »mod andet saadant

Prakkeri«. Han slap med at staa aabenbart Skrifte og under Livsstraf at love aldrig at ville »bruge saadan Forfængelighed mere«. [Stavanger Kapitelsbog. Norske Rigsarkiv]. Selv det at være Præst sikrede ikke. Hr. Joachim i Skaane var paa et hængende Haar nær bleven strakt paa en Stige, ligesom det skete med Præsten Hr. Jens »saa hardt, at hans Lemmer maatte skilles ad«, blot fordi han ejede Christen Pedersens Lægebog, paa hvis Bagside der i Udgaven af Malmø 1533 var trykt et »Lykkerad« [Lykkehjul], og »hvori man kunde læse sig til om Regnfang, Ingefær, Vin og hvad andet der var Lægedom for Kvinder«. [Danske Magazin III, 1, 54—57].

Det tydeligste Exempel er dog maaske Præsten Jens Hansen Rusk, der var Præst i Lønne Sogn ved Ringkjøbing Fjord 1580. Han var lægekyndig og erhvervede sig efterhaanden stor Anseelse blandt Egnens Folk i vid Omkreds ved sine heldige Kure. Hans dobbelte Stilling som Læge og Præst gjorde, at han kunde helbrede baade ved naturlige Midler og ved Læsning over Forgjorte. Hans travleste Tid var ved Sommer- og ved Efteraarsmarkedet i Ribe, hvor han satte sine fjerntboende Patienter Stævne. Han synes her af Mangel paa Tid stundum at have helbredt Forgjorte ved istedenfor den lange Læsning over dem at give dem det virksomste Gudsord skriftligt. Dette fældede ham.

Efter en 30aarig Virksomhed anklagedes han.

Det bevistes, at Kristen Hansen Højbjerg for en femten Aar siden havde »faaet ondt i hans Bene og Lemmer, saa at han fast ingen Ro havde og mente, at han var forgjort.« Han var i den Anledning dragen til Ribe ved Midsommer-Markedet for at raadspørge Hr. Jens, og denne gav ham en Seddel med Guds Ord skrevet paa, hvilken han skulde bære paa sig. Da Kristen Højbjerg fik Sedlen paa sig, forlod Ondet ham. Men i Rughøsten blev Sedlen borte, og strax blev han syg paany. Han søgte da Hr. Jens paa Ribe Høstmarked, denne skrev ham en ny Seddel, som han da siden havde baaret paa sig og aldrig havde han senere mærket til Ondet. I denne Anledning blev Hr. Jens Hansen Rusk anklaget for Trolddom, og den 1. Februar 1611 offentlig brændt. [Danske Samlinger I, 346 — Saml. t. jydsk Hist. o. Top. VII, 79].

I sin berømte Lægebog »om Sundhedens Bevarelse« (de conservanda valetudine) skriver Henrik Ranzau: »Den første Aarsag til Sygdom er de første Menneskers Fald, hvorved Synden og Døden indkom i Verden. Den anden Aarsag er Stjernernes Indflydelse. Gud har nemlig skabt dem ikke blot til, at vi ved dem kunne bestemme Aar, Maaneder og Dage, men for at de skulle være Tegn for os, hvorfra vi kunne gøre Slut-

ninger med Hensyn til Fremtiden. Thi det Lavere afhænger af det Højere. Himmellegemerne udøve en vis hemmelig Virkning og Indflydelse paa de lavere Forhold, hvorved Vædskerne i vore Legemer forandres, forøges og formindskes efter Stjernernes Stilling og Beskaffenhed. Den daglige Erfaring, der er den sikreste Læremester i Alt, viser dette saa tydeligt og indlysende, at det ikke trænger til yderligere Bevis. Vil Nogen ikke fæste Lid hertil, saa betragte han Maanens Indflydelse, som især er virksom overfor Vædskerne, og han skal føle sig overbevist. Thi i tiltagende Maane tiltage ogsaa Vædskerne, Blodet, Hjernen, Marven i Mennesker og Dyr. Vort Legemes Vædsker styres altsaa af Himmellegemerne, men af slette Vædsker opstaar Sygdomme, af Sygdomme Død.«

»Gud hersker dog baade over de lavere Legemer og over alle Stjernerne og deres Indvirkninger. Han enten fremskynder eller hindrer deres Løb og Indflydelse. Alle Tilbøjeligheder, opstaaede af Stjernernes Indvirkning, holder han i sin Haand, saa at han stundum ifølge sin uendelige Godhed afvender Sygdomme og sender Bedring, stundum ifølge sin hemmelighedsfulde retfærdige Dom forstærker dem paa Grund af vore Overtrædelser og lader Sygdommene forværres« [S. 4—6 og 9].

Kort og saa klart, som Emnet tillader det, er i disse Ord givet Omridset af Datidens tredie

Forklaring: Sygdom foraarsages af Stjernerne. Ligeledes har Henrik Ranzau forsøgt at bringe denne Forklaring i Samklang med de to tidligere: Gud er Aarsag til Sygdom, Djævelen er Aarsag til Sygdom.

Nutiden har let ved at se, at der ved denne meteorologiske Forklaring saa lidt bringes nogen virkelig Klaring til Veje, at de to tidligere i sig uforenelige Forklaringer herved blot yderligere fordunkles og forvirres. Det 16. Aarhundrede blev ikke dette vár. Begejstret saa man i Stjernetydningen den rette Løsning paa Livets Gaade, hilste i dens dristige Paastande den fælles Lov, den Sandhedsmagt, der omspændte Alt fra Himmel til Jord.

Fra denne Side seet forstaas først Stjernetydningen ret, viser sig som hvad den i Virkeligheden var: det første eventyrlige men energiske Forsøg paa en Naturforstaaelse. I Modsætning til de to tidligere Forklaringer, der lod Sygdom og Død skyldes Guds eller Djævelens vilkaarlige Indgriben, vovede den at udtale: Sygdom og Død ere selv kun Ytringer af den samme Lov, der gør sig gældende fra Stjernernes Veje til det mindste Støvgran. At et saa dristigt Greb efter hele Gaadens Løsning paa engang nødvendigvis maatte gribe fejl, er os nu ligesaa forstaaeligt som, at man dog greb ret ved i det mindste at gribe efter det Rette.

Efter Stjernetydningens eller den meteorologi-

ske Forklaring er hele Verdens Orden letfattelig. Den danner en uhyre Kugle. Yderst ligger Fixstjernehimlen, der omslutter Alt. I Midten ligger Jorden eller de fire Elementers Verden. I det vældige Mellemrum endelig mellem Jorden og Himlen bevæge de syv Planeter sig; inderst og nærmest Jorden: Maanen, saa Merkur, Venus, Solen, Mars, Jupiter og Saturn. Alt, hvad der foregaar nede i vor Verden, er ikke andet end Planeternes Virkninger paa Jordens eller de fire Elementers vædskefyldte Kar. Maanen slæber Flod og Ebbe efter sig i Luften, i Havet, i Træernes Safter, i Menneskenes, i Dyrenes Vædsker. Solen udspænder paa lignende Maade Forskellen mellem Hede og Kulde, idet den paa sin Gang fremkalder Vaar, Sommer, Høst og Vinter. Paa samme Vis røre de fem andre Planeter op i det Tørre og det Fugtige, det Hede og det Kolde, idet de alt efter deres Stillinger og Virkemaade ægge til Tørke, til Storm, til Regn, til Tordenvejr eller pestbringende Stille.

Som det vil ses, er der den største Overensstemmelse mellem Jordens det store og Menneskets det lille vædskefyldte Kar, mellem Jordlegemet og Menneskelegemet. Thi ogsaa enhver af os paavirkes udefra af Varme og Kulde, Tørhed og Fugtighed. Vort Befindende, ja hele vort Liv, afhænger af disse omgivende Forholds Indflydelse. Vor Vext og vor Aftagen, vor Barndom, Ungdom, Manddom og Alderdom, Sygdom og

Død, hvad er det andet end Ebbe og Flod, skiftende Aarstider, ødelæggende Uvejr, fremkaldte udenfra, virkende ind efter i vort eget Legeme! Her standser den almindelige Opfattelse, nøjes med en blot Parallel, med at hver enkelt af os har ogsaa sin Vaar, sin Høst ligesom den store Natur. Men den klare, skarpe Tanke trænger videre, forfølger Forbindelsen og standser ikke, før den har fulgt Lysstraalen paa hele dens Vej fra Planeten til Menneskelegemet.

Thi der er mere end Parallel mellem Menneskelegemets og Jordens det vædskefyldte Kar. Der foregaar nøjagtigt det samme i begge. Planeterne paavirke det lille Kar lige saa direkte og lige saa sikkert som det store. Med tilstrækkelig Kundskab til Himmelforhold vil man kunne forudsige fuldt nøjagtigt, hvorledes hvert enkelt Menneskelegeme i Kraft af de i dets Fødselsstund virkende Stjerner vil blive: dets Udseende, dets Sammensætning, dets Tilbøjeligheder, dets Sygdommes Art og dets Levelængde.

For lettere at forstaa dette, der ved første Øjekast synes utroligt, kan det være gavnligt at sammenstille det med rent dagligdags Forhold. En dygtig Husmoder kan af de fire Bestanddele: Mel, Smør, Æg og Sukker bage et Utal af forskelligartede Kager, der ikke ligner hinanden hverken i Ydre, Smag, Næringsværd i eller Holdbarhed, altsammen alene ved at vexle mellem Mængden af de Bestanddele, der blandes i Dejgen

til hver og ved at udsætte denne Dejg for forskellig Grad af Varme. Noget ganske lignende foregaaer, idet de himmelske Husmoder-Øjne udvælge for hvert enkelt Menneske ved dets Tilblivelse den forskelligartede Sum af de fire Elementer, hvoraf det skal sammensættes. Forholdet er her blot langt mere indviklet end paa Jorden. Dernede vælger kun Husmoderens to Øjne, ledede af een Tanke. Hist oppe er det syv forskellige Planet-Øjne, der udvælge, hvert drevet af sin Drift. Og i højst forskellig, aldrig paany gentagen, Art og Maade lue de med deres Flammeblik Varme og Fasthed i den udvalgte Sammensætning.

Planeternes Vilkaarlighed i Valget af de fire Elementdele, som de udskilte til hvert Barnelegeme, maatte forekomme det 16. Aarhundrede endnu mere fremtrædende, end den nutildags vilde forekomme os. Hin Tid kendte jo kun de to »Planeters«, Solens og Maanens, Baner og det endda ufuldkomment nok. Om de fem andre troede man, at deres Baner virkelig vare, som de tage sig ud fra Jorden, aldeles uregelmæssige. Snart staar en af disse fem tilsyneladende stille, saa gaar den i lige Linie frem, saa tilbage, saa paa Skraa mod Fixstjernernes Strøm, saa bliver den helt borte. Vel gættede Kopernikus, at Planetbanerne, sete fra Solen, tage sig ud som Cirkler, idet de kredse om Solen. Men dels sluttede kun de færreste sig i Begyndelsen til denne Lære, dels paaviste ogsaa først Kepler i Begyndelsen

af det næste Aarhundrede det rette Forhold, at de bevæge sig i Ellipser om Solen. For Mængden af lagttagere i det 16de Aarhundrede stod de fem Planeter med deres besynderlige Glans, blaalig, grønlig, rødlig, og deres uregelmæssige Baner paa samme Vis, som de havde staaet for Oldtidens Stjernetydere, som Udtryk for det blot Vilkaarlige. Derimod var man nu meget tilbøjelig til i dette Vilkaarlige at see ikke Planeternes men Guds Vilje.

Men hvorledes kunde man da beregne deres Virkninger? At de udøvede en saadan, ligesom Solen og Maanen, kunde der ikke være nogen Tvivl om; men hvorledes bestemme denne? Ganske simpelt ved Iagttagelse af deres Stilling i Fødselsøjeblikket. Den Blanding af de fire Elementer, som findes i ethvert Barn, dets heraf følgende Sindsform, dets Skæbne, Sygdomme, Død, alt lader sig aflæse paa Himlen ved at iagttage, i hvilket Stjernebillede hver af de syv Planeter befinder sig i dets Fødselsøjeblik. Thi, som Tyge Brahe udtrykte det, hver af de store Fixstjerner er vel i sig ufrugtbar men befrugtes af Planetens Tilstedeværelse i dens Tegn.

Atter her gælder det blot om at gribe et tilsvarende Hverdagsbillede for at forstaae Datidens Tankegang. De ansaa Himlen for en Uhrskive, beregnet paa at aflæses nede fra Jorden. Paa Uhret bevæge sig jo, drevne af en usynlig indre Kraft, to Visere, en længere og en kortere, i hurtigt

og langsomt Løb. De pege skiftevis paa Tal i Omkredsen og give herved skiftevis disse Betydning, »befrugte ved deres Nærværelse de i sig ufrugtbare Tal«. Tallet 11 f. Ex. betyder, berørt af den lille Viser, at det om en Time er Middag eller Midnat, berørt af den lange Viser, at der mangler fem Minuter endnu i en fuld Time.

Ganske paa lignende Maade paa Himlens den store Uhrskive. Ogsaa her bevæge sig, drevne af en usynlig Kraft, den guddommelige Vilje, Planeternes Visere omkring og »befrugte Fixstjernernes Tal«. Men dette store Himmeluhr er langt besværligere at aflæse end de mindre jordiske. Himmelskiven har nemlig ikke blot to Visere, men de syv Planetvisere. Og Tallene paa Himmelskiven staae ikke som paa den jordiske blot langs Omkredsens Rand, de fylde hele Skiven. De peges skiftevis paa, idet de syv Visere ikke stadigt have samme Længde, men i deres Baner snart krybe sammen og blive ganske smaa, snart strække sig i deres fulde Længde. Himmelskivens Uhr er da meget svært at tyde, og Stjernetydningens Kunst er overmaade vanskelig. Den besværliggøres jo yderligere ved, at Iagttagelsen næsten aldrig er samtidig med Fødselen, men at man ofte først flere Aar efter denne faaer den Opgave at stille Vedkommendes Horoskop, altsaa først gennem Beregning at genfremstille Skivens daværende Udseende, dernæst gennem Udlægning at afgøre, hvad alt dette betød.

1636094

Men hvad enten nu Stjernetydningens Kunst er svær eller ej, den højeste, den mest himmelske af alle Kunster er den. Thi vist er det, i Stjernerne staaer skrevet alt, hvad der skal foregaa paa Jorden; og intet Under: de virke selv, hvad der foregaaer.

Hvad der falder Nutiden vanskeligst at gaae ind paa i denne Opfattelse, er den Vægt, der lægges paa selve Fødselsøjeblikket. Med vor Tids Naturkundskab vilde man ud fra samme Opfattelse vel snarere betegne Undfangelses Øjeblikket som det naturbestemmende, ligesom man heller ikke vilde tænke sig Fosteret i Moders Liv uddraget Paavirkning af de himmelske Kræfter. Endelig vilde vi med Nødvendighed maatte tænke os Stjernernes Virksomhed som uafbrudt fortsat. Men herved vilde hele Stjernetydningen i gammeldags Forstand sprænges med det Samme. Thi Stjernernes Indflydelse i hvert enkelt Øjeblik fik da naturligvis langt større Betydning end den, de havde øvet i det fjerne Fødselsøjeblik.

Det 16. Aarhundrede havde en svag Fornemmelse af disse Indvendingers Vægt, men smuttede under. Enkelte af Datidens dygtigste Mænd, Melanchthon f. Ex., anede, at det afgørende Øjeblik maatte være Undfangelsens. Ude af Stand til at omstyrte hele det hidtidige Grundlag for Stjernetydningens ærværdige Videnskab, gik han paa Akkord med sin bedre Viden ved den usande Paastand, at Stjernernes Stilling gærne er saa

nogenlunde ens i Undfangelses og Fødsels Øjeblikket. Langt farligere var dog den anden Indvending, at Stjernernes Indflydelse nødvendigvis fortsattes. Tyge Brahe og andre betydelige Astronomer var sig selvfølgelig dette fuldt bevidst. De lærte jo netop alle som en, at f. Ex. de tre Planeters Møde 1524 i Stjernetegnet Fiskene havde fremkaldt dette Aars ganske usædvanlige Regnmængde. De forklarede jo den dødbringende Smitsot, der 1580 hærgede Europa, som en ganske naturnødvendig Følge af de mange Planeters Møde samme Aar i Tvillingerne, Jomfruen, Vandmanden osv. Hvor kunde da en saa skarpsindig Mand som Tyge Brahe undgaae den Slutning: enten maa Horoskoperne for alle dem, der døde i dette Aar af Farsoten, have lignet hverandre, hvad umuligt kan have været Tilfældet; eller ogsaa maa Stjernestillingen 1580 have været stærkere end alle de forskellige afblegede Stjærnestillinger for disse mange Ofre i deres forskellige Fødselsøjeblikke. Det virkelige Øjeblik har altid Overmagten over det forbigangne. Selve Meteorologien maa omstøde Stjernetydningens Lære om Fødselsøjeblikkets Betydning.

Tyge Brahe saa lidt som hans Samtid gjorde denne Slutning. De fastholdt tværtimod begge Former for Lære: Meteorologi og Stjernetydning. De koblede dem sammen, fastholdt Solens og Maanens synlige Virkninger: Aarstidernes Vexel, Ebbe og Flod osv. som det store indlysende

Bevis for Lærens skjulte usynlige Del: Fødselsøjeblikkets alt afgørende Betydning. Nutidens Bevidsthedstrøm vilde ikke være i Stand til at bære en Isblok af samme Form i denne Stilling. Den maatte med Nødvendighed vende Mølle, slaa om og flyde paa sin brede Del, saa at det spinkle Underlag kom for Dagens Lys i al sin Spinkelhed. Hvorfor skete ikke det samme i det 16. Aarhundrede?

Ganske simpelt, fordi Læren om Fødselsøjeblikkets Betydning dengang havde en langt bredere Fod, bundede dybere i den almindelige Bevidsthed end al Meteorologi. Kun til en vis Grad var Læren om Stjernernes Indflydelse en Naturforklaring. Forestillingen om Naturvirkning og Naturlove var endnu saa ung og spæd. Den gamle Tro paa Gud som den stadigt indgribende og vilkaarligt virkende var endnu den stærkeste. Og det var denne, der havde iklædt sig Naturlovs Form i Stjernetydningen. Naar da Gud styrede gennem Stjernernes Tøjler, var det ikke, fordi han ikke ligesaa godt kunde gribe umiddelbart ind, men som Tyge Brahe udtrykte det: fordi det ifølge hans uudgrundelige Visdom har behaget ham at lade alt, hvad der skeer i Verden, kun middelbart fremgaae af ham.« Stjernestillingen ved Barnets Fødsel, eller om man foretrak dette Udtryk: Barnets Fødsel ved netop denne Stjernestilling, var Udtrykket for Guds indgribende Vilje iklædt sin mest ophøjede Naturform.

Derfor bevarede man, skøndt man ad anden

Vej maaske vidste noget mere Besked, netop med Flid den gamle Forestilling om Fødselens afgørende Betydning modsat Undfangelsens og alle andre Øjeblikke. Det var i Fødselsstunden, at Gud slap en Sjæl løs fra Himlen til Jorden. Der foregik et Dobbelt i dette Øjeblik: Fosteret fremgik af Moders Liv til Dagens Lys og alle Planeters Skin. Og Sjælen fløj i et Tankenu fra Himlen forbi alle de samme Stjerner og Planeter, der i Øjeblikket vare virksomme. Sjæl og Legeme prægedes i samme Stund af et og samme himmelske Stempelslag. Den Mønt, hvortil de i Forening bleve slagne — Metalarten, Værdien, Præget, Formen — holdt sig, kunde ikke andet, men blev hvad den var hele Livet igennem.

Hvo, der trængte til at give denne Forestilling klarere Naturform, havde et ypperligt Middel hertil i den gængse Opfattelse af Legemet som det vædskefyldte Kar. Det var netop dette, der fik sin Form og sit Indhold i denne Stund. Af Planeternes Stilling afhang Fordelingen af Blod, den gule den sorte Galde og Slim i den Nyfødte. Kunde nogen tvivle? Var ikke en Krebseklo tom i aftagende Maane! Og naar Maanen kunde rejse en Flodbølge paa mange Fods Højde, formaaede den vel ogsaa at bevæge den Smule, der gik til af Vædsker i en Nyfødt. Men af den Blanding, som de syv Planeters Stilling i dette Øjeblik fremkaldte, afhang alt Følgende. Hvad her foregik, kunde senere blot udformes videre ved Næring

og Vækst; omformes kunde det ikke mere. Der var visse Blandinger, der ligefrem umuliggjorde Liv. I saa Fald fødtes Barnet dødt. Naar Sol og Maane staae ugunstigt, Mars er i Opgang og Saturn befinder sig i Dyrekredsens ottende Hus, bliver Barnet saa godt som altid dødfødt. I Reglen bliver det svage og kortlevende Børn, der fødes, naar Solen og Maanen ere i Konjunktion, især naar det er Maanen, der gaaer mod Solen. Selv om dette Onde stundum mildnes ved andre gunstige Stjerners Hjælp, medfører det dog altid Ulemper. Dette er i den Grad vel bekendt, at ikke blot Aristoteles har udtalt, at Legemer fødte i Solens og Maanens Konjunktion blive svage, men selv erfarne Jordemødre og Mødre gaae i Frygt for de Børn, der ere fødte saaledes, paa Grund af den Svaghed, der maa ventes. [Livsbelysning. S. 299].

Dette er saa simpelt og let forstaaeligt, at Enhver, der tænker herover, strax seer, at det ikke kan være anderledes. Hvad gøre nemlig Planeterne i Fødselsøjeblikket? Gyde deres Lys og Kraft i Barnets Vædsker. Beskinnes det gunstigt, faaer Blodet sin rette Sammensætning og Styrke. Barnet bliver sundt. Er Lyset mindre gunstigt, udvikles Slimen for stærkt. Barnet faaer da svage Ledemod, bliver kirtelsvagt og sygeligt. Er Lyset endnu mindre gunstigt, lægges Grunden til de Sygdomme, der hidrøre fra, at Vædskerne ikke ere tilstrækkelige men det Tørre har været

stærkere end det Fugtige, saaledes Spedalskhed, Tæring osv. Har Lyset endelig haft saa ringe Magt, at det Tørre og Kolde ganske har overvundet Livets Safter, fødes et lille Lig.

At alt Øvrigt følger af dette Første, er ligeledes let forklarligt. Den, hos hvem Blodet er rigeligt og sundt, bliver sangvinsk. Den, hos hvem Galden er mest udviklet, kolerisk eller, hvis det er den sorte, melankolsk. Den, hos hvem Slimen har Magten, bliver flegmatisk. Dette spejler sig atter Livet igennem i det Ydre og i alle Forhold. Du kan ikke tage Fejl af, at den Sangvinske er dannet fortrinsvis af det Hede og det Vaade og at hans Natur har mest af Luften i sig. Han faaer røde Kinder, bliver solbrændt, Haaret blødt og blankt. Han er flygtig, varm, kærlig, og man faaer ham kær. Han taler meget og har et godt Hjerte. Han bliver sjelden meget høj eller meget lille, men af Mellemhøjde, faaer godt Huld, men bliver ikke fed. Han vil avle flere Sønner end Døtre. — Til den Koleriske er der gaaet mest Ild med. Han er hed og tør. Du kan kende ham paa, at han er bleg, drikker mere end spiser, er mager, af smaa Lemmer, har stridt Haar og er større ovenfor Beltestedet end nedenfor. Luften rødmer ham ikke synderligt, han beholder sin gullige Teint. Han er nærmest smuk, snild paa meget, taler gærne, frygter intet, gaaer paa, men er stundum for heftig og derfor ustadig. — I den Melankolske er der mest

af Jord, han er kold og tør. Hans Bleghed er mere graalig end den Koleriskes, iøvrigt drikker han meget som denne, men æder lidet. Han er sygelig, har ofte ondt i Maven. Har haardt Kjød, men blødt Sind, er sorgfuld, gerrig og har onde Begæringer. — Den Flegmatiske endelig har mest af Vandets Natur i sig, er kold og vaad. Han har ikke stærke Farver, tyndt Haar, smaa Lænder, er lad og bliver meget svær. [En Skiøn Planete-Bog. Kbhvn. 1710. 8vo Bl. C_2—C_4].

Planeternes Indvirkning er dog selvfølgelig langt mere sammensat end blot den at give hvert Barn mere eller mindre af hvert Element. Dette sees alene af, at Elementerne kun ere fire men Planeterne syv, og hver af disse virker paa sin Vis. Som nogenlunde paalidelig Erfaring turde vel opstilles Følgende: Hvis f. Ex. Saturn fik Lov til at virke alene, vilde den gøre dem, der fødtes under dens Opgang, sorte, lodne, grimt udseende, svinske, platfodede, vredagtige, af Mellemhøjde og let kendelige paa en Dusk Haar paa Brystet. Hvis Jupiter fik Lov til alene at virke, vilde den gøre dem, der fødtes under den, smukke baade i Aasyn og Fremtræden, med fyldigt Ansigt, fint, glat Haar, straalende skønne Øjne, de to Fortænder større end de andre, med værdig Gang, hæderlige, religiøse, ikke altfor virksomme, med anseelig Figur, og Ansats til lidt Skaldepande osv. [H. Ranzau: Tractatus astrologicus. Francof. 1593. 8vo S. 165.]

Men det Vanskelige ligger i, at de enkelte Planeter jo aldrig faae Lov til at virke alene. De staa for det første i et bestemt Stjernebillede, der enten forstærker eller svækker deres Virkning. Dernæst optræde de saa godt som aldrig enkeltvis, men flere i Flok, i indbyrdes Konjunktion eller Opposition eller Vinkelstilling, hvorved de enkeltes Virkninger paa en Mængde Maader modificeres. Endelig indtræffer jo Fødselen paa en bestemt Ugedag, men hver af disse svarer til en af de syv Planeter og er herved istand til yderligere enten at styrke eller at svække Stjernestillingernes Virkninger. Summen af det hele blev derfor et ganske overordentlig vanskeligt Regnestykke. Og Vanskeligheden forøgedes yderligere ved, at alle Stjernestillingerne, der tegnede paa et Papir jo kun give et fladt Billede, skulde, hvad Virkningerne angik, ligesom rejses op og sees i Perspektiv, for at det rette Tidspunkt i Vedkommendes Liv kunde bestemmes, da den og den Begivenhed virkelig vilde indtræffe. Saa meget des mere maatte man beundre den Kundskabsfylde og utrættelige Flid, der medførte, at saa mange Horoskoper alligevel gennem Udfaldet fik det slaaende Bevis for, at de vare rigtigt udregnede.

Det kunde ved første Øjekast synes en højst unyttig Viden, som man gennem et rigtigt stillet Horoskop fik om sit Livs Sygdomme og sin Død. Thi naar Stjernernes Virkninger ikke kunde ændres, var her jo ingen Forandring eller Hjælp

mulig. Og kunde de ændres, vilde Horoskopet vise sig at have taget fejl. Denne Betragtningsmaade var dog paa Grund af sin Sneverhed og Ensidighed falsk. Thi Gud stod jo over Stjernerne og kunde, naar han vilde, gribe ind. Derfor var ethvert forstandigt Horoskop ogsaa affattet i Udtryk som disse: Paa det og det Tidspunkt trues Vedkommende af den og den Fare eller Sygdom, der synes uundgaaelig, med mindre Gud naadeligen maatte ville afvende den. Selve det, at man kendte Faren, gjorde i de fleste Tilfælde ogsaa Ens Bøn til Gud inderligere, saa at Faren maaske netop herved blev afvendt. Men dernæst var der jo ogsaa Noget, der hed Menneskets Frihed. Stjernerne viste kun, hvad der vilde skee, hvis ikke Gud afværgede det, eller Mennesket selv styrede forbi. Og endelig, selv om det ikke skulde afværges eller undgaas, kunde Mennesket netop ved sin Viden om det tage Sagen paa bedste Maade. Den, der havde sit Horoskop i Orden, blev ikke overmodig i Lykke, fortvivlede ikke i Sygdom og Ulykke, men som en god Husholder gjorde han Regnskabet op og beskikkede sit Hus, naar Døden skulde komme.

Ved Hjælp af disse tre Punkter: Stjernernes Bestemmelse, Guds Vilje og Menneskets Frihed lod altsaa Livet sig ligesom triangulere, og man blev istand til at gøre sit Bestik og leve rettelig under hvilkensomhelst Slags Forhold. Kun én Mulighed var endnu tilstede, der stod som en

lille, sort, truende Sky paa Horisonten, det var den, at Djævelen skulde blande sig i det og bringe Forvirring i det Hele. I saa Fald var al Beregning magtesløs.

Men fraseet denne Mulighed var Stjernetydningen Livets Kompas. Ogsaa Kompasnaalen stod jo urolig og viste forkert i Tordenvejr, men var dog uundværlig under daglige Forhold. Og netop under daglige Forhold viste Stjernetydningen alle sine gode Sider. Thi de Oplysninger, som et godt stillet Horoskop gav, vare i en Kyndigs Haand ganske fortrinlige; som en ypperlig Huslæge tog det sig af En og hjalp, hvergang Sygdom stod for Døren. Dette var en simpel Følge af den inderlige Forbindelse, der herskede mellem alle Enkelthederne; hver Oplysning var et godt Raad, og Helheden maaske det bedste Bevis paa denne Naturforklarings dybe Sandhed.

Stjernetydningens lægevidenskabelige Betydning beroede paa den Kendsgerning, at de enkelte Dele af Menneskets Indre svarede til hver sin Planet. Hjernen svarede til Maanen, Hjertet til Solen, Lungerne til Merkur. Leveren stod under Jupiter, Nyrerne under Venus, Galdeblæren under Mars, og Milten, som gemmer den sorte Galde under Saturn, der er Melankoliens Herre. At dette forholdt sig saa, kunde let godtgøres gennem den daglige Erfaring. Man behøvede blot at lægge Mærke til disse samme Legemsdeles højst forskellige Modtagsomhed overfor Sygdom eller

blot overfor almindelig Aareladning, alt eftersom deres herskende Planet i Øjeblikket var ved Magt eller ikke.

Men forholdt dette sig saaledes, fik man igennem et rigtigt stillet Horoskop de mest værdifulde Oplysninger om sin Helbredstilstand. Forholdet mellem Ens indre Organer svarede jo ganske til Planeternes Stilling i Fødselsøjeblikket. Og forlængst havde Erfaringen ligeledes banet Vejen, saa at man vidste, hvad Følgerne var af, at Fødselsstunden indtraf i det ene eller det andet af Dyrekredsens tolv Tegn: Den, som er født under Væderen, er af Martis Natur og kolerisk. Under Tyren af Veneris Natur og melankolsk. Under Tvillingerne af Merkurs Natur og sangvinsk. Under Krebsen af Maanens Natur og flegmatisk. Under Løven af Solens Natur og kolerisk osv. Ogsaa rent i Almindelighed, til Valg af Livsvej f. Ex., kunde slige Oplysninger have Værdi. Hvilken Krigskarl maatte der ikke kunne komme ud af En, der var født under Løven, af Solens Natur og kolerisk. Og hvilken Dvaskepeter truede den ikke med at blive, der var født under Krebsen, af Maanens Natur og flegmatisk. Alt vel at mærke, hvis de øvrige Planeter i deres Stjernebilleder, og Timen, da Fødselen foregik, understregede og ikke atter udvidskede de i sig klare Skrifttræk.

Man fik kort og godt at vide gennem sit Horoskop, tydeligere end gennem Røntgenske Straaler

nu tildags, hvorledes man saae ud indvendig, hvilke Organer, der udgjorde Ens Styrke, og hvilke man skulde spare paa og pleje, samt hvorledes Blandingen af Ens Vædsker var. Det var aldeles afgørende Oplysninger. Hvor kunde f. Ex. ikke den rutte med sit Blod, der var født om Foraaret, medens Solen var i Opadgaaende, af Veneris Natur og sangvinsk? Han kunde lade sig aarelade saa tidt, det skulde være, alene for den Spas' Skyld at see Blodet sprøjte mod Loftsbjælken. Og omvendt: En, der var født under Vandmanden, af Saturns Natur og melankolsk, maaske tilmed født efter Solnedgang, i aftagende Maane og med Saturn i Opgang, ham kunde man slaae ihjel med en Aareladning, og sin Fjerdedags Feber var han vís.

Hvor behagelige eller ubehagelige, end Oplysningerne vare, som man fik, man fik dem. Herved var det Afgørende vundet, at man kunde tage sine Forholdsregler. Der hørte ikke megen Forstand til at vide, at den, i hvis Vædsker det Hede og Vaade havde Overmagten, den, der altsaa var sangvinsk, skulde særlig i Forsommeren og før Middag vogte sig for, hvad der var hedt og vaadt. Han skulde ligesom Kolerikeren i Sommertiden holde sig til det Kolde. Han havde bedst af at nøjes med en tør Rundtenom og lade Kolerikeren være ene om at slukke sin indre Brand med surt Øl. Omvendt en tør og kold Melankoliker, intet var hannem godt som en

kraftig Lutendrank af Rhinskvin, »Sukker-Kandis« og Nelliker.

Gjaldt alt dette allerede, medens Vedkommende var rask, saa havde det endnu mere Gyldighed, naar han blev syg. I Stjernerne stod hans Diæt og rette Behandlingsmaade skreven. Selvfølgelig var denne forskellig efter de forskellige Sygdomme, ligesom ogsaa disses Gang svarede til deres egen forskellige Art. Dog var der noget for alle Sygdomme fælles, der stod i tydeligt Forhold til Planeternes Gang. Dette var de saakaldte kritiske Dage. Paa disse tog som bekendt Sygdommen en afgørende Vending, idet enten Feberen stillede af og Bedring indtraadte, eller Feberen tog til og Alt gik mod det Værre. Disse kritiske Dage vare i enhver Sygdom enten den 7de eller den 14de eller, dog sjældnere, først den 21de. Men heri laa det tydeligste Bevis for, at de vare fremkaldte af Maanen. Da denne bruger omtrent 28 Dage til at gennemløbe alle Dyrekredsens tolv Stjernebilleder, gennemløber den altsaa en Fjerdedel heraf i syv Dage. Men Tegn, der staae i »kvadrat Aspekt« til hinanden, have i Reglen modsat Natur. Væderen har f. Ex. Mars-agtig Natur, medens Krebsen er i Slægt med Maanen. Tyren er beslægtet med Venus, men modsat Løven, som er Solens Hus. Det er da ganske i sin Orden, at Maanen, der jo udøver saa stærk en Virkning paa Menneskets Vædsker, maa under en Sygdom fremkalde Omslaget, naar den paa den syvende

Dag eller den fjortende Dag staaer i et Tegn modsat det, hvori Sygdommen begyndte. Om dette Omslag skal blive til det Bedre eller til det Værre afhænger for en Del af, om de øvrige Planeter i samme Øjeblik see gunstigt eller ugunstigt til. [Melanchthon: Initia doctrinæ physicæ. Wittenberg 1559. II Bl. 139.]

Forholdt dette sig uomtvisteligt saa, er der Grund til at fremhæve en sindrig Gisning, baade fordi den danner en smuk Parallel hertil og fordi den skyldes vor lærde Landsmand, Statholderen Henrik Ranzau. Han fremsatte den Formodning, at de saakaldte »klimakteriske Aar«, det syvende, fjortende osv., i hvilke de store Forandringer foregaa i det menneskelige Legeme, skyldes en lignende himmelsk Aarsag. Saturn, den fjerneste og langsomste Planet, bruger omtrent 28 Aar til at gennemløbe Dyrekredsen. Ogsaa den har ligesom Maanen en overordentlig Indflydelse paa Menneskets Vædsker. Det er da højst sandsynligt, at Omslaget i Menneskets Tilstand hvert syvende Aar fremkaldes af og svarer til Saturns samtidige Stilling i et af Dyrekredsens Tegn, der staar i »kvadrat Aspekt« til det for syv Aar siden. [H. Ranzau: Catalogus imperatorum etc. Lipsiæ 1584. p. 233—34].

At Horoskoper angav rette Dødsaar og Dødsaarsag er der Masser af Eksempler paa. Naar Udfaldet dog i en Mængde Tilfælde ikke blev som forudsagt, saa var der naturligvis her en Fejl

til Stede; men denne laa meget hyppigt slet ikke i Horoskopet, men udenfor dette.

Det var saaledes en almindelig, men ganske urigtig Antagelse, at det maatte gaa Børn, der vare fødte i samme Stund, eller i hvert Fald dog Tvillinger, ens, saa at man altsaa her kunde nøjes med et enkelt Horoskop. Af saadanne Børns forskellige Skæbne vovede endog enkelte at slutte, at al Stjernetydning var Humbug. Men, som blandt andre Henrik Ranzau har paavist, ganske med Urette. Det er nemlig meget sjældent, at Tvillinger fødes virkelig samtidigt. Der er i de fleste Tilfælde et Mellemrum mellem deres Fødsel, saaledes som der var mellem Esaus og Jakobs. Og blot en Afstand af en halv Time kan medføre de allerstørste Forskelligheder.

At to, der ere fødte i samme Stund, men paa vidt adskilte Steder, maa faa meget forskellig Skæbne er indlysende. De ere jo fødte under forskellig Polhøjde. Endelig, selv om i samme Stund en Kongesøn fødes paa Slottet og en Stoddersøn i Hytten ved Siden af, saa behøver derfor ikke deres Skæbner at blive ens. De ere ikke stillede ens paa Menneskestigen, og »de Virkninger, som Stjernerne udøve, ere af forskellig Art alt efter Forskellen mellem dem, imod hvem de udøves.« [H. Ranzau: Catalogus imperatorum. Lipsiæ 1584. p. 141—42.]

En anden Art Fejl, der heller ikke med Rette burde regnes Stjernetyderen til Last, var den, at

Fødselsøjeblikket maaske var fejlagtigt opgivet og hermed hele den maaske i og for sig rigtige Beregning omstødt. Denne Fejl forekom meget hyppigt. I de allerfleste Tilfælde var der ved Fødselen jo kun Kvinder til Stede, der ikke agtede paa Uret. Og selv om de maaske virkelig passede paa, hjalp dette ikke synderligt, da Pendulet endnu ikke var opfundet og derfor alle Ure gik forskelligt. Var det saa maaske tilmed ved Nattetid, maatte de fleste nøjes med den højst upaalidelige Oplysning, naar det nærmeste Taarnur første Gang faldt i Slag efter Fødslen. At en saa usikker Tidsangivelse kunde medføre store Fejl i et Horoskop, hvor de mest forskellige Resultater tidt afhang blot af en Forskel paa nogle faa Minuter, er let forklarligt. Men Fejlen var i saa Fald ikke Stjernetyderens, men Andres.

Man kunde vel tværtimod snarere opstille som almindelig Regel, at naar ingen Fejl var begaaet og Horoskopet rigtigt udregnet, saa slog det til. Skade blot, at kun selve Udfaldet kunde afgøre dette. I hvert Fald fik den Afdøde ingen reel Nytte af, om man — som Tyge Brahe foreslog det — bagefter rettede de fejle Horoskoper ved at sammenholde dem med Vedkommendes Liv og Død og saaledes fik udregnet det rigtige Fødselsøjeblik.

Der er noget vist velgørende ved, naar man har været saa højt til Vejrs og hørt først Gud, saa Djævelen, saa Stjernerne udlagte som alle Sygdommes Aarsager, atter at befinde sig paa det Jævne i Datidens fjerde Forklaring: Sygdom stammer fra Vædskerne. Det var Hippokrates' og Galenus' gamle Svar, som Studiet af Oldtidens Literatur nu vakte til Live paany. Det hviskedes beroligende ved Sygesengen, det fløj som lærd Konfetti mellem iltre Parter ved de talrige Disputatser.

Sygdom stammer fra Vædskerne. Fra Vædskerne. Thi hvis Mennesket kun havde een Vædske i sig, hvis Mennesket udgjorde en Enhed, saa vilde det ikke føle Sygdom og Smerte. Eller selv om det gjorde dette, saa vilde Midlet herimod ogsaa kun være eet. Men nu ere Midlerne mange, som Sygdommene ere mange.

Vædskerne i Mennesket — Blodet, Slimen, den gule og den sorte Galde — maa alle fire være til Stede, for at Mennesket overhovedet skal kunne leve. Livet er en Flamme, der tændes, brænder og tilsidst slukkes. Saalænge den brænder, næres den af den Livets Olie, der er sammensat af disse fire Vædsker. Men Sammensætningen er ikke til enhver Tid en og samme. Den veksler tværtimod bestandig. I Barndommen og Ungdommen, om Foraaret, i Døgnets første seks Timer er Blodet det fremherskende. I den første Manddom, om Somme-

ren og i Døgnets andet Kvarter er den gule Galde ved Magten. Om Efteraaret, i den senere Manddom, i Døgnets tredje Kvarter er Blodet i Minimum og den sorte Galde i Maksimum. Hos Oldingen endelig, om Vinteren og i Nattens sidste Del er Slimen den overvejende. Dette er Vædskernes rytmiske Bevægelse, der naturligvis er svagest i Døgnets fire Tider, tydeligere i Aarets, tydeligst i Livets de fire Aldere.

Men foruden disse regelmæssige Ebbe- og Flodtider i Vædskerne, kan der opstaa andre, der sætte dem i uventet, heftig Bevægelse og forstyrre den normale Ligevægt imellem dem. Det er disse uregelmæssige Forskydninger med de deraf følgende Ulemper og Smerter, der kaldes Sygdomme. Hvad er Grunden til, at disse opstaa?

Fraseet de rent udvortes Foranledninger, fremkaldte ved, at selve Beholderen beskadiges, idet f. Eks. et Lem afhugges eller lignende, hvor jo det herved fremkaldte Blodtab ikke trænger til yderligere Forklaring, maa alle andre Sygdomme antages at opstaa ved den Vædskernes Fornyelse, som uafbrudt finder Sted. Denne Vædskernes Fornyelse foregaar ad dobbelt Vej, dels gennem Ernæringen, dels gennem Aandedrættet. Ingen af disse to Former for ny Paahældning kan undværes; udeblive de, dør Mennesket. Men som en Følge af Paahældningen kan let de forhaandenværende Vædsker blive sat i et forkert

Røre og herved Sygdom opstaa. Ønsker man at vide, ad hvilken af de to Veje Sygdommen i Vædskerne er opstaaet, skal man efter Hippokrates lægge Mærke til Følgende: »Naar flere Mennesker paa samme Tid lide af en og samme Art Sygdom, maa man slutte, at Aarsagen er fælles, og at den skriver sig fra noget, som alle bruger; men dette er netop Luften, som vi indaande. Thi det er klart, at hver enkelts forskellige Diæt ikke kan være Skyld i en Sygdom, der strækker sig til unge og gamle, Mænd og Kvinder, dem, der drikke Vin, og dem, der drikke Vand, dem, der spise Bygbrød, og dem, der spise Hvedebrød, dem, der maa slide i det, og dem, der kun arbejde lidt. Aarsagen ligger da ikke i Diæten, der jo er forskellig, men i Luften, som alle indaande, og som sikkert nok stundum ogsaa indeholder Dunster, der ere skadelige. Omvendt, naar paa samme Tid Sygdomme af alle Slags opstaa, saa er det klart, at Diæten hos de enkelte er Sygdommens Aarsag, og der maa da anvendes en Behandling modsat den, der har fremkaldt Sygdommen; der maa skiftes Diæt.« [Daremberg I, 113—14].

De Sygdomme, der staa i Forbindelse med Diæten, ere lettest at bestemme og behandle. »Hvis det er det Varme eller det Kolde, det Tørre eller det Fugtige, der gør Mennesket Skade, saa bør en dygtig Læge helbrede det Kolde ved Hjælp af det Varme, det Varme ved det Kolde, det Fugtige ved det Tørre, og det Tørre ved det

Fugtige. Men lad os nu tænke os et Menneske ikke videre stærkt, snarest af svag Legemsbeskaffenhed, og at samme Menneske spiser Korn ganske som det kommer fra Loen, raat og uden Tillavning, ligesaa raat Kød og hertil drikker Vand. Jeg er vis paa, at det skal ikke vare længe, førend han med saadan Diæt skal føle baade svære og mange Ubehageligheder. Han vil lide Smerter, blive mager, hans Fordøjelse vil komme helt i Uorden, og han vil ikke kunne leve længe. Hvilket Lægemiddel skal man nu anordne under saadanne Omstændigheder? Det Varme eller det Kolde, det Tørre eller det Fugtige? Intet af dem. Thi kun naar det er et af disse, der har gjort ham syg, skal man anvende det modsatte til at helbrede. Ellers skal man bruge sin Omtanke og i et Tilfælde som dette forandre Diæt, lade ham faa Brød istedetfor Korn, kogt Kød for raat, og Vin at drikke efter Maaltidet. Det er umuligt andet, end at den Syge vil komme sig ved denne Forandring, med mindre da hans Sundhed er bleven helt nedbrudt af hans lange daarlige Diæt. Hvad skal man nu, hvis han kommer sig, sige har helbredet ham? Er det kolde Bestanddele, der har gjort ham syg, varme, der har gjort ham rask? eller maaske omvendt? Jeg tror, man vil komme i Forlegenhed ved at skulle svare herpaa, thi er det det Varme eller det Kolde, det Tørre eller det Fugtige, som man fjærner, idet man laver Korn til Brød?«

Nej, de Tilfælde, som Virkeligheden stiller os for Øje, ere sjældent saa simple, at det Hele er gjort med at svare Koldt for Varmt, Tørt for Fugtigt eller omvendt. »Det menneskelige Legeme rummer bitre Stoffer og salte, søde, sure, skarpe, flove og tusind andre, hvis Egenskaber vexle i det uendelige, alt efter Mængde og Styrke. I rette Blanding og Ligevægt mærkes de ikke, fremkalde de ingen Fornemmelser. Men naar et enkelt af dem udskiller sig fra de andre og træder ud, saa bliver det synligt, saa volder det Smerte. Ligesaa forholder det sig med de Næringsmidler, der ikke passe for Mennesket og hvis Fordøjelse gør det sygt. Ethvert af dem har en Egenskab, der ikke vil gaa i Spænd med det Øvrige, noget Bittert, noget Salt, noget Surt, eller hvad det utæmmelige Stærke nu er. Herunder lider vor Sundhed, ganske som naar et Stof inde i vort Legeme har udskilt sig og ikke længer lystrer den fælles Enhed.«

»Læg f. Ex. Mærke til, naar den bitre Vædske, som man kalder den gule Galde, tager for stærk Overhaand. I hvilken Ængstelse, Hede, Svaghedsfornemmelse ytrer den sig ikke! Men i samme Nu, som den Syge enten af sig selv eller ved Hjælp af et Opkastningsmiddel befries for denne Galde og bliver udtømt, er al Smerte og Feberhede borte med det Samme. Men saalænge disse Vædsker ere paa Spil, uden Kogning, uden Blanding, saa gives der ingen Maade at faa

Smerten og Feberen til at standse.« [Daremberg: Hist. d. sciences méd. I, 133—35].

De Sygdomme derimod, der staa i Forbindelse med Luften, ere vanskeligere at bestemme og behandle.

Det gaar med Luften indenfor det menneskelige Legeme som udenfor det, at den er allestedsnærværende, den stærkest virkende Kraft af alle, men usynlig. »Hvad er Blæst? en Strøm af Luft. Stiger den i Styrke, saa rykkes Træer op med Rode, Havet vælter sig i høje Bølger og Skibe af umaadelig Størrelse løftes som Ingenting i Vejret. Hvor er Luften ikke? Hele Rummet mellem Himmel og Jord er opfyldt af Luft. Dens kolde Pust fremkalder Vinter, dens varme Sommer. Solens, Maanens og alle Stjerners Gang er betinget af Luften. Thi Lufttræk er Ildens Næring, og uden Luft kunde Ilden ikke leve. Ogsaa Havet er gennemtrængt af Luft, thi hvor skulde ellers Svømmedyrene kunne leve, hvis ej de kunde drage Luft af Vandet? Jorden endelig er den Grund, hvorpaa Luften hviler, Skuepladsen for dens Kraft, thi Intet er lufttomt.»

Ganske ligesaa indenfor det menneskelige Legeme. Luften er den usynlige, uundværlige, stærkeste Kraft overalt. Standser Aandedrættet, saa er Livet forbi med det Samme. Gennem Lungerne trænger Luften ind, svaler og nærer den indre Varme, bobler som Pulsslag gennem Aarerne, gennemtrænger alle Vædsker. Kan da

Nogen tvivle om, at Luften er den vigtigste Kilde ogsaa til alle Sygdomme. Usporligt smitter den Vædskerne, hidser Feberilden op, faar Brystet til at gaa som et Hav i Blæst og stamper som Hammerslag i Pulsaarerne. Men dens Virkemaade er ikke aabenlys som Fødens. Sygdomme, der hidrøre fra Luften, lade sig ikke fortrænge ved blot at skifte Diæt. Behandlingen er her langt vanskeligere.

Som det vil ses, er Spørgsmaalet om Sygdommenes Natur blevet bestandigt mere indviklet. Det begyndte med, at da Alt kun bestod af det Varme og det Kolde, det Tørre og det Fugtige, helbredtes Sygdom simpelthen ved Anvendelse af det modsatte: for megen Varme ved det Kolde, for megen Tørhed ved det Fugtige o. s. v. Saa viste det sig, at i de fleste Sygdomme, alle dem, der hidrøre fra Mad og Drikke, var Sagen ikke hermed gjort. Sygdom bestod her i en Overhaandtagen af noget Enkelt, det Sure eller det Søde, det Bitre eller det Salte, det Skarpe eller det Vandede o. s. v., og den veg kun, naar dette Overherredømme hævedes. Endelig viser det sig nu, at i Sygdomme, der stamme fra Luften, og det gør de egentlig alle, er det Sygdomfremkaldende usporligt. Men saa synes Helbredelse at maatte være enten udelukket eller ganske overladt til Tilfældet.

Tilsyneladende er Vejen her spærret for Lægen og hans Kunst, men ogsaa kun tilsyneladende.

Ved nærmere Eftersyn dukker der nemlig visse afgørende Holdepunkter op, der frembyde Mulighed for Indgriben. Sygdom er efter Hippokrates' Forklaring — i hvert Fald efter det 16. Aarhundredes Forstaaelse heraf — et i Regelen udefra hidført Misforhold i Vædskernes Sammensætning. Det giver sig til Kende i, at noget »gør Ondt«. Der er en naturlig Trang hos Enhver til at dette skal høre op. Men det hører først op, naar »Ondet hæves«.

Den opmærksomme Iagttager vil i denne Forklaring strax blive to Ejendommeligheder vár. Sygdom er et »Onde«, en Forstyrrelse i en tidligere Harmoni, der har Trang til atter at genoprettes. Og Sygdom har ikke sin Rod i det angrebne Organ, men er blot et Misforhold i Vædskernes Sammensætning. Den lader sig derfor skumme af foroven, ligesom det overflødige Urene, der flyder ovenpaa, naar Safter koges.

I disse to Synsmaader er hele Opfattelsen givet. Sygdom er ikke noget naturligt og selvfølgeligt. »Naturen« søger selv at bekæmpe den og blive af med den. I den menneskelige Natur har derfor Lægen sin bedste Allierede mod »Ondet«. »Naturen« er selv sin ypperste Læge.

Denne Naturens Hensigtsmæssighed, dens Teleologi, udgjorde et af Datidens taknemmeligste og mest uudtømmelige Emner. Uvilkaarligt gled enhver ind deri, og ofte kom man, selv i lærde Afhandlinger, ikke videre. Datidens naive

Snaksomhed paa dette Omraade bliver mere forstaaelig, naar det erindres, at Naturens Hensigtsmæssighed dengang var en ny Tanke. I Strid med Middelalderens Begreb om Naturen som det Tomme eller det Forbandede, greb den, forkyndt af Oldtidens beundrede Forfattere, nu alle Dannede. Paa Lægekunstens Omraade afgav den en meget bekvem Forudsætning. Thi naar Menneskenaturen selv tilstræber det Sunde og altid paa bedste Maade hjælper med til at blive Sygdommen kvit, skulde det være underligt, om Helbredelse ikke opnaaedes.

Heller ikke Bestemmelsen af, hvad Sygdom var, frembød uovervindelige Vanskeligheder. Sygdom var »Ondet«, der var fløjet paa En og atter skulde fjærnes. Det bestod blot i Vædskernes forstyrrede Harmoni, der atter maatte kunne genvindes. Det havde ikke sin Rod i noget enkelt, bundangrebet Punkt, i noget Uopretteligt, men var ifølge sin Natur blot forbigaaende. I denne Opfattelse af »Sygdommen« skelner man tydeligt nok de to hyppigste Ildebefindenders kendelige Træk: Feberen og de reumatiske Smerter. Hvad der gør Trækkene bløde, er ikke blot et oprindeligt græsk, lyst Blik paa Livet, men tillige Mangel paa tilstrækkelige anatomiske og fysiologiske Kundskaber. Der er endnu Ungdom og let Fod, ingen Tyngsel af Kundskabernes Bylt, i det 16. Aarhundredes Definition: Sygdom er et Onde, der har Sæde i Vædskerne; den er

kendelig paa de to Symptomer: Smerter hist eller her, og Feber.

Og det lyse Syn er endelig paa Veje til at tage alt Fodfæste fra Sygdommen i følgende Forklaring: Hvad er Sygdommens Hovedsymptom, Feberen, andet end selve Naturens Forsøg paa at udskille »Ondet«, blive det Forstyrrende kvit? Feberheden, det korte Aandedræt, den heftigt bankende Puls, det er jo altsammen de synlige Udtryk for Naturens Travlhed med at faa Kedlen bragt i Kog, og Ondet udskilt gennem Kogning. Sygdom er selv Naturens Stræben imod Sundhed.

Ud fra Forudsætninger som disse maatte Lægens Hverv blive det at komme »Naturen« til Hjælp. Naturen var Jægeren, Lægen kun en Klapper, der havde at hindre Ondet i at sætte sig fast noget Sted eller at bryde den forkerte Vej ud og herved undgaa Naturens fældende Skud. Lægens Opgave delte sig da altsaa i de to, først afspærre, saa drive.

Afspærringen bestod i at afskære de to Veje, ad hvilke Vædskerne hidtil havde faaet Tilførsel. Det var jo gennem Føde og Luft. Den Syge blev altsaa sat paa Sultekur; i modsat Fald udsatte man sig nemlig for at nære Feberen i Stedet for den Syge. Kun den tyndest mulige Lædskedrik var i Sygdommens Begyndelse tilladelig, al anden Næring forbudt. Samtidigt hermed afspærredes den Syge fra Luften, idet

alle Vinduer og Døre i Værelset, hvor han laa, omhyggeligt holdtes lukkede. Lod man ham nemlig faa frisk Luft, udsatte man sig for det samme: »at nære Feberen«, da ingen jo vidste, om ikke netop denne Sygdom var hidført gennem Luften. En Sygestue i det 16. Aarhundrede krævede varm og ufornyet Luft. Denne Del af Kuren vilde muligt have været den værste, hvis ikke Datidens Bygningsskik her barmhjertigt havde ydet Hjælp. En Kamin var, hvad enten den om Sommeren stod tom eller om Vinteren lyste med brændende Favnestykker, altid en hensynsløs Luftfornyer.

Drivningen af Ondet var naturligvis den vanskeligste Del af Lægens Virksomhed. Han skulde hindre det i at sætte sig fast, og han skulde drive det den rette Vej. For at trække Ondet bort fra Hoved og Indre anvendte man den gamle Regel, at det Modsatte fortrænger. Sjældnere synes man dog at have vovet sig til at bruge Kulde mod Hede; man foretrak at fremkalde endnu stærkere Varme andensteds og saaledes gennem højere Bud lokke Afsætningen did. Feberbaal tændtes paa denne Vis i Form af Surdejg under Fødderne, spanske Fluer og Trækplastre paa Yderdelene. Men den afgørende Opgave var dog naturligvis ikke blot at faa Ondet til at flytte sig, men at drive det helt bort. Da Ondet jo altid havde sin Rod i Vædskernes urigtige Fordeling, i Regelen for stærk Overflødighed

af en enkelt Art Vædske, var hermed den afgørende Fremgangsmaade given. Der maatte tømmes paa Karret for at skaffe Ondet Afløb. Sligt kunde foregaa opefter, nedefter eller ved at bryde Hul hvor som helst. Voméren, Purgéren og Blodaftapning bleve Datidens egentlige Lægemidler.

Lægens Kunst bestod i at afgøre, naar det rette Tidspunkt var kommet til at anvende et af disse tre Midler, og i at bestemme, hvilket af dem der skulde anvendes. Det var nemlig urigtigt at ville skaffe Afløb, medens Vædskerne endnu vare »raa«. Man skulde vente, indtil »Kogningen« havde fundet Sted. De skulde heller ikke alle samme Vej. Galde skulde opefter. Slimen derimod, der flyder fra Hjernen og let vil sætte sig fast i Brystet, skulde nedefter. Blodet skulde naturligvis udefter. Men hvor skulde der i saa Fald slaas Hul? Det kunde kun Lægens Visdom afgøre. Da imidlertid de virkelige Lægers Tal kun var meget ringe, tog i Praxis Forholdet sig i Reglen saaledes ud: De mange vædskefyldte Kar trængte stadigt til at tømmes. Da det nu ikke var Hvermands Sag at afgøre, om f. Ex. Prikken i Brystet, Spænding i Underlivet eller Susen for Ørene betød Slim, Blod eller Galde i Overflødighed, saa gik man forsøgvis frem og hældte Karret først paa en Led, saa paa en anden, sluttelig ved Bartskærs Hjælp paa en tredie, indtil der var kommen Orden paa Vædskerne.

Henrik Ranzaus ovenomtalte Lægebog (de conservanda valetudine) giver os et tydeligt Billede af, baade hvorledes denne Opfattelse formede sig i en gennemdannet Bevidsthed og hvorledes de dertil svarende Forhold tog sig ud hos de bedst Stillede i Samfundet, førend de altfor stærke Overdrivelser endnu havde gjort sig gældende. For tilfulde at forstaa Vægten af hans Ord, maa man erindre, at denne Bog oprindeligt kun var nedskreven som Livserfaringer og faderlige Raad, bestemte for hans Sønner. Da den med hans Tilladelse Aar 1576 blev trykt i Leipzig, oplevede den Oplag paa Oplag baade i Leipzig, Frankfurt og Antwerpen, Prag og Basel [se Explr. i det St. Kgl. Bibl.], et godt Bevis for, at den svarede til Tidens Trang. Forfatterens Maadehold og Alsidighed viser sig blandt andet i, at han ikke er en blind Beundrer af Hippokrates, men søger, som tidligere berørt, hermed at forene Læren om, at Sygdom stammer fra Gud, fra Djævelen og fra Stjernerne. Ifølge sin Plan angiver Bogen ikke den haarde Kur, som Lægen i Nødsfald skal anvende, men den milde daglige Fremgangsmaade, som den, der vil leve sundt, bør følge.

Henrik Ranzaus Tankegang er denne: Vædskerne i Mennesket holdes i Orden ved daglige Udsondringer af det Unyttige eller Overflødige. Det sker under tre Former: Sved, Afføring og Vandladning. Gennem Sveden udkoges den over-

flødige, vandagtige og kolde Vædske. Undertiden er det nødvendigt at fremkalde Sved, f. Ex. under pestagtige Febre, hvor denne skadelige Vædske maa lokkes ud, da den truer de indre Dele. Sved kan fremkaldes ved Stene, som man har gennemtrukket med Vin, derpaa hedet ved Ild og omvundet med Linned. Den bedste Sved er den, der faas ved Ridning, Jagt og fornøjelige Legemsøvelser. Men efter saadanne Øvelser skulle I lade Sveden aftørre ved en Afgnidning, undgaa Kulde og hylle Eder til. Thi Overgangen fra Varme til Kulde er farlig. — Ved Afføring fjernes det Unyttige, der er blevet tilovers ved Kogningen i Maven. En løs og let Mave er en af de vigtigste Betingelser for Velbefindende. Thi de Udrensninger, der ske af sig selv ved Naturens Hjælp (beneficium), ere de sundeste. Exkrementerne skulle hverken være for haarde eller for flydende, men bløde, saa at de fjernes med Velbehag og Lethed. For stor Tørhed vidner om, at den indre Hede er for stærk; for stor Fugtighed betegner en Svaghed i de indre Dele. Afføring skal finde Sted to Gange daglig, om Morgenen, naar I ere staaede op, og om Aftenen, naar I ville gaa til Sengs. Hold aldrig en Vind tilbage, naar I ere alene! — I denne sidste Tilføjelse røber Henrik Ranzau sig som Hofmanden. Den bekendte Humanist Erasmus erklærer i sin Bog »om Høflighed i Omgang« [de civilitate morum. 1530, p. 26] det for tilstrækkeligt i Andres Nær-

værelse blot at »fortone ved at hoste« (tussi crepitum dissimulare).

Urinen er Smudset fra Lunge og Hjerne. Den maa gives Afløb saa ofte der er Lejlighed dertil, thi det er usundt at holde den tilbage.

Men foruden disse daglige og regelmæssige Udsondringer er der andre Former for Udtømmelse, der ligeledes ved visse Lejligheder kunne være gavnlige, ja nødvendige for Sundhedens Skyld. Det er de tre: Blodaftapning, kunstigt fremkaldt Afføring og Opkastning.

Blodets Nytte i Legemet er, at det nærer alle Dele og fornyer deres Liv. Naar man aftapper Blod, gaar der derfor sammen med det overflødige Blod Livsaander og Livskraft tabt. Galenus har med Rette bemærket, at Uafholdne, Drukkenbolte og Fraadsere blive ikke synderligt bedre ved Aareladning. Selv om I da foretage hyppige og voldsomme Øvelser, maaske ikke leve Livet ganske efter en Lineal og heller ikke stedse vise tilbørligt Maadehold, saa vil jeg dog bestemt fraraade Eder, saalænge I ere raske, hyppigt at bruge Aareladning, især ved streng Vinter eller i den hede Sommertid. Man udsætter sig saa let for, at den tomme Plads i Aarerne, som det livfulde Blod har forladt, skal blive optaget af Vand. Noget helt andet er det, naar I ere syge, lide af Blodrigdom eller en lokal Betændelse. Saa bryd min Regel og lad en dygtig Læge aarelade Eder!

Dog raader jeg til heller at bruge Blodkopper. De ere ikke saa farlige som den sædvanlige Aareladning, ved hvilken Jernet undertiden kan skade Aaren, saa at hele Armen svulmer op. Enkelte Læger og Stjernetydere paastaa, at dette staar i Forbindelse med en bestemt Stjernestilling ved Vedkommendes Fødsel. Naar Aareladning senere hen i Livet foretages i samme Tegn, kan Døden let blive Følgen. Tidligere var det Skik at bruge Igler, men nu er dette gammeldags. Min Faster, der var Abbedisse i Itzehoe Kloster og døde i en Alder af 80 Aar, plejede hvert Aar, saalænge hun levede, at bruge Igler i Stedet for Blodkopper. Hun var nemlig korpulent og blodrig. Jeg skal ganske kort fortælle, hvorledes hun bar sig ad. Det var især mellem Pinse og St. Hansdag eller omkring Bartholomæusdag, at hun anvendte Kuren; saa satte hun fire Igler paa hver Fod og to paa hver Arm, stundum tillige ogsaa nogle mellem begge Skulderbladene for at trække Blodet fra Hovedet. — Igler skulle paasættes Kl. 12 Middag og maa, saalænge de trække, ikke tages af førend Kl. 6 Aften. De falde i Reglen af af sig selv. Ville de ikke, kan man komme lidt Salt paa Hovedet af dem, saa slippe de snart. Hullerne, som de have bidt, skulle lukkes med Linolie eller Svamp, thi ellers vælder der undertiden blodige Taarer ud af dem.

At purgére kan undertiden være nødvendigt, men at anvende dette Middel for ofte er skade-

ligt. De, som hyppigt purgére, ældes hurtigt. Thi det kan ikke ske uden Anvendelse af Gift. Mave og Hjerte slappes, mange Livsaander gaa tabt, og der røres for stærkt op i de indre Vædsker. Derfor paalægger jeg Eder, mine Børn! at undgaa al Purgéren, i hvert Fald den altfor voldsomme Brug deraf. Naar En benytter de rette Fødemidler, behøver han ikke at purgére. Hamborgerøl f. Ex. virker solidt afførende og blødgørende. Øl med Sennepsblade eller Vand med kogte Svedsker fra Damaskus gør det samme. Jeg skal dog anføre Eder nogle Afføringsmidler. Min Fader plejede at anvende til udvortes Brug, hvergang han var syg, »Agern« lavede paa følgende Maade: Tag Honning, der er kogt tyk, og bland den med Hvedemel. Læg den saa paa Bordet, kom frisk usaltet Smør deri og tril den i en trind, aflang Form. Dyp den hurtigt i Olie og anbring den. — Til Klystérbrug er Dekokt af Cikorierod, Malva, Kamilleblomster eller med lidt iblandet Viololie god. — Frederik den Andens Livlæge har meddelt mig følgende Afføringsmiddel, som baade Kongen selv og mange Adelsmænd bruge: 30 Gram Sennepsblade, 8 Gram bedste Rhabarbara, 12 Gram fin Champignon og 45 Gram god Cinamomi, sat paa en Pot lunken Rhinskvin af bedste Slags.

Den ypperste af alle Arter Udtømmelse er dog Opkastning. Hyppig Opkastning er Tegn paa Sundhed. Den uddriver de skadelige Vædsker

fra selve Kilden og udrenser enhver Urenhed fra Mavens Hovedrum og dens Folder. Hvorvel den river løs fra neden af, ender den dog med at bringe Lettelse til Hovedet og hele det øvrige Legeme. Hvad Afføring ikke har faaet med, det skyller den helt ud. Derfor bør man vomére to Gange hver Maaned, og det hver Gang to Dage i Træk. Thi hvad der blev tilbage den første Dag, det jages ud den anden. Har man Kvalme, men kan ikke kaste op, kan dette opnaas ved at drikke varmt Vand med Salt og Smør i eller ved at stikke Fingeren dybt ind i Munden. Men at tilbageholde den fordærvede Spise i Maven er sandt Legemsfordærv. Opkastningen foregaar lettere, naar man noget forud drikker en Blanding af Eddike og Honning og senere vedligeholder den ved at drikke lunkent Vand med lidt iblandet Smør. Naar jeg er nødt til at deltage i Venners selskabelige Sammenkomster og ved saadan Lejlighed fylder Maven mere end heldigt er med Vin, Øl og en Mængde Slags forskellige Retter, saa giver jeg mig frit hen, for at jeg lettere kan skille mig af med det ved Opkastning. Derpaa fremkalder jeg denne ved at stikke Fingeren i Munden.

Opkastning skal foregaa i et varmt Rum. Aasyn, Mund, Øjne, Hænder, Tænder skulle bagefter vadskes med Vand, hvori er blandet halvt Eddike, halvt Rosenvand. Under Opkastningen holdes venstre Haands Tommelfinger fast

trykket ind mod højres hule Haandflade. En Opkastning uden synderlig Besvær kan man hidføre ved at drikke et halvt Bæger hvid Vin, hvori er udblødt Midterbark af Valdnøddetræ, tagen nærved Roden. Barken maa være smaatskaaren, veje et Par Lod og ligge i Blød hele Natten. Det skal drikkes tidligt næste Morgen, efter at man har spist eller lidt før. Opkastning mere end to Gange om Maaneden er skadelig. Under Sygdom, og paa den kritiske Dag er den god, naar den medfører Lindring. Men i pestagtige Febre er den altid skadelig. En overdreven Opkastning, som ganske medtager Legemets Kræfter, skal man bringe til at ophøre paa følgende Maade: Den Opkastende vadskes og afgnides. Derpaa tvinges Legemets yderste Dele heftigt sammen ved Hjælp af Baand, Fødderne anbringes i varmt Vand, og man lader ham lugte kolde Dufte, f. Ex. Roser, Violer, Myrther, Kamfer eller lignende. Kaster han paany Spisen op, sættes der ham en Blodkop i Hjertekulen. —

Hvad der tiltaler ikke mindst ved Henrik Ranzaus Fremstilling er baade den aabenhjertige Besked, som den giver, og den praktiske Sans, hvormed den er afpasset efter Forholdene. Der kan næppe være nogen Tvivl om, at han havde Ret i, at overfor Datidens overdrevne Nydelse af Mad og Drikke var Voméringens hurtige Retsforfølgning at foretrække for Purgéring og Aareladning. Hans Forkærlighed for Voméring maa

imidlertid opfattes, som hvad den var: en individuel Mening, der var i Strid med den gængse. I det almindelige Omdømme sattes alle tre lige højt, snarest med en Tilbøjelighed til at stille Aareladning over de to simplere, Purgéring og Vomériug. Hvor almindelig Aareladning anvendtes, kan ses af de ubetydelige Anledninger, som baade efter Henrik Smids danske og Benedictus Olai svenske Lægebog ansaas for tilstrækkelig Grund til at benytte dette Middel. Henrik Smid anfører blandt saadanne: Naar som Blodet er overflødigt, Ansigtet er rødt eller Aarerne staa store og fulde. Naar flegmatiske eller melankolske Vædsker regere En; naar man mærker, at Blodet er for hedt; om Nogens Næse bløder for meget o. s. v. [En skøn nyttelig Lægebog 1557. Cap. 39].

Hyppigt anvendtes Aareladning paa bestemte Tider af Aaret uden særlig Foranledning, blot som almindeligt Præservativ. Idet Henrik Smid bemærker, at naar man er bleven 70—80 Aar gammel, er det bedst at høre op hermed, tilføjer han derfor: »Den, som er vant til Aareladning, han skal den ikke aldeles forlade, endog han er vorden gammel, men med Tiden (ɔ: lidt efter lidt) saaledes: Om han var vant at aarelade sig fire Sinde om Aaret, og han vil det forlade, da skal han i det andet Aar tre Gange aarelades og i det tredie Aar to Gange« o. s. v.

Det var ikke saa ganske nem en Sag at afgøre, naar man maatte aarelades. Som alminde-

lig Regel opstiller Henrik Smid, at om Vaaren skal man aarelades, thi da er Legemet fuldt af Vædsker og tilbøjeligt til Sygdom. Om Sommeren skal man lade være, thi paa den Tid ere alle Vædsker meget tynde, og saa løber let det gode Blod ud i Stedet for det onde. Om Efteraaret derimod er det rette Tid, thi da renses Blodet for sin Tykhed. Om Vinteren endelig skal man afholde sig derfra, thi da hænge Vædskerne tilsammen og flyde ikke, efterdi Naturen drager dem til sig til den naturlige Hedes Forøgelse. Men med denne almindelige Regel var man langtfra færdig. Man skulde fremdeles agte paa, om Maanen stod i et »vandagtigt og jorderigt Tegn, saasom Tyren, Jomfruen, Gedebuk, Krabbe, Skorpius«, thi da er det ikke godt at »lade nogen Aare sla«. »Men naar som Maanen er i Vejeskaal, i Skytte og udi Vand, da er det godt at aarelade, dog med saa Skel, at man ikke aarelades udi det Ledemod, som samme Tegn regerer over.« Hvert af de tolv Himmeltegn svarede nemlig til sin Legemsdel. Denne maatte ikke aarelades, naar dens herskende Tegn havde Sol eller Maane i sig. F. Ex.: »Naar som Maanen er i det Tegn Vædder, da er det godt Aareladelse, men ikke Hovedaarens« o. s. v. Desuden skulde man passe paa Maanens Kvarter. Det første er varmt og vædskeagtigt, og da skulle unge Mennesker [ɔ: over tolv Aar] aarelades. Det andet Kvarter er varmt og tørt, da skulle de, som ere over tredive

Aar aarelades. Det tredie Kvarter er koldt og tørt, og udi det skulle de, som ere halvtreds Aar, aarelades. Det fjerde Kvarter, det er koldt og vædskeagtigt; udi det skulle de gamle aarelades, om de det behov have. Hertil kom endelig, at de forskellige Ugedage ikke vare lige gode. Og derhos var der enkelte Dage spredte om i Aaret, der i Følge »vise og lærde Mænd udi Ægypten« vare yderst farlige. Om nogen f. Ex. aarelades d. 5., 7. eller 23. Maj, »han faar svar Hovedværk, bliver gal og vilder.« »Hvo, som aarelades d. 9. September, han dør i samme Aar, eller vorder blind, eller og vilder og kommer fra sine Sind.« [H. Smid. Cap. 40—45].

Skulde alle disse Hensyn tages, blev det tilsidst meget svært at afgøre, naar man maatte aarelades. Folk i Almindelighed nøjedes vel med at have Reglerne paa Vers. [Danske Samlinger II, 271].

Januar.
Lad ej Aarer! Ei smør dine Ben!
Om Du vil leve foruden Mén!

Februar.
I min Tid maa Du Blodet lade,
Og tære vel til redelig Maade.

Marts.
I min Tid skal Du Blod ej lade,
Men det er sundt vel varmt bade.

April.
Udi min Tid da tag Dig an
At lade slaa din Median.

Men selv om man fulgte disse Regler nok saa nøje, var det dog et Slumpetræf, om man ikke begik Fejl. Hvad hjalp det, at man vidste, at i Oktober maa du med Glæde gaa, — og lade dig dine Aarer slaa; men i November, naar Skytten hersker, maa man kun aarelades paa Armene, og i December skal man tage sig i Agt: »Stenbukken regerer dine Knæ forvist, — thi forvar dem vel for Knyst!« Selv om man valgte den rette Maaned, kunde man jo begaa skæbnesvangre Fejl ved at vælge forkert Uge eller Dag.

Det var da et virkeligt Savn, der blev afhjulpet, da trykte Almanakker begyndte at angive for hvert Aar de bestemte Dage, paa hvilke man maatte aarelades og kopsættes. Fra Nordkap til Elben udøstes nu alle Dannedes Blod paa disse bestemte Dage, og Bartskærerne havde travlt med at tilfredsstille deres Klienter baade i By og rundt paa Herregaardene. Exempelvis kan anføres Rigsraad Eske Brock's Dagbogs-Optegnelser. Den 26. Januar 1604 hedder det: »Lod jeg, Christence (hans Hustru) og Jøtte (deres niaarige Datter) os koppe.« Hele Familien blev altsaa kopsat paa denne Dag. Og ganske rigtigt staar der i den trykte Almanak for samme Aar om 26. Januar: »Udvalgt Aareladende. Godt Bad og Koppe«. [Danske Samlinger II 2, 258].

Disse Dage, paa hvilke Blodet flød, vare ligeledes kendelige paa en vis Stilhed. Thi »efter man haver aareladt, skal man ej arbejde, ej æde

for meget og drikke sig drukken. Jeg haver kendt nogle her udi Malmø, som herimod handlede, og drukke dem drukne, strax efter at de vare aareladte og finge saa den kolde Syge, hvilken inden faa Dage slog deres Hjerte sønder og tog dem af Dage.« [H. Smid. Cap. 47].

Skulde virkelig Eske Brock have brudt denne Regel den 26. Januar 1604? Der staar intet Kors, endsige noget Dobbeltkors ved Dagen, saaledes som ved den 18. og 20. i samme Maaned, hvor Rusens Grad er forsøgt angivet i Tegnsprog som rebet og dobbeltrebet. Men dette kunde paa Grund af Forholdene maaske være glemt ved denne Lejlighed. Thi Dagen efter, den 27. Januar, hedder det bedrøveligt: »Blev jeg syg af Mæslinger og maatte til Sengs.« Med Kendskab til Datidens varme og kvalme Sygestuer har man fuld Forstaaelse af Eske Brock's Ord om de følgende tre Dage: »Den 28., 29. og 30., da var jeg møjet svag og møjet ondt af Hede.« Det forholde sig som det vil med Grunden til dette hans Sygdomsanfald; vist er det, at var han bleven syg først, vilde han kun være gaaet glip af Drik, men ikke af Tapning. Et andet Sted i hans Dagbog hedder det saaledes: »Den 31. August var jeg flux ilde tilpas. — Den 1. September gav Dr. Peder mig noget Medicin og havde jeg derefter 16 Sedes. — Den 2. September var der en Bartskær og slog 5 Gange fejl og ramte ikke Medianen.« [Danske Samlinger II, 6, 36].

Hestekuren mildnedes i dette Tilfælde ved, at Bartskæreren ikke forstod sin Kunst ret. Han var muligt en af dem, hvem Henrik Smid betegnede som »en Dranker eller en Ølgæk, der ikke kan skille den ene Aare fra den anden, og om han ser en hvid Hund, da skal han vel mene, at det er en Møllersvend.« Ret heldigt var det, at han her forsøgte sig paa Medianen, den mellemste Aare paa Armen, og ikke paa den nederste. Thi om denne siger Henrik Smid: »Samme Aare er farlig at lade, thi under den ligger en af Livsens Aarer, og rager man den, da kommer deraf meget ondt, ja ofte følger Døden der efter.«

Som dette Eske Brocks i Flæng valgte Exempel viser, var man altsaa dristig til at hælde Vædskerne ud hos Sunde, men aldeles ustyrlig overfor Syge. Ved mangen Lejlighed især ved større Epidemier gør Kuren næsten Indtryk, som om der kunde være væddet om, hvorvidt det skulde være Sygdommen eller Bartskæreren, der fik Lov at tage Livet af den Syge. Da der Aar 1553 udbrød »Pestilence« i København, anbefalede Øvrigheden som Sikring for Sunde, at man skulde lade sig aarelade og det rigeligt, derpaa faste i 5 à 6 Dage og sluttelig tage et virksomt Afføringsmiddel med det lovende Navn »Pestpiller«, der laa færdige paa Apotheket til Salg. Blev man alligevel virkelig syg, var Kuren Aareladning og Pestpiller og saa fremdeles, indtil Sygdommen var omme. [Mansa: Bidr. til Folkesygdommenes Hist. S. 158].

Henrik Smid omtaler som en almindelig Uskik, at »man holder ikke af nogen Purgats, uden han gør femten eller tyve Stolgange; man renser og purgérer mangen fra Helbred og Livet.« [Om Menniskens Vand. Kbhvn. 1577. Bl. 12].

Med Urette vilde man give nordiske Læger Skyld for disse voldsomme Kure. Ganske de samme anvendtes i Tyskland, England, Frankrig og Italien. Og her som hist erklærede man med beskeden Stolthed, at sligt havde man ikke selv fundet paa. Det havde man lært af Avicenna, der atter havde lært det af Galenus, der atter havde lært det af Hippokrates, som igen havde lært det af Ægypterne o. s. v. Kæden var i Orden næsten lige op til »den gyldne Alder«, ved hvis Afslutning det jo var blevet tilladt at udgyde Blod. Vomering og Purgering havde ventelig været anvendt allerede før Syndfloden, muligt alt i Edens Have. Selv saa vovede Udtryk som f. Ex. Henrik Ranzaus ovenanførte »Hyppig Opkastning er Tegn paa Sundhed« bleve hos Datidens Forfattere tilsidst til Trivialiteter, hvorom baade Arabere, Grækere og Ægyptere forlængst havde været enige.

Et Par Exempler vil tydeliggøre Tilstanden udenfor Norden. Ludvig den 13. i Frankrig benyttede i et og samme Aar 215 Gange Purgering og 312 Gange Klystér. [A. Franklin: Les médicaments p. 66]. En Skræder i Dresden, Christoph Rinck, der som ung Svend opholdt sig i

Paris omtrent paa samme Tid, blev syg, og da Aareladninger ikke hjalp, indlagt paa Hospitalet Hôtel-Dieu. Her blev han aareladt 20 Gange, førend han slap ud. En Stuegang i det 18. Aarhundrede paa det store Militærhospital i Straszburg med 200 Patienter, beskrives saaledes: Overlægen træder ind fulgt af en Barber og en Apotheker, der skulle notere, hvad han ordinerer. Han standser ved første Seng. »Hvordan gaar det, Hans? — Daarligt, Hr. Doctor. — Er du bleven aareladt? — Ja vel. — Har du faaet ind at føre af paa? — Ja vel. — (føler hans Puls og dikterer:) Aareladning samt Afføringsmiddel«. — Stuegangen fortsættes paa lignende Maade og tilendebringes i en halv Timestid. [Jul. Petersen: Hovedmom. i d. medic. Kliniks ældre Hist. S. 27—29].

Under saadanne Forhold forstaar man bedre Satiren i Molières »Den indbildte Syge«. Her forestilles en Doktorpromotion, hvor Doktoranden paa hvert Spørgsmaal om, hvad der i de forskelligste Sygdomme skal anvendes for Midler, blot svarer:

Anvend Klystér!
Derpaa purgér!
Tilslut kun rap
For Blod ham tap!
Og hjælper det ikke strax, min Ven!
Saa blot det Samme om igen!

Koret giver hertil sit Bifald til Kende:

Herligt han svared,
Hvert et Skær han klared.
Thi bør han indlemmes i
Vort højlærde Kompagni.

Som det af de valgte Exempler vil ses, var Interessen for disse Kure ikke enestaaende for det 16. Aarhundrede, men snarest i Stigen i det følgende. Brugen af Klystér naaede sit Højdepunkt i Ludvig den 14.'s Tidsalder, hvor det af Hensyn baade til Befindendet og særlig til Teinten ansaas for et nødvendigt Toiletmiddel. Selvfølgeligt ombyttedes den plumpe Betegnelse »Klystér« med den diskrete: Lavement. [Franklin: Médicaments p. 72—75]. Ingen Situation er saa malende for Tilstanden under Ludvig den 14. som den af Saint-Simon beskrevne, hvor Hertuginden af Bourgogne under en Visit af Kongen og Madame de Maintenon uformærkt af disse lader sig betjene, medens hun charmant og smilende holder dem i Aande ved sin Konversation.

Troen paa Vomering, Purgering og Aareladning som de egentlige Universalmidler holdt sig nogenlunde usvækket et Par Aartier ind i det 19. Aarhundrede. Harveys Opdagelse af Blodets Kredsløb (1628), der dog betegnede saa afgørende et Fremskridt i Kundskaben om Menneskets Indre, havde ikke været i Stand til at fortrænge den. Den veg først for en fyldigere Forstaaelse af Ernæringen i det Hele, men især af Nervernes Betydning, der oplod Blikket for, hvor grov-

Paris omtrent [illegible]
Aareladninger ikke [illegible]
Hôtel-Dieu. Her b[illegible]
førend han slap u[illegible]
hundrede paa det [illegible]
burg med 200 Patient[illegible]
lægen træder ind f[illegible]
theker, der skulle [illegible]
Han standser ved f[illegible]
det, Hans? — Daar[illegible]
bleven aareladt? [illegible]
at føre af paa? — [illegible]
dikterer:) Aareladni[illegible]
Stuegangen fortsættes [illegible]
endebringes i en halv [illegible]
Hovedmom. i d. medic[illegible]
27—29].

Under saadanne Forh[illegible]
Satiren i Molières [illegible]
forestilles en Doktorpro[illegible]
paa hvert Spørgsmaal [illegible]
skelligste Sygdomme [illegible]
blot svarer:

Anvend Klystér!
Derpaa purgér!
Tilslut kun rap
For Blod ham tap!
Og hjælper det ikke
Saa blot det Samm[illegible]

Koret giver hertil sit [illegible]

kornet en Form for Indgriben den blotte Udtømning ofte var og hvor let den kunde svække i Stedet for at gavne. I det »nervøse Aarhundrede« har Anvendelsen af Purgéring og især af Vomëring og Aareladning tabt sig med rivende Fart. Allerede nu har det dog vist sig, at man heri er gaaet til en anden Overdrivelse, der atter maa udlignes. [J. Grasset: Leçons de clinique médicale. Paris 1898.]

Der hørte en egen Aandsligevægt og Overlegenhed til for med Hippokrates at blive staaende ved den Forklaring: »Sygdom beror paa et Misforhold i Vædskernes Blanding«. Araberne havde med al deres Beundring for Mesteren ikke kunnet holde sig i denne svævende Hvile, men havde gjort et nyt Vingeslag for at komme videre. Ganske det samme gentog sig i det 16. Aarhundrede, tildels under Paaberaabelse af Araberne som Vejledere, men i heftigere, voldsommere Form.

Den arabiske Aandsudviklings Betydning for Europa var ingenlunde blegnet med Arabernes politiske Tilbagegang. Deres sidste Fodfæste i Spanien var faldet ved Granadas Erobring 1492, men endnu fremdeles rislede paa en Mængde Omraader deres Tankegang i det europæiske Aandsliv, bestemte Retning, afsatte Spor. Tydeligst var dette naturligvis i Spanien, Italien og

Frankrig. Men selv hos de fjerne nordiske Folk bundfældede Ord og Udtryk, der har holdt sig til vore Dage. En Undersøgelse af disse viser os endnu Omfanget og Retningen af denne Paavirkning. Der var først Ordet »Admiral«, et Udtryk for den rent vaabenmæssige Respekt, Araberne havde vidst at indgyde. Fremdeles alle de matematiske og astronomiske Betegnelser, der godtgjorde deres Overlegenhed paa disse Omraader: »Algebra«, »Siffer«, »Almanak«, »Zenith«, »Nadir«, »Azimuth« o. s. v. og en hel Del Stjernenavne. Fremdeles en Mængde Ord, der vidnede om deres Kunstfærdighed eller Smag: »Kattun«, »Maroquin«, »Kamelot«, »Baldakin«, »Luth«, »Alkove«, »Karaffe« o. s. v.; eller deres Evne til at se abstrakt paa en Sag: »Tarif«, »Kaliber«. Endelig var der en Sum af Ord, der afmærke den Indflydelse, som den arabiske Lægekunst i videre Forstand kom til at udøve paa den europæiske Tankegang og derved paa den nordiske. Det er Ord som »Alkemi«, »Sirup«, »Arrak«, »Sukker«, »Alkohol«, »Elixir«, en Mængde Plantenavne og de tilsyneladende mere fjernt liggende Betegnelser for Opbevaringsstederne for al denne brogede Mængde: »Bazar« og »Magasin«.

Den arabiske Indflydelse tilførte i disse Ord Sprogene, hvad dens Lægekunst i det virkelige Liv utrætteligt havde kæmpet for at erhverve for Menneskehedens Sundhed og Velvære. Ved Al-

kornet en Form for Indgriben den blotte Udtømning ofte var og hvor let den kunde svække i Stedet for at gavne. I det »nervøse Aarhundrede« har Anvendelsen af Purgéring og især af Vomëring og Aareladning tabt sig med rivende Fart. Allerede nu har det dog vist sig, at man heri er gaaet til en anden Overdrivelse, der atter maa udlignes. [J. Grasset: Leçons de clinique médicale. Paris 1898.]

Der hørte en egen Aandsligevægt og Overlegenhed til for med Hippokrates at blive staaende ved den Forklaring: »Sygdom beror paa et Misforhold i Vædskernes Blanding«. Araberne havde med al deres Beundring for Mesteren ikke kunnet holde sig i denne svævende Hvile, men havde gjort et nyt Vingeslag for at komme videre. Ganske det samme gentog sig i det 16. Aarhundrede, tildels under Paaberaabelse af Araberne som Vejledere, men i heftigere, voldsommere Form.

Den arabiske Aandsudviklings Betydning for Europa var ingenlunde blegnet med Arabernes politiske Tilbagegang. Deres sidste Fodfæste i Spanien var faldet ved Granadas Erobring 1492, men endnu fremdeles rislede paa en Mængde Omraader deres Tankegang i det europæiske Aandsliv, bestemte Retning, afsatte Spor. Tydeligst var dette naturligvis i Spanien, Italien og

Frankrig. Men selv hos de fjerne nordiske Folk bundfældede Ord og Udtryk, der har holdt sig til vore Dage. En Undersøgelse af disse viser os endnu Omfanget og Retningen af denne Paavirkning. Der var først Ordet »Admiral«, et Udtryk for den rent vaabenmæssige Respekt, Araberne havde vidst at indgyde. Fremdeles alle de matematiske og astronomiske Betegnelser, der godtgjorde deres Overlegenhed paa disse Omraader: »Algebra«, »Siffer«, »Almanak«, »Zenith«, »Nadir«, »Azimuth« o. s. v. og en hel Del Stjernenavne. Fremdeles en Mængde Ord der vidnede om deres Kunstfærdighed eller Smag: »Kattun«, »Maroquin«, »Kamelot«, »Baldakin«, »Luth«, »Alkove«, »Karaffe« o. s. v.; eller deres Evne til at se abstrakt paa en Sag: »Tarif«, »Kaliber«. Endelig var der en Sum af Ord, der almindelig den Indflydelse, som den arabiske Lægekunst i videre Forstand kom til at udøve paa den europæiske Tankegang og derved paa den europæiske. Det er Ord som »Alkemi«, »Sirup«, »Arrak«, »Sukker«, »Alkohol«, »Elixir«, en Mængde Plantenavne og de tilsyneladende mere fjernt liggende Betegnelser for Opbevaringsstederne for al denne brogede Mængde: »Bazar« og »Magasin«.

Den arabiske Indflydelse tilførte i disse Ord Sprogene, hvad dens Lægekunst i det virkelige Liv utrætteligt havde kæmpet for at erhverve for Menneskehedens Sundhed og Velvære. Ved Al

kymiens Hjælp havde man prøvet sig frem, sondret, leddelt de kendte Stoffer, fundet nye. Bestandigt i Haab om at opdage det Ubekendte bag Forhænget havde man opløst, blandet og sammentrængt Plantesafter som Mineralier, sindrigt søgt, omhyggeligt gemt. Alle disse nye Herligheder, som man havde erhvervet, laa vel ordnede, enten rigt udstillede til Salg i Basaren, eller godt forvarede i Magasinet. Paa samme Vis laa Kundskaben selv, enten aabenlys i Lægebøgernes brogede Indhold, eller stille gemt bag det tænksomme Bliks Laas og Lukke. Men Alt var i strengeste Orden.

Paa en forunderlig Maade samledes i den arabiske Aand tre Egenskaber, der ellers sjældent enes: Beskedenhed, tør Forstandighed og ildfuld Begejstring. Derfor bøjede den sig paa Lægekunstens Omraade for Grækerne som de egentlige Mestre. Derfor var den utrættelig i at opstille bestandig nye Tilfælde, sondre og sondre, saa at det græske Overblik næsten gik tabt. Derfor anede den bag Alt som den utrættelige Higens Maal en Rigdom og Herlighed hos det Ubekendte, der langt overgik det, der endnu var kendt. Disse tre Egenskaber komme alle frem i de arabiske Recepter. Beskedent indordne de sig under den gamle Ramme. Ved et Utal af Sammensætninger søge de at faa Ram paa ethvert af Sygdommens Symptomer. Blandt disse mange Bestanddele er der ofte en, der sær, kostelig og

hemmelighedsfuld søger Hjælpen fra det Uudgrundedes rige Skatkammer.

Uden fuldt at tilstaa det for sig selv fjærnede saaledes Araberne sig fra Hippokrates' og Galenus' klare Syn paa Sygdommene, deres Aarsager og Helbredelsesmaader. Bagved Avicennas og Averrhoes' Sygebehandling laa der en anden og ny Forstaaelse af, hvad Sygdom er. Denne er mere end et Misforhold i Vædskernes Blanding, der lettest lader sig bringe i Orden paany ved Udtømning. Sygdom er det Negative, Sundhed det Positive. Sygdommens Mangel kan kun ophæves ved gennem Medicin at tilføre det Positive, der savnes.

Det var denne nye Forklaring, som Araberne stiltiende havde givet Rum og næret, der nu i det 16. Aarhundrede hos en anden Folkerace brød ud, fængede og foer som en Løbeild gennem Gemytterne. Sjældent har en og samme Tanke Europa over givet sig saa varmt og fyldigt et Udtryk. Det var ikke Tanken som Tanke, der begejstrede, men selve dens praktiske Udførelse. Man sad ikke som den ældre arabiske Broder rolig timevis bøjet over Tavlen for maaske gennem Regning at finde det ubekendte X. Men ud foer man barhovedet og ilter i det Fri, aandeløs gik Jagten efter det store Ubekendte, i

den morsomste af alle Lege, hvor Børn i enhver Alder kunde være med og Livet selv raabte »Puds!« »Tampen brændte« overalt fra Stjernernes Veje til Brændenældernes Rod og Bjergenes Indre, man glemte Hunger og Kulde, sig selv, gik lige dristig Gud og Satan i Vold, hørte knap Dødens moderlige Kald, naar Natten faldt paa og Legen skulde have en Ende — alt for blot at søge og søge efter Livsens Elixir, de Vises Sten, alle Gifters Modgift, det store Ubekendte. Det er denne kække Higen, der, om end lidt mere afklaret og maalbevidst, den Dag i Dag udgør de ariske Folks Styrke og fra hin Tid indtil nu har sat sit Mærke paa saa mange af Menneskeaandens Fremskridt og Fund.

Vi, der ere vante til en roligere Puls og fra Barnsben oplæres i Naturlovenes Virkemaade, have ondt ved at forestille os den forventningsfulde Spænding, der fyldte hin Tid. Vi trække paa Skuldrene, naar vi læse Listen over de Naturmærkværdigheder, der endnu længe efter opbevaredes i Fyrsters og Rigmænds Kunstkamre. Og vi smile, naar vi nutildags see Børn i Leg ligge paa umodne Æbler for at ruge dem ud til Fugle. Men det 16. Aarhundrede kendte Naturmærkværdigheder langt mærkeligere end noget senere Kunstkammers, og alle laa de i troskyldig Spænding og rugede paa nedfaldne Æbler. Hver Husmoder i Norden, der lavede Syltetøj paa en ny Maade, tilsatte en Ret med

lidt usædvanligt Krydderi eller brændte Blomstervand af uvant Sammensætning, hver Herremand, der hemmeligt ved sin Smeltedigel søgte at lave Guld, drømte som Tyge Brahe, naar han tankefuld steg ned fra Vægtergangen paa Uranienborg til Laboratorierne i Kælderen: om det dog ikke, om det dog ikke maaske just denne Gang skulde lykkes at finde det Ubekendte, det rige, store Vidunderlige.

Denne Higen var de unge europæiske Folks første Naturfornemmelse, ligesom Korstogene havde udtrykt deres første religiøse. Derfor bredte den sig saa vidt, og gik saa dybt. Kun en snæver Kreds kendte vel til Avicenna og hans Recepter, men alle havde en Tro paa, at der ikke fandtes den Sygdom uden at der jo ogsaa gaves den Urt, der kunde helbrede den, og den kosteligste af alle Urter var selve Livsens Urt.

Ogsaa Hippokrates og Galenus havde talt om »Naturens« lægende Kraft, men herved havde de forstaaet selve Organismens indre skjulte Evne. Nu forstod Hvermand, at Kraften laa gemt i den ydre Natur, i Planter, Dyr og kostelige Stene.

Araberne havde vist Vejen. Det var ogsaa dem, man fulgte paa Banens første Skridt. Det tidligste eller dog første ret tydelige af disse var Indførelsen af det nye Lægemiddel: Aqua vitæ, Livsens Vand. I Brugen af dette laa ubevidst et Brud med Læren om Vædskernes Udtømning. Ingen, der nød dette Lægemiddel, kunde være i

Tvivl om, at her foregik Helbredelsen ved, at der tilførtes Legemet en ny Kraft, der hidtil manglede. Sygdommen var det Negative, Lægemidlet, Sundheden, det Positive. I Løbet af det 15. Aarhundrede bredte Kendskab til Aquavit sig med rivende Fart over Norden. Den nødes som Mixtur (en »Snaps«), afmaalt (en Drakme = en »Dram«), i Ske (en »Sup«, en »Sopken«) og var yderst velgørende. Snart hørte det med til en kyndig Husmoders Pligter at kunne »brænde« den selv. Hvor før Øl, og naar det kom højt, Mjød, havde været eneste Festdrik, vrimlede det nu med »Brændevine« tilsatte med Forskelligt og Blandingsdrikke lavede af Rhinskvin og Krydderier med iblandet Spiritus. Enhver Husmoder blev en Alkymist, der forstod sig baade paa »Alkohol« og »Sukker« og satte en Ære i, at hendes Aquavit, Lutendrak, Klaret, Hypokras o. s. v. var den bedste.

Det andet tydelige Udtryk for den arabiske Retnings Overvægt blev Oprettelsen eller i hvert Fald Omordningen af »Apoteker«. De ældste saadanne vare opstaaede paa arabisk Grund og herfra senere overførte til kristne Lande. Frankrig synes at have gaaet i Spidsen i Middelalderen. I København fandtes ved Middelalderens Slutning et, hvis Alder vanskeligt lader sig bestemme. Alle disse bleve nu fornyede og forøgede. I København oprettedes under Christian II to (1514 og 1519) vistnok efter Tilskyndelse af Sigbrit, der var en af sin Tids ivrigste Alkymister.

Det første Apotek i Stockholm oprettedes ved Midten af det 16. Aarhundrede. Allerede ved Frederik II's Død 1588 fandtes der i Danmark Apoteker i København, Helsingør, Odense, Viborg, Kolding og vistnok i Malmø. [Holger Rørdam: Apothekervæsenets Oprindelse og Udvikling særlig i Danmark. Kbhvn. 1899.] I Frankrig skete Omdannelsen af de gamle Apoteker ved Forordningerne af 1484 og 1514. De allerfleste ældre Apoteker i Tysklands Byer oprettedes eller fornyedes i Tidsrummet 1485—1585.

Det, man overalt gik ud paa, var at sondre mellem Apotekere og blot Urtekræmmere. Man vilde stifte en højere Klasse af Handlende, hos hvem man ikke alene kunde faa Krydderier til Købs, men baade frisklavede Lægemidler og alle de utroligt mange Bestanddele, der nu hørte til for at tilberede saadanne. I disse nye Basarer og Magasiner skulde der nemlig findes kyndige Mænd, der ikke som tidligere kun indforskrev Lægemidler fra Udlandet, men selv ved deres alkymistiske Laboratorier i Kælderen kunde tillave hvilketsomhelst Lægemiddel efter den mest sammensatte Recept.

Og det var unægtelig store Fordringer, der stilledes til, hvad en saadan Apoteker skulde have paa Lager. Vi besidde ikke nogen Fortegnelse for Norden over Apotek-Beholdninger i det 16. Aarhundrede. Men Forholdene vare nogenlunde ens i Vesteuropa. I Frankrig kræ-

vedes under Henrik IV, at en Apoteker skulde alene af Dyreriget være forsynet med: »Hele spanske Fluer, Bænkebidere, Regnorme, Firben, Myrer, Hugorme, Skorpioner, Frøer, Krebs, Igler og en Mængde Smaafugle. Hvad enkelte Dele angaar, saa ere vore Læger fuldt og sikkert forvissede om, at de ere forlenede med mange og vidunderlige Dyder. Blandt saadanne Dele kunne vi nævne Kraniet eller Hovedet af en Afdød, der ikke er begravet; det Ben, der er i Hjortens Hjerte; Spurve- og Harehjerne; Vildsvine- og Elefanttænder; Frøhjerter; Rævelunger; Gedebukkelever; Ulvetarme; Bæver- og Hane-Kønsdele; Svineblærer; Hjortelem; Snogeham.«

»Item Menneskefedt, Svinefedt, Gaasefedt, Lamme-, Ande-, Grævlinge-, Hare-, Gede-, Aale- og Snogefedt. Hjorte-, Kalve- og Gedebukkemarv. Menneskeblod, Due- og Bukkeblod. Alle Sorter Mælk og alt hvad der laves deraf, Smør, Valle og Ost. Hjorte-, Raadyr- og Enhjørninge-Horn. Elsdyr-, Gede- og Bøffelklove. Østersskaller, Perler inden i samme. Item mange Slags Konkylier.«

»Da endelig ovennævnte Dyrs Exkrementer ogsaa have deres særlige Dyder, er det ikke ilde, om Apotekeren vil have deraf i sin Bod, i Særdeleshed Gede-, Hunde-, Storke-, Paafugle-, Due-, Moskusdyrs- og Desmerkatte-Skarn, samt Haar og Fjer af samme Dyr.« (Pharmacopée de Jean de Renou, médecin du Roy à Paris. 1608. Citeret hos Franklin: Les médicaments p. 90—93).

Om Forholdene i England hedder det: »Apotekerne i England og især de i London sælge Dødes Hoveder, paa hvilke der er et lille, grønligt Lag Mos, som man kalder usnea, fordi det meget ligner Lavarten usnea, der voxer paa Egetræer. Men Kraniet af en nylig hængt Forbryder, naturligvis befriet for Kødde1e og Hjerneindhold, godt vadsket og tørret, er uendelig langt bedre. Det er ogsaa den Slags, Apotekerne levere, naar der forlanges: »Menneskekranie«. [P. Pomet: Histoire générale des drogues 1694. folio II. 7—8. Citeret hos Franklin: les médicaments p. 97].

Menneskefedt galdt som et ypperligt Middel mod Reumatisme. At skaffe dette havde naturligvis sine Vanskeligheder, og her fik Apotekerne en farlig Konkurrent i Bødlen. Følgende Reklame fra en fransk Apoteker, Pierre Pomet, sætter En levende ind i Tiden: »Vi sælge Menneskefedt, som vi forskaffe os paa forskellige Maader. Men da Gud og Hvermand veed, at Mestermanden i Paris ogsaa sælger det til hver der har Brug derfor, saa medfører dette, at Apotekerne kun faae solgt saa lidt af deres. Og dog skal det Fedt, som vi ere i Stand til at levere, tillavet som det er med vellugtende Urter, nok vise sig at være uden Sammenligning langt bedre end det, der forskaffes af en Bøddel.« [Samme Skrift p. 7. Franklin p. 98.]

Menneskevand, »især af unge Mennesker, der

drikke Vin«, helbredte for Apoplexi og Krampe; blandet med mild Balsam var det et anerkendt Middel mod Luftspændinger. Endnu den 13. Juni 1685 skriver Madame de Sévigné til sin Datter: »Mod mine vapeurs tog jeg otte Draaber Essence d'urine, men mod Sædvane hindrede det mig i at sove. Derfor har jeg dog ikke tabt Troen derpaa, men jeg har heldigvis ikke haft Brug derfor siden.« [Lettres VII 396.]

Ganske de samme Forhold vare til Stede i Norden. Som Middel mod »faldende Sot« anbefaler saaledes Henrik Smid følgende Middel, der af Henrik Ranzau og senere af Præsten Niels Mikkelsen Aalborg endog kaldes for »Kong Christian III's Raad mod faldende Sot«: »Tag Hjerneskallen af en Mandspersone, som ikke er død af nogen Sygdom, helst Hjerneskallen af en hængt Tyv, thi hun anses for den bedste. Sæt hende udi en hed Bagerovn og brænd hende, indtil hun bliver aldeles hvid. Stød hende saa til Pulver, tag af samme Pulver et Kvintin eller saa meget, som en ungarsk Gylden vejer, og tre Pæonkærner stødte smaat og giv den Syge om Morgenen fastende heraf at drikke i Lavendelvand eller en varm Drik Vin — og befal Gud Virkelsen.« [H. Smid: Lægedomsstykker »faldende Sot«. — H. Ranzau: Cap. 53. — N. M. Aalborg S. 327—28.] Pastor Aalborg tilføjer 1633: »Andre Medici mene, at den Hjerneskal, som graves op af Jorden, skulde være hertil bedre; dog til en Mandsperson den

som tages af en Mand, til en Kvindesperson, den som tages af en Kvinde.«

Som Middel mod Næseblod anbefaledes: »Giv den Syge at holde et Menneskes Ben, saalænge det kan blive varmt af Haanden; og stik i Næseboren Mos, som gror paa Hjerneskallen, saa stilles Blodet.« [Aalborg S. 329]. Her er tydeligt nok Tale om den ovennævnte engelske »Usnea«, saa det ses, at man ogsaa i Norden har været godt med. Christian Pedersens Middel mod samme Sygdom var endnu fra en Tid, der var mindre raffineret: »Om Næsen bløder, da skal man tage en varm eller fersk Svinel..., og helst af det, som gaar paa Marken og paa Gaden, eller af dem, som staar paa Sti, og holde hannem vel op under Næsen; det hjælper.« [En nøttelig Lægebog. 1533. Blad X.]

Naar ogsaa andre »Folkeben« foruden Hjerneskallen oftere omtales i Datidens nordiske Lægebøger, maa det have faldet Apotekerne svært nok at være vel forsynede blot i denne Branche. I Danmark havde de en farlig Konkurrent i Byens Galge. Tyvekroppene, der hang aarevis og dinglede derude, vare næsten altid defekte. Særlig vare Tyvefingre efterspurgte. De gav baade Brændevin lægende Kraft og sikrede mod Tab, hvis Brændevinen skulde sælges. Som naturligt er, synes man i de nordiske Lægebøger at kunne følge de stigende Fordringer til Apotekerne. Christian Pedersen, der udgav sin i Malmø

1533, anviste i Reglen Midler, hvor man, hvad dyriske Bestanddele angik, naar det ikke netop var altfor sjældne Dyr, maatte antages at kunne hjælpe sig selv. Endog et Bad som det, han anbefaler mod »Sting i Siderne«, maatte man uden Apotek, alene ved gode Venners Hjælp, kunne skaffe sig: »Tag allehaande Møg, som er Komøg, Hestemøg, Hundemøg, Kattemøg, Hønsemøg, Duemøg, Faaremøg, Gedemøg og Folkemøg og bland det sammen med Eddike eller gammelt Øl og varm det og gaa saa i Bad deri og bag dig dermed.« [XLVI Blad.] Han har næppe heller tænkt paa Apotekers Mellemkomst ved Midlet, der anbefales, naar »man haver for megen Løsen i Bugen og vil den stoppe.» »Tag en hvid Hundel... af en Hund, som æder aleneste Ben og stød hannem smaa og syd hannem i sød Mælk og giv den Syge hannem at drikke.« [XLI Blad].

Mere forfinede Forhold træffer man, naar man gaar et hundrede Aar ned i Tiden og læser f. Ex. Præsten Niels Mikkelsen Aalborgs Lægebog, der udkom 1633. Blot saadant et lille Træk er betegnende, som at »Menniskens Skarn« nu har faaet hæderligt Navn og kaldes »gyldent Plaster.« [S. 336]. I denne Lægebog træffes alle Slags Raffinementer. Om det saa er Madame de Sévigné's Essens, genfindes noget tilsvarende. »Har du røde Øjne, tag et hardt stegt eller sodet [kogt] Æg, hak det Hvide smaat og kryst Osen [Saften] deraf gennem en Klud; tag her lige saa

meget Rosenvand og lige saa meget Vand, som et Drengebarn haver ladet, Hælften saa meget Kamfer, formæng dette blandt hverandre og stryg i Øjnene.« [S. 334].

Nu som før udgjorde Menneskefedt et kosteligt Lægemiddel. Men det var ikke let at vide, hvorledes Apotekerne forsynede sig dermed. Pastor Aalborg udbredte yderligere dets Pris ved følgende Historie: »Anno 1540 var til Rochlitz en Kvinde, Jacob Nawmans Hustru, som var saa lam og kontrakt paa sine Fødder i lang Tid, at hun med stor Nød lidet i Huset kunde hinke omkring paa Krykker. Samme Tid kommer nogle fornemt højlærde Doctores medicinæ til Byen, som bade Øvrigheden, at dennem maatte bevilges en Fange, en ung stærk Mand ved Navn Stangen Pencher, at anatomeres og opskæres. Hvilket og skete, at efter at han var hængt og nedtagen, hans Legeme er indført paa Raadhuset og der, Lem for Lem uden og inden, opskaaret. Hos samme Doctores lod den halte Kvinde anholde om nogen Remedie og Raad mod denne hendes Lammelse. De gave hende Skinnebenene af det opskaarne Legeme, befol, at hun skulde lægge dem i et rent Kar ved den hede Ovn, og hvad der dryppede af Benene i Fadet eller Karret, det skulde hun bruge og dermed smøre sig. Det gjorde hun og. Men efterdi Medici lod hende sige, at hun skulde bruge det og smøre sig dermed, da forstod den gode Kvinde det

ikke anderledes, end at hun skulde af denne Fedme tage Halvparten til Livs indvortes, og smøre sig med den anden Halvpart paa disse kontrakte Sener og knyttede Spændaarer. Tog saa Halvparten til sig i varmt Øl, og ved Varmen smurte sig med det andet. Anden Dagen kastede hun Krykkerne, gik selv saa frisk og karsk til Medicos og takkede dem for god Lægedom. At det sig saa i Sandhed er sket vidner Michael Bapst selv, som til Rochlitz tre eller fire Huse derfra var født og i sin Ungdom havde seet samme Kvinde uden Krykker, sund og karsk, gaaende paa Gaden, hvor hun vilde.« [S. 343—45].

Troen paa Menneskefedts helbredende Kraft har holdt sig indtil vore Dage. Nedskriveren af disse Linier erindrer som Barn at have hørt en ældre Bonde paa et Apotek paa Sjælland forlange og virkelig faa udleveret »Præstefedt«, et Lægemiddel, som efter hvad der sagdes, ikke saa ganske sjældent blev begæret. Det voldte ikke Apotekeren nogen særlig Vanskelighed at skaffe. Det lavedes af Svinefedt tilsat med et Par Draaber Rosenvand. Dyreste Fedt var »Myggefedt«.

Om end man i det 16. Aarhundrede levede Naturen nærmere end nu til Dags, maa det dog ofte være faldet Apotekerne vanskeligt nok virkelig at være forsynede med alle de Dyrebestanddele, som vi af Lægebøgerne se hyppigst bleve forlangte. Agerhønsehjerner, Ulvemaver, Væseler,

Rævelunger, Frøøjne, Elsdyrklove, Spidsen af Hjortetakker, Tosse- [Skrubtudse] Hjerter, Svalestene, Gumpen af Spyfluer o. s. v., o. s. v. var det ikke til enhver Aarstid let at have paa Lager. Vanskeligst af alt var det dog at skaffe, hvad der derfor ganske vist ogsaa betaltes i dyre Domme, — det ikke existerende Dyr Enhjørningen. Et Ben af dette, endsige da selve dets Horn, var det ypperste Middel mod en Mængde Sygdomme, den »faldende Syge«, Gift og Pestilents. Aar 1565 under den nordiske Syvaarskrig maatte Frederik II af Danmark meget mod sin Vilje sætte sit Enhjørningehorn i Pant for et større Laan. [T. o. a. L. 7. Juli 1565]. Aar 1588 var Beholdningen hos Johan III i Sverige sluppet op, saa at han maatte skrive til sin Søn, Kong Sigismund i Polen, og bede ham om endelig at skaffe ham nyt. [Gjörwell: Svenska Magazinet. 1766. S. 713].

Folk, der ikke vare i Stand til at skaffe sig Enhjørninge, paastod, at Klove og Horn af Elsdyr, der vare fældede mellem de to Fruerdage, i mange Henseender var lige saa kraftigt et Middel. Kurfystinde Anna af Sachsen havde derfor Skeer af Elsdyrhorn. [Weber: Anna, Churfürstin zu Sachsen. S. 192.]

Mod den »faldende Syge« var sligt et ufejlbarligt Middel, og Grunden var let fattelig, da Elsdyr selv vare tilbøjelige til denne Sygdom. Da en Franskmand, de la Martinière, deltog i en

Elsdyrjagt i Norge i det 17. Aarhundrede, styrtede virkelig et Dyr, ramt af denne Sygdom, og den forekommende Vært skænkede ham strax Kloven af venstre Bagben som Middel mod Faldsot. Den kaade Modtager svarede: »Hvis Midlet virkelig er godt, saa er det underligt nok, at Bæstet ikke har kunnet kurere sig selv.« [D. l. M.: Voyage des pays septentrionaux. Paris 1672. p. 10—12.]

Denne Bemærkning angav imidlertid kun Hr. Martinières egen Uvidenhed. Thi hvis han havde været lidt mere bevandret blot i sit eget Lands Literatur, vilde han have vidst, at han selv var Skyld i, at det stakkels Dyr ikke havde kunnet hjælpe sig. »Elsdyret opholder sig nemlig paa ubeboede Steder, just fordi det er saa tilbøjelig til denne Sygdom. Saa saare den indtræffer, stikker det strax venstre Bagbens Fod i venstre Øre for at helbrede sig.« Men sligt kan jo ikke ske, naar det jages. [Pomet: Hist. des drogues p. 23. Citeret af Franklin: Les médicaments. 115 Anm. 4].

Af Planteriget skulde en Apoteker være forsynet med alt: Blomster, Frugter, Blade, Stængler, Rødder af alle vildtvoxende Planter i Landet, foruden de vigtigste Lægeurter fra fremmede Lande. I Christian Pedersens to Lægebøger anføres alene af danske Urter over 140, der kunne bruges til Lægedom. Og Anvendelsen af dem krævede ofte et betydeligt Forraad, idet de ikke

blot brugtes til Tillavning af Drikke og Salver, men meget hyppigt til at bade i eller til paa Gløder at gennemryge den angrebne Legemsdel. Røgbad under Sædet var f. Ex. en meget almindelig Kur for alle Underlivsonder.

Af Mineralriget endelig skulde en Apoteker være forsynet med meget, som man nutildags næppe vilde vente at finde paa et Apotek. »Vi have Brug for,« siger Henrik IV's ovenomtalte Livlæge Jean de Renou, Forfatteren til en anset Pharmacopie, »alle Slags Jord, saasom Lerjord fra Armenien, Jord fra Lemnos, fra Malta, fra Cimolia, rød Jord, gul Jord, Kridt. Ogsaa Stene, saasom Ørnesten, Lapis-lazuli, Jødesten og andre; men først og fremmest Metaller, som ere syv, nemlig: Guld, Sølv, Tin, Bly, Jern, Kobber og Kviksølv, som alle have deres Navne af de syv Planeter. Man kan ogsaa henregne til Mineralier alle Slags Salte, Jordbeg, Naphta fra Babylon, Vitriol, graa Ambra og Rav.« [Franklin: Les médicaments. p. 113—14].

Af Stene og Metaller anvendtes fortrinsvis de ædle. Datiden havde den mest barnlige Tillid til deres helbredende Kraft. Christian Pedersen lærer: »Naar man stryger med de ædelige Stene Saphir eller Smaragder Øjnene ofte, da gør det dem klare. Stryger man og sine Øjne idelig med Kristal Sten, da hjælper det meget, om der er Hede i dem.« [VIII Blad]. Ogsaa til indvortes Brug anbefaler han det: »Om Kvinde haver

ikke Die eller Milk i Brystene, tag Christalin Glas og stød det smaat som Mel og syd det med Honning i Øl og giv Kvinden at drikke; det hjælper.« [Bl. XXIII.]

Jean de Renou siger: »Saphir forfrisker Hjertet og læger indvortes Saar.« »Smaragd styrker Hukommelsen og tæmmer kødelige Lyster. En Konge af Ungarn, der engang drev Elskovsleg med sin Hustru, mærkede herunder, hvorledes en smuk Smaragd, som han bar paa sin Finger, pludselig brast i tvende Stykker. Saameget elsker denne Sten Kyskhed.« »Rubin er meget kordial og bekæmper Raaddenskab og Gift.« »Sardonyx giver den Frygtsomste Mod og sikrer mod Forgørelse.« »Amatyst hindrer Drukkenskab.« Henrik Ranzau meddeler i den Anledning sine Børn: »Jeg plejer altid at bære en stor Amatyst paa Brystet, da mange paastaa, at den hjælper mod at blive drukken, fordi den ikke tillader Vædskerne at stige op til Hjernen. Det forekommer mig, at den hjælper noget.« [Cap. 47.] Om Lapis-Lazuli siger Jean de Renou: »Naar man bærer den paa sig, ikke blot styrker den Synet, men kvikker Hjertet; vadsket og tillavet rigtigt, purgérer den uden mindste Fare den melankolske Vædske. Hvis jeg var overtroisk, saa fæstede jeg ogsaa ligesom mange andre Forfattere Lid til, at den gør hver, som bærer den, elskværdig, rig og lykkelig; men se, om jeg tror det!« »Perler ere overordentlig kordiale og istand til at friske Hjertet.

Derfor lave ogsaa Alkymisterne en egen Likør, som de kalde Perlelikør, og paastaa dermed at kunne helbrede en Masse Sygdomme, endskønt deres meste Færd er idel Røg, Forfængelighed og Charlataneri. Jeg har kendt en Barber her i Paris, der blev kaldt til en Syg for at paasætte ham to Igler, og han havde Frækhed nok til at forlange sex Gulddalere for sin Ulejlighed. Han paastod nemlig, at han en hel Maaned igennem ikke havde givet disse to Igler andet at leve af end alene Perlelikør.« [Franklin: »Les médicaments p. 143—45].

Selv om man undgik alt Charlataneri, var der dog efter kyndige Lægers som Jean de Renous Mening visse Grænser, ud over hvilke endog de kosteligste Stene ikke formaaede at hjælpe. Det viste sig f. Ex. ved Pave Clemens VII's Sygdom 1534. Han fik tilsidst et Diamantpulver til 3000 Dukater, og dog døde han. [Raumer: Hist. Taschenbuch VI 370]. Snarere turde man vel sige, at Guld rettelig anvendt var ufejlbarligt. Kunde man tænke sig, at et Menneske levede alene af Guld, maatte det blive udødeligt. Guld ansaas derfor som det ypperste Styrkningsmiddel og nød i saa Henseende endnu større Anseelse end Jern i vor Tid. Henrik Ranzau sammenfattede denne Tillid til ædle Stene og Metaller i følgende Raad til sine Børn: »Det har ikke ringe Betydning for Sundheden at drikke af Guld- og Sølvbægre, ligesom det er gavnligt

at slukke glødende Guld eller Sølv i Drikken. I skulle altid have i Eders Hænder enten Koraller, Rav, Agat eller kostbare Stene. Paa venstre Haands Ringfinger skulle I bære Ringe med Smaragder, Saphirer eller røde Ædelstene. I Munden skulle I stundum holde en Amatyst, noget Krystal, en Granat eller noget rent Guld eller Sølv.« [Cap. VIII og XXVI].

Endnu paa Ludvig den 14.s Tid holdt Troen paa de »ædle« Lægemidler sig. Aar 1655 tog saaledes Kongen efter sin Læge Vallots Raad Tabletter, hvori der var Guld og Perler; 1664 blev der ordineret ham et Lægemiddel af Perler og Koral og to Aar efter »Vidunder Vand« af Vitriol, Jern og Guld. Men i samme Aar 1666 opførtes første Gang Molières »Doctoren mod sin Vilje,« hvori Sganarel siger til Perrin: »Hej! her er et Stykke Ost, som du maa faa ham til at spise.« — Perrin: »Hvad! Ost?« — Sganarel: »Ja, men det er en kunstig Ost, hvori der baade er Guld, Koral, Perler og Masser af andre Kostbarheder.« [Akt III, Sc. II]. Disse Molières Ord udtrykke den vakte Tvivl, og meget hurtigt lo man sig fri for den Tillid til det Kostbare og Ægte, der under Paaberaabelse af Arabernes Autoritet saa længe havde behersket Europa. [Franklin: Les médicaments p. 146—47].

Samle vi i Tankerne Alt, hvad der skulde findes paa et Apotek, kunne vi med Sikkerhed sige, at Virkeligheden umuligt kan have svaret hertil.

Selv om de mange forskelligartede Bestanddele kunde være blevne ophobede paa samme Sted, vilde Handelen dermed dog ikke kunne have betalt sig. Oplandet omkring hvert Apotek var for ringe, Datidens vanskelige Rejseforhold begrænsede det stærkt. Det gik da Apotekerne i Norden som andetsteds, de lagde Hovedvægten paa det, der betalte sig, Tillavningen af alle Slags Sukkergodt og Konfekt. For fin til at være blot Urtekræmmer, for massiv til at kunne leve af det intet, som Handelen alene med Lægemidler kastede af sig, foretrak Apotekeren som fin Konditor den Mellemvej, der betalte sig bedst. Allerede i den første af Christian den II's Apotekerbevillinger 1514 blev der hævdet Apoteker Hans Eneret til at »lække (ɔ: sie, tillave) Klaret«. Da der 1582 oprettedes et Apotek i Helsingør, forbødes det alle andre der i Byen at handle med Kryderi og Urter. [Helsingørs Byesbog $^{11}/_{6}$ og $^{29}/_{10}$ 1582. R. A.]. Endnu i det 18. Aarhundrede klagede Apotekeren i Nykøbing paa Falster over, at hans Hovednæring gik tabt, da hans Svende lærte Folk der i Byen at bage Sukkerbrød og Makroner og sylte alle Slags Frugter. [Hist. Tidsskr. III. 2, 377.] Af de tre Personer, som en Apoteker i det 16. Aarhundrede forenede i sig: Urtekræmmer, Konditor og Apoteker, var Apotekeren sikkert den magreste.

I sydlige Lande, særligt Frankrig, vrimlede det med Klager over Apotekernes Forsømmelig-

hed og Bedragerier, hvad Lægemidler angik. »De bedrage os,« hedder det 1531; »de sælge os Hesteben istedenfor Ben af Hjortens Hjerte. Der er mere af denne Art Ben tilfals, end der findes Hjorte til i hele Frankrig, Italien og Spanien.« »Jeg har aldrig set,« siger en Kvinde, der havde boet hos en Apoteker, »ham anvende andre Urter end dem, man rykker op i vor egen Have. Først, naar de komme i Krukkerne, faa de lærde Navne.« En Apoteker under Henrik IV tilstod, at han i de sidste 30 Aar ikke havde haft ægte Rhabarbara i sin Bod. [Les médicaments p. 11—12].

Man tør da maaske slutte, at heller ikke de mange sjældnere Slags »stødt Krudt«, som Apotekerne Hans og Dionysius i København skulde holde tilfals, undgik i Aarenes Løb at rekruteres med lidt hjemmevoxet Ukrudt. Den første offentlige Klage over et dansk Apotek fremkom 1569, da Apoteker Unna i Højbrostræde i København beskyldtes for at tage for høje Priser, og »en Part af hans Urter at være gamle, forskallet og forgemt Gods, saa det inte duer at bruges.« [Herholdt og Mansa: Samlinger til Medicinalhistorie. S. 242—43].

Hvad der mere end noget andet bidrog til at indskrænke Apotekernes Afsætning af Lægemidler, var et tredie og sidste Udslag af den arabiske Aandsretning: Fremkomsten af gode Lægebøger paa Modersmaalet. Siden Henrik Harpe-

streng [† 1244] paa Valdemar Sejrs Tid havde skrevet sine Lægebøger paa Dansk, var intet Nyt fremkommet herhjemme. Men disse vare nu baade som blot haandskrevne og paa Grund af deres trehundrede Aar gamle Sprog kun lidet tilgængelige. De to gunstige Betingelser: den nye Bogtrykkerkunst og den arabiske Indflydelse fremkaldte da en ny Blomstring paa dette Omraade. Den brave Christian Pedersen udgav 1533 i Malmø: »En nyttelig Lægebog for Fattige og Rige,« og Aaret efter: »Om Urtevand.« Henrik Smid i Malmø udgav 1546: »En skøn, lystig, ny Urtegaard«, og senere under forskellige Titler [tredie og fjerde Urtegaard, Om Menniskens Vand, Præservativ mod Pestilents o. s. v.] en Række Skrifter, der tilsidst samledes i hans store »Lægebog« 1577. Da dette skete, havde allerede Henrik Ranzau 1576 udgivet i Leipzig sin tidt optrykte og paa Tysk oversatte Bog de conservanda valetudine. Aar 1578 udkom i Stockholm Benedict Olai: läkarebok. Siden udgav Hans Christensen Bartskær en dansk Lægebog i Byen Slesvig 1596 og endelig Præsten Niels Mikkelsen Aalborg en dansk Lægebog i København 1633. I Løbet af hundrede Aar var der saaledes udkommet en Mængde let tilgængelige Bøger, der alle efter de bedste Kilder, især Avicenna og Galenus, gav Anvisning paa, hvorledes man under Sygdom skulde hjælpe sig.

De indskrænkede sig imidlertid ikke hertil.

Især Christian Pedersen og Henrik Smid vare utrættelige i at angive, hvilke danske vildtvoxende og Have-Urter, der vare gode i hvert enkelt Tilfælde. Alle kom de nu til Ære, Salvie, Aakande, Vor Frues Sengehalm, Tusinddyder, Persille o. s. v., Kamilleblomster lod sig bruge i næsten ethvert Tilfælde. »Summa: Ingen kan noksom love alle Camilla Blomsternes Dyder.« Men heri laa der den umiskendeligste Opfordring til selv at være sin egen baade Læge og Apoteker. Og denne Opfordring blev fulgt af Tusinder, der til Skade for Apotekernes Afsætning men til Gavn for sig selv og nærmeste Venner hver Sommer indsamlede Aarsforsyning mod de Sygdomme og Onder, som det følgende Aar kunde bringe. Denne de enkelte Hjems »Krudt«-Forsyning var vistnok ofte saa omhyggelig besørget, at ingen Apoteker skulde have behøvet at skamme sig derved.

Men Christian Pedersen og Henrik Smid bleve ikke staaende ved Lægeplanter og Lægemidler i snævrere Forstand. De gav begge Anvisning paa et Utal af Likører, Kompotter, Geléer, Brystsukker o. s. v. De underviste i, hvorledes en Ovn til at »brænde« Blomstervand til Brændevin skulde indrettes, de stillede sig kort sagt i Spidsen for hele den begejstrede Skare af Husmødre, der Landet over drev Alkymi, kappedes om af alle disse Urter at sammensætte det mest Velsmagende, Sundeste, Skønneste, Herligste —

det endnu uopdagede Middel mod alle kendte og ukendte Onder.

Simpelt og naturligt har Henrik Smid udtrykt Hensigten med sine Skrifter i følgende Ord: »Paa det Hvermand kunde hjælpe sig selv i sin Nød og Trang, om han ikke kunde finde nogen anden Doctor eller Læge hos sig tilstede, da tog jeg mig for, at jeg vilde skrive de almindeligste og bedste Urters Dyder, Kraft og Natur, som her voxer i Riget, af de ypperste og bedste Doctorers Bøger, som nu findes. Ligeledes har jeg ogsaa samlet nogle af Apotekernes lønlige Kunster i en Hob, som ere: hvorledes Electuaria, Syruper, Conserva og Olier skulle ret kunstigen gøres og beredes af disse og andre Urter og deres Rødder og Blomster. Efterdi jeg havde ikke Tid at gøre dette om Dagen, da gjorde jeg det om Natten. — Her er mange Urter i Landet, der kunne hjælpe os ligesaa godt som de fra India, Arabia, Calcutten. Her voxe mange ædle Urter i Riget, som dog foragtes og trædes under Fødder, ligesom de vare ikke skabte af Gud os til Gode. Men vidste vi deres Kraft og Dyder, da holdt vi dem i større Ære og Værdighed, end vi gøre.« [Henrik Smid: Urtegaard. Fortalen. 1546].

Uden at ane det, maler Henrik Smid i disse Ord en ny Tid, hvor alt det Bedste af, hvad Araberne har efterladt i Arv, er vaagnet til selvstændigt Liv. Her er varm, menneskelig Medfølelse med alle Lidende; her er ny Tro paa

at de kunne hjælpes ikke blot ved Kirkens Midler og Forbøn, men ved de Urter, Gud har skabt, ved den foragtede Natur; her er Glæde over denne Natur, over Hjemlandet, over Modersmaalet. Beskedent dølger hans egen Begejstring sig i de jævne Ord: »Efterdi jeg havde ikke Tid at gøre dette om Dagen, da gjorde jeg det om Natten.« Men under denne Tro, der har vovet at bryde med de gamle Guder: Kirken, det udvalgte Folk og Latinen, ulmer endnu en dybere, ligeledes af arabisk Herkomst. Det er den, der ubevidst fyldte Tiden, der kun manglede en fængende Gnist for at brænde i lys Lue vidt over, Troen paa det Ubekendte.

I denne Tro mødtes Araberne og de nyvakte europæiske Folk og skiltes med det samme. Den forskellige Maade, hvorpaa denne Tro formede sig hos begge, blev netop Udtrykket for deres forskellige Afstamning.

Hos Araberne var det Ubekendte, hvor ivrigt man end søgte det, altid Udtrykket for det Mere, der kun som Naadegave blev En til Del. Det var Glimt af Lyset bag Forhænget, fra det Allerhelligste, hvorfra Mennesket selv var udelukket. Kun med tildækket Aasyn kunde dette nærme sig og i Ydmyghed modtage den Skærv, som blev det rakt. Just heri, at Mennesket som Naturen begge hørte til udenfor, laa Betydningen af, at en Straale fik Lov at trænge ud og gyde sit Guld i Naturens Dyb og Menneskets Viden.

Selv om man da virkelig havde fundet »Universalmidlet«, »Livets Elixir«, »de Vises Sten«, hvorefter man søgte med saa glødende en Iver, vilde dette dog aldrig have været noget Adkomstbevis til at komme indenfor; det var og blev kun en Smaamønt kastet i Grams til Flokken, der ventede udenfor Paladset. Ørkenens kyndige Rytter vidste skarpt at skelne mellem at skønne paa Maanelyset og barnagtigt at gribe efter selve Maanen.

Helt anderledes hos de europæiske Folk. Her var det Ubekendte, man søgte, mere endnu end Midlet til at faa Sygdommene lægte, Livet forlænget, Alt gjort til Guld. Bagved disse Ønsker laa den higende Længsel efter at besidde Pantet, det usvigelige Pant paa, at der ingen Afstand og Forskel var, men at Naturens Kræfter, Menneskesnille, dets Drøm om Lykke var Et i sig og Et med Gud. Man drømte om at faa Porten opladt for at storme ind med det samme. Ikke som Uvedkommende og Proletarer, men som Husets Børn, der hørte til derhjemme. Hver Morgenglød, hver Aftenrødme forjættede lønligt: nu sker det snart.

Den, der fyldigst udtalte Tidens Løsen, var som Tiden selv uklar, ædelt tænkende og ubændig. Vi, der staa paa Afstand, have let nok ved at se hans Fejl og Mangler. Og tre hundrede

Aars Erfaringer have lært os resigneret koldt at kunne udtale: Det, han og Tiden tilstræbte, var et Uopnaaeligt, der ligger udenfor Menneskelivets Vilkaar. Han var blot en Mystiker, der drømte den Drøm, der som en Børnesygdom siden da har hjemsøgt hvert Slægtled, selvfølgelig kun en føje Stund, thi Livet selv lærer hurtigt enhver Forstandig: Du drømmer. — I det Gran af Bitterhed, som denne Tilstaaelse dog bestandig afføder, ligger imidlertid den bedste Forstaaelse af, hvad hin Tid dristigt haabede og vilde.

Sveitseren Philippus Areolus Paracelsus Theophrastus Bombastus af Hohenheim var født 17. December 1493 i Kanton Schwytz, hvor hans Fader var Læge. Denne underviste ham i Lægekunst og Kemi, og tidligt lærte han at stole mere paa egne Forsøg og Iagttagelser end paa al den døde Lærdom, der, stemplet med Aristoteles', Galenus' og Avicenna's Autoritet og lovprist ved alle Universiteter, som en Hemsko hindrede selvstændig Tænkning og Erfaring. [Om P.s Liv og Lære se M. B. Lessing: Paracelsus. Berlin. 1839. — K. F. H. Marx: Theophrastus v. Hohenheim. Göttingen 1842.] Hans Ophold ved Universitetet i Basel, hvorhen han sendtes, da han var 16 Aar, blev derfor kun kort. Han drog videre herfra ud, hvor der virkelig dreves naturvidenskabelige Studier, til Alkymister, og havnede hos den berømteste af disse, den rige Sigismund Fugger i Tyrol. I dennes Labora-

torium grundlagde Paracelsus den solide Viden, hvorpaa han siden byggede. Meget ung begyndte han derpaa et Vandreliv, der selv blandt Datidens mange »farende Svende« vistnok var enestaaende. Han gennemvandrede Tyskland, Frankrig, Italien, gjorde som Feltskær (Militærlæge) Felttogene med i Neapel og Nederlandene og kom, saa vidt man kan se, Aar 1519 i samme Egenskab til Danmark. Her synes han at have besøgt Sigbrit, der jo selv var en ivrig Dyrker af Kemi. Han omtaler hende vel ikke ved Navn, men der er Sandsynlighed for, at hun er den »ædle Kvinde« og »berømte Praktikantinde« han fortæller at have gæstet, og om hvem han siger, at hun var i Besiddelse af en »Vunddrik«, der kunde læge store Saar inden tre Dages Forløb. [H. Gram: Det Kbhvn. Selskabs Skrifter IV. 250 »Om Paracelsus har været i Kjøbenhavn.«] Det var vistnok hendes Broder, Dionysius Willumsen, der samme Aar var bleven Apoteker i København. Endnu en tredie Kollega traf han vistnok her, den tidligere Bartskær Didrik Slagheck. Dennes Bane gik dog højere og hurtigere end Paracelsus'. Aar 1520 blev Slagheck Biskop i Skara, 1521 Ærkebiskop i Lund, 1522 hængt og brændt i København.

Paracelsus fulgte som Læge med Hæren imod Stockholm, overværede Byens Belejring og Overgivelse, det er maaske herfor han senere kalder den »Stockhalma in Dänemark.«

Medens Didrik Slagheck var med ved det stockholmske Blodbad, flakkede han om for at undersøge de mange Bjergværker i Sverige. Herfra gik Vandringen gennem Rusland over Moskov til Konstantinopel. Og efter ti Aars Omflakken tog han endelig Bolig i Basel 1525.

Hans Virksomhed i disse ti Aar havde været ligesaa broget som de Forhold, hvorunder han færdedes. Han havde baade været Alkymist og Læge, stillet Horoskoper, spaaet af Haanden og manet Døde. Han havde været i Kast med Alverden, fra Konger og Fyrster til kloge Koner, Skarprettere, Jøder og Hexe. Overalt havde han set og lært. Han havde utvivlsomt Ret, naar han regnede sig dette Vandrestudium langt mere til Gode end at have opholdt sig ved et Universitet og disputeret sig en Doktorhat til paa en Udlægning af, hvad Galenus og Avicenna havde sagt eller ikke. »Nej, en Læge skal være en Landstryger. Thi Sygdommene selv fare vide. Og kun ved at vandre lærer du mange Sygdomme at kende. De engelske Vædsker ere ikke ungarske, de neapolitanske ikke preussiske, du maa drage hen, hvor de er. Og jo mere du søger, jo mere du erfarer, des større bliver din Forstand i Fædrelandet. Naturen er en Bog, der læses til Fods. For hvert Land, du seer, vender du et Blad i Naturens Kodex«.

Hans Ry for heldige Kure var nu voxet saa stærkt, at Øvrigheden i Basel tilbød ham en

vellønnet Plads ved Byens Universitet som Professor i Fysik, Medicin og Kirurgi. Han modtog den, og i Sommeren 1527 begyndte han en Række Forelæsninger, vidt forskellige fra Datidens. To Timer daglig gennemgik han for en talrig Tilhørerkreds ikke Galenus og Avicenna — tværtimod i højtideligt Optog kastede han St. Hans Aften deres Skrifter paa Baalet — men hvorledes Saar og Sygdom efter hans Erfaring burde behandles. Og dette foredrog han ikke paa de Lærdes eneste sømmelige Sprog, Latin, men paa Modersmaalet, forstaaeligt for alle. Samtidigt havde han som Stadslæge en udbredt Praksis. Med stor Dristighed og Held anvendte han mineralske Lægemidler. Men især opnaaede han forbavsende Resultater ved sit hemmelighedfulde Middel »Laudanum.« Hvorledes dette var sammensat, vides ikke. At der var Opium deri er højst sandsynligt, senere gik Navnet Laudanum over til alene at betegne Opium. Nogle antage, at Paracelsus valgte dette Navn, fordi Midlet ikke noksom kunde roses [laudare]. Anvendelse af Opium var i Strid med Arabernes Lære, hvorefter det hidtil havde gældt for skadeligt. Selv om Opium imidlertid har udgjort en Hovedbestanddel af hans Laudanum, kan man sikkert gaa ud fra, at Lægemidlet har været sammensat af flere andre Bestanddele, maaske især Vitriol, thi som hemmelighedsfuldt Middel kunde det naturligvis ikke være noget Enkelt, som Enhver

kunde anvende. Vist er det, at ved Hjælp af sit Laudanum gjorde han Vidundere. Herved helbredte han i det mindste for en Tid den lærde Bogtrykker Frobenius i Basel, hvem Lægerne vilde sætte Benet af paa Grund af Podagra. Med samme Middel helbredte han Kanniken Cornelius Lichtenfels. Selv nævner han 18 Fyrster, som han har helbredet ved dette eller andre Midler, efter at almindelige Læger havde erklæret dem for opgivne. Da han tilmed var meget uegennyttig, og hyppigt nægtede at tage mod Betaling af Folk, hvem andre Læger ikke havde sparet, kan man godt forstaa, at hans Ry og hans Fjender tog til med rivende Fart.

Det fik en brat Ende. I Sommeren 1528 kom han i Proces med Kanniken Lichtenfels. Denne, der i lang Tid havde lidt af Mavesmerter og forgæves søgt Raad hos andre Læger, havde tilsidst henvendt sig til Paracelsus og lovet ham 100 Gylden, hvis han kunde helbrede ham. Blot ved Brugen af tre Piller Laudanum var han bleven rask, men nu nægtede Kanniken at betale Summen, da Sygdommen saa let havde ladet sig hæve. Paracelsus klagede til Byens Øvrighed, men denne dømte, at Kanniken kun skulde betale efter almindelig Taxt. Da blev Paracelsus heftig fortørnet, han lod, som det hedder i den gamle Baseler-Krønike, »onde Sedler flyve mod Øvrigheden,« det vil vel sige ud-

skældte den paa Prent, og flygtede derpaa fra Byen.

Efter dette faste Ophold i Basel, der i alt kun havde strakt sig over et Par Aar, begyndte et nyt Vandreliv, der varede i henved fjorten Aar, lige til hans Død 1541. Vandringerne foregik i Sydtyskland, Østrig og Schweitz og give et tydeligt Indtryk af hele hans ejendommelige Fremtoning. Velsignet, forbandet, forfulgt overalt drog han fra Sted til Sted. Fast i sin Tro paa at bringe et nyt Evangelium, i ydmyg Tillid til den Gud, der er Kærlighed, og hvis Væsen han søgte ved uegennyttig Opofrelse at gengive, gavmild, nøjsom, uklar, opblæst og forsoren, svingede han stadig imellem en Helgen og en blot Markeds-Gøgler. Der stod altid Ry om ham. Han var fulgt af en talrig Skare Disciple, dels troende Lærlinge, dels tvivlsomme Existenser, der blot fulgte med for i et ubevogtet Øjeblik at aflure ham hans Kendskab til de Vises Sten. Alle Lidende strømmede ham i Møde, fra Fyrster og Rigmænd til Byernes Udskud; efter lykkelig fuldendt Kur bedrog i Reglen de første ham for Lægeløn, de sidste lo ham ud eller glemte ham. Men Gejstlige og Læger slog Ring om ham, udskjældte ham for »en Luther« og en Lurv uden Doctorhat. Saa kom det til Disputats, hvor de raabte paa Latin, han svarede paa Tysk, og Haansord gjorde Udslaget. Kun sjældent lykkedes det ham at faa Lov at føre

Disputatsen under den nye Form som i Nürnberg, hvor han fik Øvrigheden til at udlevere ham nogle af Stadens uhelbredelige Syge, som han derpaa gratis lægte. Da han endelig efter sin bestandige Omflakken syntes at ville slaa sig til Ro i Salzburg, blev ogsaa dette forpurret. Det lykkedes nogle Banditter, hvem Lægerne havde underkøbt, at faa ham i deres Vold. De styrtede ham ned fra et højt Sted, saa at han knustes. Døende bragtes han til en lille Stue i Værtshuset »zum weiszen Rosz,« hvor han udaandede 24. September 1541.

Endnu den Dag i Dag er Samtidens Strid om Paracelsus' Betydning ikke naaet til Afslutning. Nogle betragte ham fremdeles som en af Menneskehedens Ypperste, andre som en blot Charlatan. En af Grundene til, at denne Sky stadig staaer om ham, ligger i, at man ikke med fuld Bestemthed kan afgøre, hvilke Skrifter der stamme fra ham, hvilke ikke. Han nedskrev meget. Rundhaandet synes han at have skænket Byøvrigheder og Enkeltmænd sine Haandskrifter som Tak for kortvarig Rast paa flygtig Vandring. Men hans Levevis egnede sig ikke til Forfattervirksomhed. Han kunde aldrig i Ro lægge sidste, afsluttende Haand paa noget Arbejde. Og det anses endnu for tvivlsomt, om han overhovedet selv nogensinde har udgivet nogen Bog. [K. F. H. Marx: Zur Würdigung des Theophrastus von Hohenheim. Göttingen

1842. 4to. S. 9.] Ikke desto mindre existerer der nu et Utal af Skrifter under hans Navn, der overbyde hverandre i Særhed, Voldsomhed og Vidtsvæven. Efterspørgslen har tidligt udklækket disse i en Tid, hvor Forfatterret var et ubekendt Begreb, og hvor et Forfatternavn ansaas for Allemands Eje, Venners og Fjenders, blot et Træ ved Landevejen, i hvis Skygge enhver kunde hvile sig, i hvis Bark enhver kunde ridse sit Navn. Ud af denne Bunke Skrifter maa varsomt uddrages Billedet af den, hvis Valgsprog ved Skæbnens Ironi var: »Skriv aldrig, hvor der hersker Tvivl! Derfor skrev Evangelisterne saa kort, fordi det var sandt, hvad de skrev.« Intet Under, at der er mange uddragne Billeder, forskellige indbyrdes, og medførende højst forskellige Domme.

Sandsyndligst ere følgende Træk. Paracelsus søgte at forene Bibeltro og græsk Syn, han levede jo i Schweitz og Sydtyskland paa en Tid, hvor Zwingli, Luther og Calvin virkede og Romerkirken selv krævede Forbedring. Det kunde da ligge ham nær at udtale: »Af alle nuværende Sekter er der ingen, der besidder den sande Religion. Man maa blot uden al Biforklaring læse den hellige Skrift, saa lader vel engang i Tiden den sande Religion sig til Syne.« Der laa ubevidst Kætteri i Udtryk som disse: »Ved Gemyttet komme vi til Gud, ved Troen til Kristus og ved Indbildningskraften til

den Hellige Aand.« Og han var ved at flagre sig løs i en saadan Tanke som: »Kun ved vor Visdom blive Guds Værker aabenbare, og kun naar Sønnen vorder sin Fader lig, det er: bliver fuldkommen som han, har Visdommens Fader den sande Glæde i sit Barn.« Men i brændende Glød vendte han tilbage til det dybeste i Kristendommen i følgende Tankegang: »Det Højeste, som vi Læger besidde, er vor Kunst. Men det næste, der er denne lig, er Kærlighed til de Syge. Og for disse to danner Haabet Slutsten. Kærlighed modtage vi af Guds Kærlighed, og i den samme Kærlighed maa vi uddele den, lade den ved os gaa videre til hver, der har den Behov. Som vi elske, saa gaar det os. Er vor Kærlighed stor, saa faa vi store Frugter af vor Lægedom; er den svag, blive vore Frugter mangelfulde. Saa gaar det og med Haabet. Den, der intet haaber, kan intet. Thi den alene haaber, der veed. Hvo intet veed, haaber ikke, men tvivler«.

I sin Verdensopfattelse var Paracelsus Græker. Alt Tilværende danner en stor Organisme, Makrokosmos. Hvert enkelt Menneske er som Mikrokosme et Afbillede af Makrokosmen, i inderlig Enhed dermed. Alt lever. Der gives overhovedet ingen Død. Hvad der synes saa, er kun en Tilbagesynken i Moders Liv, en Overgang, en Tilbliven af noget Nyt. Livet er Gud. I ham har alle Ting usynligt været, i ham vende de

tilbage, fra ham udstrømmer i hvert Øjeblik det, der udgør deres Liv.

Det er da Lægens Opgave at forstaa det enkelte Menneske ikke som noget Enkelt for sig, men som Led i den store Verdensorganisme. Kun ved at studere Naturens, den store Organismes Liv lærer han at fatte det samme i Mikrokosmens Form. Naturen er hans Læremester, kun der staar hans Examen, Livet er hans Maal. Intet kan lignes med den kyndige Læge. Ham er Naturens Hemmeligheder aabenbare, han deler dem atter ud til de øvrige Lærde. Han begriber alle Lemmernes Væsen, deres Sundhed og Sygdom, han føler Firmamentets Puls, fatter Stjernernes Ansigtstræk, de fine Streger i Mineraliernes Haand, Vindens Aandedræt og Jordskælvets Feber. I Kendskabet til Naturens Liv har han Nøglerne til Guds Rige. Thi Naturen og Livet er Maalet, ikke Bøgers døde Kundskab. Hvad der findes i Galenus' Skrifter er som den Svamp, der voxer paa Træet. Daare den, der herved tror at kende Træet selv.

Hvad er under disse Forhold Sygdom? Den er ikke som af Araberne antaget noget blot Negativt i Forhold til Sundhedens Positive. Den er selv noget Positivt. Sygdom er en egen

Form for Liv, en Snylteplante, en Mikrokosme i Mikrokosmen. Mennesket er selvanden under Sygdom, har ligesom to Legemer indesluttede i det ene og samme.

For ret at forstaa dette maa vi lægge Mærke til, hvad det er, vi ellers kalde Liv. Liv er altid en umiddelbar Enhed af tre Bestanddele: Salt, Svovl og Kviksølv. Saalænge Livet varer, danne de en inderlig Forbindelse og mærkes ikke; dette kaldes Sundhed. Men begynde de at skilles og lade sig mærke enkeltvis i Svien, Brænden, det er Sygdom, og den kan føre til hel Opløsning, Døden. Livet er altsaa noget usynligt, under hvilket Grundstofferne holdes sammen. Ophører det, saa skilles de ad og blive synlige. Du forstaar det ikke? Prøv engang! Et Træ lever. Hug det til Brænde, saa dør det. Idet du nu brænder det, saa er det, der brænder: Svovl; det, der ryger: Kviksølv; det, der bliver til Aske: Salt. Mere er der ikke i det. Alle disse tre, det Brændbare, det Flygtige, det Opløselige findes forbundne i alt Levende og skilles først ad, naar det dør. Det er disse tre, vi betegne med Navnene: Svovl, Kviksølv, Salt.

Men hver enkelt Organismes Liv er ikke blot opstaaet ved en Fødsel, det kræver uafbrudt Ernæring for at bevares. I Ernæringen faa vi et endnu dybere Indblik i, hvad Liv er. Den Enkelte tilegner sig andre levende Genstande: Dyr, Planter og Mineralier, fortærer dem og

lader dem dø og opløses for selv at hente Liv heraf. Verden er saaledes Alles Kamp mod Alle. Gud har dog dannet dem alle. Gud er ikke blot i Dig og i Nattergalen, men ogsaa i Ormen, Edderkoppen og Basilisken. Baade Sundhed og Sygdom love Gud. Thi Alting lever.

Ikke alt, hvad den enkelte Organisme fortærer, kan den bruge til sit Liv. Næringsmidlerne indeholde baade Gavnligt og Skadeligt, »Essens« og »Gift«. De skilles fra hinanden under Fordøjelsen, der er mere end, hvad Grækere og Arabere betegnede som en blot »Sammenkogning« (concoquere), thi den er det tydeligste Udtryk for den Enkeltes Liv. En indre Naturkraft, »Archæus« foretager her de sindrigste alkymistiske Arbejder, som ingen Menneskekunst kan gøre efter.

Af det samme Brød laver den Menneskeblod til et Menneske, Hesteblod til en Hest, Hundeblod i en Hund. Hvad den ikke kan bruge, udskiller den og afører. Læg Mærke til, hvor meget Salt der er i Urinen, Svovl i Exkrementer og i den Luft, Lungen udaander. Men Fordøjelsen foregaar ikke blot i Maven. Dèr laves Næringsmidlerne kun til Blod. Hver enkelt Legemsdel: Hjerne, Hjerte, Øjne, Lever, Nyre, Milt trækker atter, som Magneten drager Jernet, Blodet til sig og fordøjer dette i sin Mave, idet den uddrager deraf, hvad den har Brug for,

medens den udskiller det ubrugelige som Sved, Taarer, Slim osv.

Sundhed er altsaa den normale Fordøjelse overalt i Legemet, hvor Mikrokosmens Natur uden mærkelig Besvær overvinder den tilegnede Næring, opløser den eller udskiller den. Den føles som Fred og Velvære. Sygdom er det modsatte Forhold, hvor det Fremmedes Magt er stærkere end Mikrokosmens Livskraft, saa at det er Mikrokosmen, der opløses, idet Salt, Svovl og Kviksølv udskilles og enkeltvis volder Pine. Den føles som Krig og Smerte. De forskellige Sygdomme kunne inddeles, eftersom det er mest Salt eller Svovl eller Kviksølv, der udskiller sig og virker. Men én Ting staar fast: I Sundhed opløser Organismens Liv andet Liv til Gunst for sig. I Sygdom opløser andet Liv Organismens Liv, adskiller dettes Grundbestanddele og drager Næring af dem paa Organismens Bekostning.

Heraf fremgaar bedst, hvor ufuldkommen Grækernes og Arabernes Lære er, der anser Sygdom for et blot Misforhold mellem de fire Vædsker og mener at kunne helbrede alene ved Afføring, Vomering og Aareladning. Vædskernes Misforhold er ikke Sygdommen selv, men kun dens Yttringsmaade (Symptom). Det er Sygdommen, der virker Misforholdet imellem Vædskerne. Den er det Liv, der ligger nedenunder. Du rammer den ikke ved at tømme paa Vædskerne,

saalidt som du faar Bugt med Vinteren ved at fjærne Sneen. Thi det er Vinteren, der har fremkaldt Sneen, ikke omvendt.

Sygdommen er en Strid mellem to usynlige Former for Liv, Sygdommens og Sundhedens, der begge rummes i samme Organisme. Striden føres allevegne i Legemet og mærkes som Hede, Kulde, Ildebefindende, Smerte overalt. Heller ikke Feberen, Smerten er Sygdommen, men blot Udtrykket for den Kraft, den Form, hvorunder Organismens Natur, »Archæus«, den indre Alkymist, eller hvad du nu vil kalde det Levende i dig, søger at jage Sygdommen paa Flugt. Hovedslaget staar i »Krisen«. Sejrer Archæus, maa Sygdommen opløses, vige og udskilles ved Sved, Afføring, Udaanding. Sejrer Sygdommen, opløses Organismen i Død.

Hvad har Lægen at gøre under Sygdommen? »Mærk dig først: Naturen er Lægen, du ikke. Det er den, der sammensætter Lægemidlerne. Kun den veed, hvad der bør gøres og hvorledes der kan læges. Du er kun dens Haandlanger.« Der er altsaa en indvendig Læge og Apoteker, »Archæus«, der er den egentlige. Men denne kan den udvortes Læge, der forstaar sin Kunst, gaa afgørende til Haande ved i rette Øjeblik at række ham det, hvortil han netop trænger. Hvad dette er, det læres ikke gennem Bøger men gennem Studiet af den hele Natur, hvoraf den enkelte Mikrokosme jo kun er et Afbilled.

Lægens Kunst og Erfaring har selve Livet til Genstand.

Hvad lærer da den store Natur os om Livet? Vi se, at af Jordbundens Kraft — thi længer kunne vi ikke forfølge den store »Archæus«, Livskraften — fremvoxer to Riger, Planteriget og Mineralriget. Planterne voxe i Luften, Mineralierne i Vandet under Jorden eller i Havet. Men alle ere de kun forskellige Blandinger af de tre: Salt, Svovl, Kviksølv. Hvilken Kunstfærdighed i Sammensætningen, der af samme tre Bestanddele blot i forskelligt Maal og Renhed kan danne Mos, Tidsler, Bøge, Palmer og Stenkis, Kobber, Ædelstene, Guld! Og hvilken Forskel i Jordbundens Livskraft, mellem Ørken og yppig Skov, mellem øde Strandbred og Guldlejer! Det er samme Livskraft, samme Slags Archæus, der gør sig gældende i den store Natur og i den enkelte Menneske-Mikrokosme. Vil du da under en Sygdom komme et Menneskes Livskraft, Sundhedens Natur i ham, til Hjælp imod Sygdommen, saa gælder det om med kyndig Takt, med udviklet Sans for, hvorledes netop denne Jordbund er beskaffen, at forsyne ham med netop det, som Sundheden i ham i Øjeblikket har Brug for men maaske ikke Kræfter nok til selv at skaffe til Veje. Du maa give ham, hvad der er »Essens« for hans Sundhed men »Gift« for Sygdommen i ham. Hvad er da dette? Selvfølgelig Salt, Svovl og Kviksølv.

Men i hvilken Sammensætning? Ja, herpaa beror det. Thi der er uhyre Forskel paa Kampesten og Guld, Andemad og Figener, men alle ere de jo kun Salt, Svovl og Kviksølv i forskelligt Forhold.

Det afgørende Lægemiddel er i hvert enkelt Tilfælde et »Arcanum«, en Hemmelighed. Du naaer ingen Vegne ved med Grækerne og Araberne at sige: »Det Modsatte helbreder det Modsatte.« De tale kun om Sygdommens Ytringsmaade, ikke om Sygdommen selv. Hvad Sygdommens Liv egentlig er, er en Hemmelighed. Og hvilken den Essens, den Sygdomsgift er, der i dette Tilfælde skal kunne æde Sygdommens Livsrod over, er ligeledes en Hemmelighed, et Arcanum. Men det findes. Og det kan findes ved aabent Øje for den store Natur, ved Takt, ved Flid, ved trolig Prøven sig frem, ved Bøn, ved Kærlighed. Den rige Natur, der omgiver dig, peger tyst paa den Løndom, hvorover den dækker. Ja, der maa gives en lykkelig Sammensætning, der er Gift for hver en Sygdom, men Livets sande Elixir, den spirekraftige Kærne i Livets Frugt, de Vises Sten. Der maa gives den rene Blanding, der udskiller alle Slagger af de lavere Stoffer og forvandler dem til ædelt Guld, der sammensmelter Legemets Bestanddele til evigt Liv. Gud rækker dig lønligt sin Haand under Løvet. Grib den i Kærlighed, Tillid og Tro!

I den fælles Stræben efter at finde de for-

skellige Arcana og maaske engang alle Arcaners Arcanum ere vi ikke ladte uden Hjælp. Vi maa naturligvis ikke se grovt paa Forholdet og tro, at det er selve dette Salt, dette Vitriol, dette Zink, der virker. Saltet, Vitriolen, Zinken er kun Stoffet, den ydre Beholder for den indre Kraft, der er usynlig som Sundhedens, som Sygdommens Liv, der skal paavirkes. Kraften er selv et Arcanum. Og af alle disse skjulte Essenser skal uddrages og samles Enheden, Quinta Essentia, der er den stærkest virkende. Vejen er svær, men den er dog afmærket. Thi Naturen har i Farver og Former antydet Stoffernes Kraft. Guld er jo gult. Læg Mærke til, naar Guld mister sin Farve, saa har det mistet sin Quinta Essentia. Thi i Guldets Farve er dets Kraft. Derfor kalde vi ogsaa Quintessensen for Tinctur (tingere = at farve). Og læg fremdeles Mærke til, at Tingenes Former ikke ere tilfældige, men udgøre deres Signatur. Derfor indeholde de Navne, som Adam just af Hensyn til det Ydre gav Dyr, Planter og Mineralier, ofte en klar Angivelse af deres Væsen og Kraft. Naturen taler selv gennem sine Former. Den giver Hjortens Horn en Tak for hvert Aar, Dyret har levet. Den mærker Linierne i Menneskets Haand, Hestens Tænder, Bladenes Ribber. Den anviser de Planter, der have hjerteformede Blade, til Brug i Hjertesygdomme, den har gjort Safran og Svaleurt gule som Tegn paa, at de virke mod Gulsot, den gjorde Rubinen

rød som det Blod, den kan rense, og gav Guldet i Planeternes Række den Plads, der svarer til Hjertet, som det mægtigt styrker.

Og mærk endnu et sidste. Naar under en Sygdom den indre Alkymist, »Archæus«, kalder alle de sunde Legemsdele til Hjælp for at bekæmpe Sygdommen; naar Sundhedens Liv kæmper mod Sygdommens Liv, saa bring den Hjælp, der svarer til det Liv, du vil styrke! Sundhed er det friske Bølgeslag mod Bredden, Sygdom den opløste Rislen tilbage. Lad da det Lægemiddel, du giver, være i Slægt med den friske Enhed og ikke med Sygdommens Opløsning. Jo mere levende Lægemidlet er, des mere styrkende. Blod duer kun sjældent til Lægemiddel, thi i samme Nu, det forlader sit oprindelige Legeme, er det dødt. Friske Plantedele ere kraftigere end visne. Mineralier ere de Bestanddele, der ganske uden at tabe deres Liv kunne indgaa i et Lægemiddel. Derfor ere mineralske Lægemidler de stærkest virkende.

Men hvorledes du end blander, saa husk, at Alkymien er en hellig Kunst. Ved Ilden skiller du det Unyttige fra det Nyttige og udøver det sidste, som Naturen har overladt til Mennesket: at fuldende, at fuldkomme. Lægens Kunst er den højeste; i den bliver Mennesket Gud lig. Saa udøv den da med et rent Hjerte! Dyrk den som du dyrker Gud, i selvforglemmende Kærlighed! Sænk dig tryg og virksom-glad i den store

Vished: Alt er beslægtet, kun Formerne ere forskellige. Det Hele stammer fra Gud, han er i Alt, thi Livet er fra Gud.

Skønt Paracelsus var vidt berejst og personligt kan have gjort sin Opfattelse gældende over næsten hele Europa, saa virkede dog hans Tankegang langt videre end, hvor hans Tale eller Skrift kan formodes at være naaet hen. Grunden var den, at det var ikke blot hans Tankegang, men manges med ham. Han var kun den, der fandt det klareste, varmeste, heftigste Udtryk for, hvad der fyldte Alle. Han udtalte blot det forløsende Ord, men Tanken var Tidens.

Dette ses af, at omtrent samtidigt med, at Paracelsus levede og virkede, var man allerede paa mangt et Sted ifærd med at kæmpe for hans Ideer. Naar Paracelsus holdt Forelæsninger paa sit Modersmaal i Basel 1528, lærte, at hvert Land ejer Urterne mod sine Former for Sygdom, og krævede, at man ad alkymistisk Vej skulde gaa i Naturens store Skole, saa var der kun liden Forskel herimellem og hvad Christian Pedersen gjorde i Danmark 1533: skrev en Lægebog paa Dansk, priste Landets vildtvoxende Urter og gav hver Husmoder Anvisning paa at indrette en Destillér-Ovn. Begge vare de jo, hvormegen Uvilje end Paracelsus udtalte mod Araberne,

Disciple af disse, baarne af den Retning, disse havde indvarslet. Trangen til Brug af Modersmaalet og Sansen for det Hjemlige sugede desuden Næring af mange andre Rødder.

Ikke desto mindre daterer der sig en tydelig Nydannelse fra Paracelsus' Tid. Arabernes Tankegang og Retning forvandledes under hans Hænder. I den Voldsomhed, hvormed han udtrykte den, bristede den og affødte noget Nyt. Dette Nye have vi ovenfor søgt at bestemme som en vesterlandsk Opfattelse af det »Ubekendtes« Betydning i Lægekunsten, og en ny Forklaring af Sygdommen som noget Positivt, en egen Slags Liv. Vi vende os nu til at se Virkningen af disse Paracelsus' Tanker i Norden, hvorledes disse nye Begreber om Sundhed og Sygdom gjorde sig gældende til daglig og overfor de herskende Meninger om Kirke og Stat.

I Arabernes Recepter havde det »Ubekendte« spillet en Rolle som den hemmelighedsfulde, eventyrlige Tilsætning, der maaske ved Guds uberegnelige Naade kunde blive det egentlig afgørende. Hos Paracelsus opslugte det Ubekendte hele Recepten, der selv blev til et »Arkanum«. For Paracelsus skrev denne Betegnelse sig delvis fra, at det fjendtlige, Sygdommens, Liv, som den skulde modvirke, jo var et Ubekendt. Men hos hans Efterfølgere rev selve Receptens »Arkanum« Magten til sig. Den blev den hemmelighedsfulde Tryllekvist, hvormed man søgte at fremkalde det

Forønskede, den ind i Mørket rakte Haand for at gribe, hvad Gud havde gemt, for at Mennesket selv skulde finde det: Universalmidlet, de Vises Sten, Livets Elixir.

Sjældent eller aldrig har en Tanke truffet en saa modtagelig Jordbund, som Læren om Arkanum i Europa. Den fængede baade andensteds og hele Norden over. Fra Elben til Nordkap var der ikke den Husmoder, der ikke havde væsentlige Forudsætninger til hurtigt at være med. Ældgammel, nedarvet hedensk Tro paa Trolddom mødtes i denne Lære med den allernyeste Tro paa Naturen og dens Kræfter. Hverdagslivets Gerning fik ny Tiltrækning og dobbelt Fart ved at skulle være en Kappestrid med Naboer og Venner. Den tarveligste Anvisning til hjemmelavet Mjød, »Latværge« af Solbær eller Slaaenbrændevin blev om ikke just Vejen til at lave Guld saa dog guldglødet ved Bevidstheden om, at den skulde holdes hemmelig og var maaske — hvo kunde vide det? — det sikreste Middel mod mangen Sygdom. Trangen til at skjule sin Fremgangsmaade og Lysten til at forsøge Nyt greb som en Feber hele Befolkningen. I halvt umærkelige Overgange ytrede den sig lige fra blot barnagtig Lyst til engang at blande Lavendelvand i Lutendranken, Violrod i Mandeltærten, til de ivrigste og alvorligste Forsøg paa at naa fremad. Husmødre som Christian den Tredies Søster Dorothea og hans Datter Kurfyrstinde Anna

af Sachsen, Mænd som Erik Lange og hans Svoger Tyge Brahe gik i Spidsen. Alene i det store underjordiske Laboratorium paa Uranienborg fandtes der 16 Ovne, i Vinterstuen 5. [E. A. Scharling: Bidrag til at oplyse de Forhold, under hvilke Chemien har været dyrket i Danm. S. 10—11.]

Hele det 16. Aarhundrede igennem havde hver bekendt Personlighed i Europa et enkelt eller flere hemmelighedsfulde Lægemidler, som vedkommende enten blot besad eller endog selv havde opfundet. Yderpunkterne i Danmark dannes af Sigbrit og Tyge Brahe, der hver især havde flere Arkana, som gik under deres Navn, og hvortil de alene ejede Nøglen. Rige og fyrstelige Personer, som f. Eks. ovennævnte Markgrevinde Dorothea af Brandenburg og Kurfyrstinde Anna af Sachsen, der maatte have mange Medhjælpere i deres Køkkener og Laboratorier, toge dem i Ed paa, at de ikke vilde forraade nogen Hemmelighed. De allervigtigste og fineste Tilsætninger foretog de ofte dog kun selv personlig og alene. Markgrevinde Dorothea lavede saaledes selv Øjenvand og Pulvere til sin Fader Frederik I. Til sin Broder Christian III lavede hun egenhændig om end med Bistand af sin Livlæge et Middel mod Faldsot. Derimod maatte hun tilstaa, at hun ikke af sin Læge havde kunnet faa en af Chr. III længe begæret Recept mod Svimmelhed. Hun maatte herom skrive til Broderen:

»Eders kongelige Værdighed kan vel forstaa, at Lægerne kun nødigt meddele deres Kunst til Andre.« At et Middel, selv om Recepten var et Arkanum, dog var farefrit, beviste hun paa følgende praktiske Maade: »Jeg sender Eders kongelige Værdighed hermed et af Os lavet Pulver og Latværge for Hjerte og Bryst, hvilket Vi have kredenset i Eders Buds Nærværelse.« [Raumer: Historisch. Taschenbuch IV 360—363]. Da Frederik II 1575 blev syg af Fjerdedagsfeber og derfor henvendte sig til sin Søster Kurfyrstinde Anna om Raad, sendte hun ham strax noget af sin berømte Aquavit, men bad ham tillige om iøvrigt at afholde sig fra Drik. Kongen holdt Maade, og Feberen forlod ham. Lærenem som han var, maatte han imidlertid i næste Brev høre, at hun nu »nærede søsterlig, trohjertig Frygt for, at Hans Kærlighed drak altfor megen Aquavit.« [Troels Lund: Danm. og Norges Hist. V, 209—10]. Det var Udtryk for politisk Overlegenhed, naar Frederik II's Enkedronning, Sophia, senere tvang Markgrevinde Cathrine af Brandenburg til at udlevere alle sine Opskrifter paa Lægemidler og Syltetøjer, uden at hun dog opnaaede det, hvorfor hun havde bragt dette Offer: at faa sin Datter gift med Christian den Fjerde. [Troels Lund: Chr. IV's Skib paa Skanderborg Sø. II, 337—39].

At dømme efter Datidens Beretninger var man naaet godt fremad mod det store Maal: Universalmidlet, de Vises Sten. Kejser Carl V's Læge,

Dr. Gall, opfandt en Aquavit, der i ikke ringe Grad svarede til sit Navn, idet den virkelig tjente til at forlænge Livet. Ved Brugen af den blev han 129 Aar gammel. [H. Ranzau: de conservanda valetudine p. 97—100].

Ved et underligt Træf var en Sten med en højst mærkelig Kraft, uden Tvivl en Hovedbestanddel af de Vises Sten, dreven op paa Bredden af Kallundborg Fjord paa Refsnæs. Christian II, der levede som Fange her, fandt den paa en Jagt blandt Stenene ved Stranden, hvor dens Skønhed og kostelige Glans vakte hans Opmærksomhed. Han tog den op, men næppe havde han den i Hænde, førend han forsvandt for sine Ledsagere, der til hans store Moro forbavset spurgte hverandre, hvor han var bleven af, skønt han red midt iblandt dem. Da saae han lidt efter en Fugl, der satte sig i Strandkanten ret foran hans Hest. Han slog til den med Stenen, men i samme Øjeblik blev han atter synlig, og Følget stimlede om ham og spurgte ham, hvor han havde været henne. Da Kongen heraf sluttede, at den usynliggørende Kraft havde været ved Stenen, ledte og ledte han efter den, men fandt den ikke siden. Det eneste, som dens kortvarige Besiddelse indbragte ham, var, at han fra den Stund fik mindre Frihed og blev bevogtet strængere end tilforn. [Chr. III's Historie v. Niels Krag og Stephan Stephanius. I, 333 Anm.]

En let anvendelig Prøve paa, om noget virke-

lig var et Universalmiddel, var, om det kunde sikre mod Gift. Som særlig paalidelige i saa Henseende gjaldt Europa over de to Naturgenstande, ved hvilke Naturen selv havde foretaget den alkymistiske Proces: forstenede Hjortetaarer og Stenen Bezoar, der dannedes i Maven paa en Art Geder i Indien. Især Bezoar Stenen nød fortrinligt Ry som paalidelig Modgift. I et Skrift, som Laurens Catelan udgav herom i Montpellier 1623, hedder det: »Gud har ikke skænket Verden nogen mere udmærket, sikker og virksom Modgift mod alle Slags baade Gifte og smitsomme Sygdomme. Alle Giftstoffer vende sig mod og drages mod denne Sten, ligesom Heliotropen bestandig drejer sig mod Solen.« Mod Slutningen af Ludvig den 14.'s Regering svækkedes Tilliden til Bezoarstene noget, ihvorvel man ved Hoffet i Frankrig stadig bar saadanne i Lommen. Det rygtedes nemlig, at der var mange falske i Omløb, og at Jesuiterne havde i Goa oprettet en Fabrik til Tilvirkning deraf. Endnu i Aaret 1741 var dog Prisen paa dem i Amsterdam 3—400 Livres for Stykket, og saasnart en Ostindiefarer bragte nogle hjem, reves de bort til privat Brug blandt Samfundets Spidser uden at komme i Handelen.

Der kunde vel næppe være nogen Tvivl om, at man her stod overfor en idetmindste meget vigtig Bestanddel af de Vises Sten. Karl den 9. af Frankrig blev derfor ogsaa overordentlig glad, da han engang under et Ophold i Clermont-

Ferrand fik en Bezoar Sten i Foræring fra Spanien med Forsikring om, at den var god imod enhver Gift. Den berømte Læge, Ambroise Paré, var just tilstede; men da Kongen spurgte ham om hans Mening, svarede han, at han ikke troede derpaa, da der var saa mange Slags Gifte, som hver virkede paa sin Vis og derfor ogsaa maatte modvirkes paa forskellig Maade. En enkelt Sten kunde næppe forene alle disse Virkemaader. Den Herre, der havde bragt Stenen, paastod imidlertid jo, og Kongen befalede da at anstille en Prøve. Han lod spørge Slotsherren, om der ikke var Nogen paa Stedet, der fortjente at hænges. Denne svarede, at der just var en Kok, der havde rapset to Sølvtallerkener og derfor næste Dag skulde klynges i Galgen. Kongen lod da Kokken spørge, om han havde Lyst til at tage en Gift for at prøve en Modgift og ifald den hjalp være fri med det samme. Kokken svarede, at han foretrak langt at dø af Gift i Fængsel fremfor at blive hængt i alle Folks Paasyn. En Apoteker gav ham da strax Gift at drikke og ovenpaa lidt af Bezoarstenen. Han fik heraf en heftig Opkastning og Stolgang, klagede over, at det brændte i ham som Ild, og vilde bestandig have Vand. Ambroise Paré bad Slotsherren om at maatte se ham, hvilket han fik Lov til, ledsaget af tre Drabanter. Da krøb den arme Kok paa alle Fire, opkastende og afførende Blod. Paré lod ham drikke Olie for om muligt at redde

ham; men det hjalp ikke, han døde ynkeligen syv Timer efter, idet han raabte, at det havde tjent ham bedre at blive hængt. Paré foretog strax Ligaabning i Slotsherrens og fire Drabanters Paasyn, og det viste sig, at Maven indvendig var ganske sort, afsveden og tør, som om den var bleven ætset. Paré sluttede heraf, at Giften havde været kvivsølvholdig. Da Kongen hørte Udfaldet, befalede han, at man skulde kaste Bezoarstenen i Ilden, hvilket ogsaa skete. [Franklin: Les médicaments. 1891. S. 155—59.]

Netop med et Forsøg som dette for Øje faar man dobbelt Respekt for, hvad Kurfystinde Anna drev det til. Hun lavede en Modgift, der maatte siges at være ufejlbarlig. Hvorledes denne Antidotus Saxonica var sammensat, var selvfølgelig en Hemmelighed. Den var og fortjente at være et Arkanum. Men tør vi slutte fra Bestanddelene i hendes berømteste Akvavit, der jo som før nævnt blandt andet helbredte hendes Broder Frederik II i Danmark, saa havde hun hverken sparet paa det Sjældne eller det Kostbare. Til Akvavit vides hun at have brugt: gule Violer, Morgendug, samlet paa hvide Duge Sct. Hans Nat, sprøde Tvebakker, Engelsød, Dødningeben, Bonderoser, Rørdrums Fødder, Milt af Føl, røde Egeskud, Gjeddeøjne, hvid Vitriol, Kongelys, Elsdyrklove, Kapunvand, Tobak, Svalestene, Agat og Enhjørning. [Troels Lund: Danmarks og Norges Hist. V, 208].

Ifølge Henrik Ranzaus Beretning var det en sachsisk Bonde, der ledte hende paa Spor. Han kendte nemlig et hemmeligt Middel, der satte ham i Stand til uden Skade at kunne sluge de giftigste Slanger og blive af med dem igen. Da han havde vist denne Kunst for Kurfyrst August, betalte denne ham en høj Sum for at faa Sammensætningen at vide. Samtidigt maatte Bonden love aldrig at ville meddele den til andre. Efter Kurfyrstens Mening sømmede det sig nemlig kun for Fyrster at eje saadan Kundskab, og de vare ogsaa dem, der havde mest Brug for den. Derpaa overlod Kurfyrst August Hemmeligheden til sin Hustru til videre Bearbejdelse i hendes Laboratorium.

Da Kurfyrstinde Anna senere gæstede Danmark, havde hun Modgiften med, og overlod en Portion deraf til sin Fader Kristian III. Denne, der jo selv var ivrig for alkymistiske Studier, længtes efter at faa Midlet prøvet. Men det kunde først lade sig gøre, efter at Datteren var rejst, da et passende Medium fandtes i København, en Morder, der skulde dræbes alligevel men med Udsigt til at blive fri tilbød at ville tage Gift og Modgift. I et Brev til sin Datter beskrev Kongen, hvorledes Forsøget løb af: »Vi ville Eders Kærlighed venligst og faderligt ikke forholde, at Vi efter Eders Kærligheds Afrejse have behandlet Modgiften efter meddelt Anvisning og derpaa prøvet dens Virkning paa et

Menneske, der havde sit Liv forbrudt. Om Morgenen have Vi ladet give ham et Quintin Mercurii sublimati i en Portion Risengrød. Saa saare han havde nydt dette, svulmede han øjeblikkelig op og befandt sig saa ilde, at det tydeligt nok vilde blive Døden. Saa have Vi ved vor Medicus, Dr. Cornelius, ladet give ham Modgiften i en Drik Vin. Den begyndte strax at virke, og med Tugt at melde gik det fra ham baade for oven og for neden, saa at han snart følte Bedring og atter kom til sig selv. Dog klagede han over, at der endnu var noget, der trykkede ham under Navlen; da lod Vi om Eftermiddagen give ham ligesaa meget af Pulveret som første Gang, og saa kom han sig ogsaa og følte sig sund og rask, som om intet var hændet ham.« [Troels Lund: Danmark og Norges Hist. V 210].

Modgiften havde altsaa fuldt ud staaet sin Prøve. Da Henrik Ranzau hørte om dette glimrende Udfald, skrev han til Kurfyrstinden og bad hende indtrængende om endelig at meddele ham Sammensætningen. Hun svarede ved at sende ham en rigelig Portion stor nok til ham og Familie — »et Parti af den ville I, mine Børn! efter min Død finde gemt til Eder i min Medikament-Stue« — men Recepten fik han ikke. Henrik Ranzau lod sig dog ikke saa let afvise. Da Rygtet gik, at Kurfyrst August skulde have røbet Hemmeligheden til Hertugen af Würtemberg, var han

strax i Lag her. · Det lykkedes ham ogsaa at faa lokket noget ud af Kurfyrstens Raad Berlepz. I sin Lægebog meddeler han de to sandsynligste Fortegnelser over Grundbestandelene i Modgiften. Det meste er Rødder af Baldrian, Svaleurt, Engelsød, Ibisurt, Angelica, Kælderhals og firfingret Natskygge, altsammen opgravet mellem 15. August og 8. September. Men Tilsætningerne og Tillavningen maa sikkert have været det Afgørende. Der meldes i hvert Fald intet om, at det senere er lykkedes nogen at efterlave denne Modgift, der ifølge Henrik Ranzaus Ord med samme Lethed helbredte Gigt, Asthma, Koldfeber, Miltsyge og Pest. Antidotus Saxonica var og blev en Hemmelighed, et virkeligt arcanum, der gik i Graven med Anna og August af Sachsen. [H. Ranzau: de conservanda valetudine. Cap. 51—52].

Hermed var dog ingenlunde Haabet opgivet om at finde »Universalmidlet«, mindst i Norden. Her virkede nogle af Tidens berømteste Mænd. Paa Hveen anstillede Tyge Brahe sine kemiske Forsøg, lavede Arkana og Elixirer, (en af dem findes opbevaret hos hans Biograf Gassendus) og det med saa smittende en Iver, at endog en af hans Tjenestepiger beskyldes for om Natten hemmeligt at have arbejdet i Laboratoriet [E. A. Scharling S. 14]. I Kjøbenhavn virkede Professor Anders Krag, der ad kemisk Vej tillavede Lægemidler med saadan Utrættelighed, at hans

tidlige Død 1600 tilskreves dette. Endelig var Paracelsus' berømteste og mest begavede Discipel, Dr. Peder Sørensen, Livlæge hos Fr. II. Om denne Danmarks ypperste Læge i det 16. Aarhundrede bruger Frants Baco følgende Ord: »Af alle dine Tilhængere, Paracelsus! misunder jeg dig alene Peder Sørensen, en Mand, der er altfor god til at blive hængende i dine naragtige Paafund. Men du, Paracelsus! skylder ham overordentlig meget; thi hvad du paa en asenagtig Maade plejede at udskryde, det har han forvandlet til vellydende Sang og med beundringsværdig Kunst forlenet det Ynde og harmonisk Velklang.« [H. Rørdam: Kjøbh. Universit. Hist. II. 330]. Herved sigtes især til det Værk, Idea medicinæ philosophicæ, som Peder Sørensen fuldendte i Florents 1570 og Aaret efter udgav i Basel, tilegnet Fr. II. I dette forfægtede han med stor Dygtighed Paracelsus' Lære om et bestemt Livsprincip, Rodnaturen til alt Liv og Forplantning. Selv uforandret og uforanderligt, er det tilstede i alle Planter, Dyr og Mineralier, og i det ligger Lægedom mod enhver Sygdom.

Det var dette Livsprincip, som han ogsaa efter sin Hjemkomst til Danmark søgte at fastholde i en af dets mest udprægede Former, hvor altsaa Salt, Svovl og Kviksølv havde indgaaet den reneste Forbindelse. »Ligesom »Spydglans« fortærer alle uædle Metaller, men ikke angriber Guld, saaledes fortærer det ogsaa alle

Legemets Urenligheder og lader Livets Kilde, Hjertet, ubeskadiget. Og ligesom der gives Giftarter, der uden Undtagelse skade alle Mennesker, saaledes maa der ogsaa gives Lægemidler, der uden Undtagelse kunne hjælpe alle Mennesker og helbrede alle Sygdomme.« [Idea medicinæ philosophicæ cap. 14. — K. Sprengel: Geschichte der Arzneikunde. III. Halle 1801 S. 408—13. — E. A. Scharling: Bidrag til at oplyse de Forhold, under hvilke Chemien har været dyrket i Danmark S. 8.]

Peder Sørensen søgte utrætteligt, støttet af sine grundige kemiske Kundskaber og den rige Erfaring, som hans udbredte Praxis gav ham. Mange af hans Kure lykkedes vidunderligt. Og, efter hvad der paastodes, skal han tilsidst virkelig have fundet »Universalmidlet.« Hvis dette forholder sig saa, maa det anses for et overordentligt Uheld, at han netop ikke havde det ved Haanden, da han i Sommeren 1602 selv angrebes af den herskende pestagtige Epidemi og døde den 28. Juli. Han havde dog haft Tid til at anvende det, eftersom han ved Synet af en mørk Blegn paa sit ene Øjenbryn, skøndt ellers rask, forudsagde sin Død om et Par Dage, hvilken ogsaa indtraf. [Th. Bartholin: Hist. anatom. Cent. VI p. 239. — Danske Atlas III 533. — H. Rørdam: Univers. Hist. II. 582]. Følgende Ord, der udtaltes over ham efter hans Død, kunde — hvis de da ere mere end blot tom Lovtale — antyde ogsaa en

Gemyts-Lighed mellem ham og Paracelsus: »Hans største Lyst var at behage Gud og gavne gode Mennesker.«

Ved Siden af Mænd som Tyge Brahe, Peder Sørensen og Anders Krag, om hvis Dygtighed og Hæderlighed, der ikke kan herske nogen Tvivl, træde Andre naturligvis i Skygge. Men selv om vi gaa til den yderste modsatte Fløj, de rene Bedragere, saa vidne disse baade ved den Fripostighed, hvormed de optraadte, og den Modtagelse, de fik, om den fælles store Forventning, der laa i Tiden. Et Par Minder om dem ere bevarede indtil vore Dage. I det store kongelige Bibliothek [Gl. kgl. Saml. 8vo. no 3504.] findes endnu et smukt skrevet Manuskript indbundet i Fløjl: Von dem philosophischen Stein. Forfatteren, Albert Herthover, har stilet det til Hertug Ulrik af Mecklenborg, fra hvem det vel atter er kommet til hans Datter, Dronning Sophia i Danmark. Hensigten har vistnok været at bevæge et af de to Fyrstehuse til at sætte Driftskapital i det rentable Foretagende: at fremstille de Vises Sten. En saadan Hjælp opnaaede virkelig et værdigt Par, Dhrr. Caspar Uden og Johan Schuncken, Aar 1590 hos Hertug Ulrik. At ogsaa denne Gang Sagen har været fulgt med Opmærksomhed i Danmark, ses af, at alle dens Aktstykker findes i Enkedronning Sophias Arkiv. [Hertug Ulriks Bestalling for dem, dat. Gustrow Mikkelsdag 1590 — Hans

Brev til dem dat. Stargardt 11. November 1591.] Med sin stærkt udviklede økonomiske Sans synes hun at have foretrukket at lade Faderen udrede Driftsomkostningerne og selv først træde til ved Fordelingen af Udbyttet.

Og det var glimrende Udbytte, der lovedes. De to uegennyttige Herrer forlangte kun alt Fornødent til deres Arbejde og derhos 15 Thaler straks, senere 120, en sædvanlig Hofklædning, fri Kost, Bolig, Lys og Brændsel. For denne Ubetydelighed lovede de i Løbet af 40 Uger at ville fremstille lapis philosophorum, det er: de Vises Sten; dernæst i Løbet af 3 Uger at lave en Vædske, hvori Kobber forvandles til Sølv; i andre 8 Uger at skaffe en Tinktur, der kunde omdanne ti Lod Kobber, Bly, Kviksølv og Sølv til ægte Guld; i Løbet af 8 Dage at fremstille en Vædske, der forvandlede Alt til Sølv; i 3 Uger at lave Guld af Zinnober og Sølv; og endelig i 40 Dage at lave den Guldvædske, hvori de Vises Sten til Tider maa fornyes for at bevare sin Kraft. I de Vises Sten er der nemlig 4 Lod Guld og 6 Lod Sølv, der maa anskaffes fra først af og siden fornyes.

Man veed ikke, hvad man her skal undres mest over, disse Guldmageres Frækhed eller Hertug Ulriks Lettroenhed. Den Slutning maatte dog ligge saa nær: Forstod de virkelig at lave Guld, kom de ikke til Hertug Ulrik for at tjene nogle faa Dalere. Udfaldet viste da ogsaa, at

efter et Aars Forløb havde de kostet ham 500 Gylden, men endnu ikke gjort for en Skilling Gavn. De beraabte sig nu paa, at Alt afhang af Guds Bistand og Aanderne, medens Hertugen truede dem med Fængsel og Pinebænk. En skønne Dag vare Fuglene fløjne, og Hertugen stod tilbage, kun rigere paa Erfaring. Men at en forstandig Mand som han virkelig kunde lade sig narre, at i Danmark Mænd som Erik Lange og senere Valdemar Daa kunde sætte Gaard og Gods til og endnu med Bettelstaven pirre efter Guld i Asken, det viser, hvorledes det samme Haab foresvævede alle, Tanken om de Vises Sten flimrede for Datidens Øjne.

For fuldt at forstaa dette maa vi stadigt erindre, at hin Tids Naturopfattelse var en anden end vor. Hvor redeligt man end bestræbte sig for at stille Spørgsmaalet erfaringsmæssigt op, fløj altid Svaret forinden eventyrmæssigt som en Trold op af Æsken. Selv de samme Udtryk forstod Datiden paa en anden Maade end vi. Naar f. Ex. Paracelsus taler om Mineraliernes Liv, om Jordens Kuldegysninger og Feber, om Makrokosmens og Mikrokosmens indre Lighed, saa forstod maaske allerede han selv, men i hvert Fald hans Samtid, dette ganske bogstaveligt. Den store Sten f. Ex., som Frederik II. kort før Chr. IV.s Fødsel lod slæbe fra Grønnehave hen til Stranden ved Kronborg [Troels Lund: Hist. Skitser S. 124], blev antaget

for »levende«. Lærde Betragtninger bleve nedskrevne om, hvorledes den aandede og havde Blod i sine Stenaarer. — I en Dagbogsoptegnelse fra 1599 af Sigvardt Grubbe paa Nordkapsturen med Chr. IV. hedder det om et Sted i Havet udfor Lofoten: »Her er et stort Havsvælg, hvorigennem Jorden trækker Vandet til sig, naar den trænger til Næring, og atter til bestemte Tider udstøder det, naar dens Indvolde ere helt fyldte. Heraf opstaar en Malstrøm. Saadanne Havsvælg findes ogsaa andensteds paa bekvemme Steder, hvor den forsynlige Natur har sørget derfor.« [Danske Magazin IV. 2, 391.]

Tidens Naturopfattelse kunde altsaa ikke holde igen mod hele den Tro paa det »Ubekendte«, som var bleven sat i Fart af Paracelsus. Og Erfaringen syntes jo delvis at give ham og hans Tilhængere Ret. Den Anvendelse af mineralske Lægemidler, som han havde indført, kunde virkelig opvise en Mængde særdeles gunstige Resultater. Modstanden mod hans Lære maatte da komme fra en anden Kant. Den kom fra Kirken.

Allerede straks ved Reformationens Begyndelse havde den lutherske Kirke taget Afstand fra Alkymien. Bestemmende i saa Henseende blev Melanchthons Synsmaade. Han troede paa

Stjernetydning men ikke paa Alkymi. Derfor holdt han selv Forelæsninger over Astrologi og vægrede sig ved at komme til Danmark eller England, efterdi Matematikeren Hassfurt, der havde stillet hans Nativitet, havde erklæret, at Østersøen og Vesterhavet vilde bringe ham i Fare. Derimod betegnede han Alkymien som »sophistisk Bedrageri.« Hans Opfattelse blev den gældende ved Ordningen af Lærefagene baade ved Universiteterne i Wittenberg og Leipzig og ved det omdannede Københavns Universitet. [Panum: Vort medicinske Fakultets Oprindelse og Barndom. Univ. Festskrifter 1879. S. 25.] Det er Efterklang af Melanchthons Tankesæt, naar Peder Palladius om Videnskaberne, som de dyrkedes i Danmark, siger: »Under den specielle Fysik henregnes den theoretiske Lægevidenskab og Kundskab om Meteorer og Metaller. Hertil regnes ogsaa Astrologi, ligesom Bedragerne ogsaa her indskyde deres Alkymi.« [P. Palladius: Formula visitationis provincialis. Kbhvn. 1555].

Lutherdommen var da fra første Færd kun halvveis med ligeoverfor de to ivrigst dyrkede Naturvidenskaber. Og selv denne halve Forstaaelse skyldtes mere Melanchthons personlige Frisind og humane Dannelse end selve Lærens Grundsyn. Der maatte vise sig afgørende Uoverensstemmelse, saasnart det kom til Opgør mellem Naturvidenskaberne, ikke mindst Paracelsus' Retning, og Kirken. At Striden i Norden ikke blev

heftigere end den blev, skyldtes en vis vag Uklarhed og Kirkens medfødte Overvægt. Heroppe vovede man sig ikke yderligt frem, og der blev derfor heller ikke Anvendelse for de skrappeste Midler. I Genf brændte man Michael Servede [1553], i Rom brændte man Giordano Bruno [1600] og indespærrede Galilei. I Danmark nøjedes man med at forjage Tyge Brahe.

Lænkebunden som Ytringsfriheden var i Norden, blussede da Striden her ikke op i klar Flamme om bestemte Spørgsmaal, men der stod kun Brandlugt og Røg over visse Punkter, hvor Gnidningen mellem modsatte Anskuelser var stærkest. Det var især de tre: Gud, Sygdom, Læge.

Kirkens og Naturvidenskabernes Gud var ikke den samme. Kirken lærte om en treenig Gud, helt optagen af Kampen mod sin omtrent jævnbyrdige Modstander, Djævelen. Af Hensyn til denne havde Gud ladet sig føde paa Jord for at redde dem af Menneskene, der vilde tro herpaa. Resten tilfaldt Djævelen til evig Pinsel i Helvede, thi Tilværelsen faldt nu og i den evige Fremtid i to skarpt adskilte Riger, Lysets og Mørkets, Guds og Djævelens, Himmerig og Helvede. I Modsætning til denne Dobbelthed søgte Naturvidenskabens Dyrkere at opfatte Gud som en Enhed. De forsøgte dette ad to forskellige Veje. Enten sluttede de sig til Grækernes og Romernes Opfattelse af Gud som Verdens

Sjæl, den Verden iboende Fornuft. Eller de holdt sig, som Paracelsus, f. Ex., fortrinsvis til Biblens Lære om Guds Kærlighed. Ved Siden af denne almægtige Kærlighed var der ingen Plads for en evig Djævel og hans Rige, og Guds Menneskevorden fortonede sig derfor ogsaa som et smukt men fjærnt Sindbillede. Alle Naturvidenskabens Tilhængere, til hvilken Fløj de saa end hørte, vare da kendelige paa, at de ikke ret troede paa nogen Djævel eller menneskefødt Gud.

I Norden førte disse afvigende Synsmaader som sagt ikke til nogen aabenbar Strid. Dertil vare alle for stærkt bundne af det Overleverede. Men at Spørgsmaalet dog var vakt og Uroen allerede ulmede i Enkeltes Bevidsthed, derom vidnede tydelige Kendetegn. Hos Paracelsus' betydeligste Tilhænger i Norden, Tyge Brahe, dækkedes saaledes Bruddet med Kirken kun af en tynd Skal. Da han fordreves fra Hveen, oplystes det, at han havde bevæget Præsten derovre til at udelade Djævlebesværgelsen ved Daabshandlinger, og at han selv i atten Aar ikke havde været til Alters. Det gik ud over Præsten, der dømtes til at have sit Embede forbrudt. [Hist. Tidssk. IV. 6, Literat. S. 73. — Kirkehist. Saml. VII. 40. — Danske Magazin II. 317]. Men for Tyge Brahes Vedkommende vilde nogle Aar senere alene denne »utilbørlige Entholdelse fra det højærværdige Sakramente« have været til-

strækkelig Brøde til at landsforvises for, »paa det at andre ikke heraf skulle forarges og tage ondt Exempel, og Gud den allermægtigste derudover skulde foraarsages disse Lande at straffe og hjemsøge.« [Forordn. af 8. September 1628 § 3. Smlgn. Reces af 27. Februar 1643 I. 1. 33 § 5.]

Tydeligere traadte Striden frem paa det andet Punkt: Forstaaelsen af, hvad Sygdom er. Som vi have set, spændte Forklaringerne over vidtstrakte Felter: Sygdom stammer fra Gud; Sygdom stammer fra Djævelen; Sygdom stammer fra Stjernerne; Sygdom er et Misforhold mellem Legemets Vædsker; Sygdom er et Negativt; Sygdom er et Positivt, blot en anden Form for Liv. Alle Kompassets Streger rundt havde her Teologerne, Stjernetyderne, Grækernes, Arabernes og Paracelsus' Tilhængere søgt at forklare Sagen. Uformærkt havde den sidste Forklaring atter nærmet sig den første, saa at den, om end hævet gennem Udviklingens Skruegang, paany stod over samme Plet. Thi hvad enten man sagde: »Sygdom stammer fra Gud,« eller: »Sygdom er et Positivt, blot en anden Form for Liv, men alt Liv stammer fra Gud«, synes disse to Forklaringer at mødes i et Væsentligt. Spørgsmaalet var nu, vilde det Bestaaende godkende, tilegne sig denne Udvikling, eller vilde det forkaste den og blindt holde sig til Teologernes Forklaring.

Der var i Begyndelsen Tegn, der kunde tydes i Retning af Forsoning. Nogle af Tidens bedste

Mænd havde aabent Blik for Enheden mellem Gud og Naturen og holdt paa, at netop den faste Tro paa Gud maatte føre til Brugen af Lægemidler. Simpelt og smukt har Christian Pedersen udtrykt denne Tankegang i Indledningen til sin Bog: Om Urtevand: »Ingen skal forsmaa Guds gode Gaver, som han os alle af sin egen Godhed og Kærlighed givet haver til vor Sundhed og Helbred. Der er dog mange saa vanvittige, at de ikke ville nyde eller bruge dem, naar de blive syge eller fange nogen anden Brøst paa deres Legeme. Men de sige: »Naar Gud vil, da bliver du vel karsk og sund igen.« Det er vel sandt foruden al Tvivl, at Gud kan gøre hannem helbredt, naar han vil; men saa at sige og ville ikke hjælpe sig selv, om han kan, det er at friste Gud. Thi han skabte ikke Urterne forgæves paa Jorden, men at vi skulle hjælpe os med dennem i vore Sygdomme.«

Havde en Tankegang som denne, der i lige saa veltalende Ord gentoges i Fortalen af Professor Morsing til Henrik Smids »Urtegaard«, faaet Lov til at brede sig i Ro, vilde den let have kunnet vinde Befolkningens Hjerte. Den vaagnende Lyst til at prøve sig frem, Troen paa det vinkende Ubekendte, Alt drev jo i samme Retning. Den ene Fløj af den teologiske Opfattelse: »Sygdom stammer fra Gud« vilde vistnok kunne være bleven reven med. Men den anden stod endnu tilbage og holdt Stand: »Sygdom

stammer fra Djævelen«. Den gød Gift i Lægemidlet. Thi stammer Sygdommen ikke fra Gud men fra Djævelen, saa er hver Tro paa at helbrede den ved Hjælp af Lægemidler taabelig, ja Frafald fra Gud. Sygdom bekæmpes kun ved Bøn og Besværgelse. At Lægemidler stundum synes at hjælpe, er netop en Djævelens Snare for at forlokke Menneskene. Thi kan Satan knække Arme og Ben paa Folk, og staar han i hver Sygdom, saa er det hans mindste Kunst at lægge Kraft i Fænnikevand og Salvie. Anvendelse af naturlige Lægemidler er i bedste Fald unyttig, i værste Trolddom.

Herved sank Lægemidlet atter ned fra sin kortvarige Hædersplads. Selv om man anbragte Korsets Tegn, ja satte to Kors paa Recepten og slog et tredie foran Lægemidlet, forinden man tog det, saa var og blev den hele Fremgangsmaade mislig. Christian Pedersen havde i sin Vankundighed sagt, at det var at friste Gud ikke at tage Lægemidler. Sandheden var, at Brugen af dem var at friste Djævelen. Ovne og Destillérkolber var Djævelens Køkkentøj. Den eneste Ovn, der havde Værd, var Hexebaalet, hvor man brændte Djævelen selv ud og destillerede Menneske-Sjælen ren til Paradis.

I den sidste Halvdel af det 16. Aarhundrede brødes disse to Synsmaader med hinanden i Norden, Djævletroen og Tilliden til naturlige Lægemidler. Men hvilken af dem, der havde

Overtaget, kunde der ikke være Tvivl om. Hexebaalene sejrede. Vel bredte Brugen af naturlige Midler sig ogsaa over paa Djævletroens Side, saa at næsten ingen Forgørelse foretoges, uden at der anvendtes naturlige Mellemled derved: Planter, Edderkopper, Snoge, Haar, Negle og deslige. Men herved droges i det almindelige Omdømme blot alle naturlige Midler ned. De blev til hemmelighedsfulde Instrumenter, der uden Kraft i og for sig kun fik deres egentlige Betydning, ved at enten Gud eller Djævelen spillede paa dem. Hvilken af disse to, der i hvert enkelt Tilfælde gav Midlet sin Kraft, lod sig ikke med fuld Sikkerhed afgøre. Men netop herved omgaves det naturlige Middel med et Skær af Gru, der ikke vilde vige. Saaledes var Opfattelsen hos Folk, som de var flest. Og der gaves vel næppe saa troende en Tilhænger af Paracelsus, at han jo ikke i enkelte Øjeblikke selv grebes af Tidens Aand og den herskende Uhygge. I saadanne Stunder forvandledes Receptens dybeste Indhold, dens Ubekendte, dens Arkanum, sig til en skjult Rod, der kunde drage sin Næring ikke blot fra Lysets men ogsaa fra Mørkets Rige.

Tydeligst formede Striden i Norden sig om det enkelte Punkt: Lægens Betydning. For at forstaa dette fuldt, maa vi erindre Datidens Vilkaar. Man sondrede dengang skarpt mellem de to Former for Lægekunst, som nutildags

forlanges forenede hos en og samme candidatus medicinæ et chirurgiæ. Af de to »Medicinen« og »Kirurgien« har den sidste altid haft et Forspring, for saa vidt dens Nytte og Nødvendighed er selvindlysende. I det 16. Aarhundrede havde man forlængst faste Former herfor, idet al operativ Virsomhed, Behandling af Saar, Benbrud, Ledsætning osv., Aareladning, Kopsætning og Klystérgivning udførtes af deri øvede og uddannede Mænd: Badere, Bartskærere og Feltskærere. Ved Badere forstodes Bademestre ved de offentlige Badeanstalter. Da disse imidlertid for største Delen lukkedes i de første Aartier af det 16. Aarhundrede paa Grund af Smittefare, forsvandt Baderne lidt efter lidt, og Bartskærerne overtoge hele Virksomheden. I Aaret 1501 ophørte Bartskærerforretningen at være en fri Næring i København, idet Kong Hans her oprettede et »Barbéramt« og gav det en Skraa, hvorefter det skulde bestaa af sex Mestre. Denne deres Skraa blev bekræftet 1515 af Christian den Anden. Indenfor dette Barbéramt oplærtes altsaa i Kunsten fra Dreng til Svend og videre til Mester. Bartskærerne fik dog snart farlige Medbejlere i Feltskærerne (Militær-Kirurgerne), der kom ind især fra Tyskland med de hvervede Tropper og siden ofte bosatte sig i Landet. — Alle disse Kirurger udøvede altsaa den Del af Lægekunsten, hvortil der krævedes Haandfærdighed. At der har været mange flinke Folk iblandt dem med

ikke ringe Behændighed og Erfaring, er der ingen Grund til at betvivle. [Panum: Kbhvn. Univ. Festskrifter 1879 S. 14—18]. Dog nød de efter gammel Skik i det almindelige Omdømme kun en Slags Mellemagtelse. Der kunde, naar Nød var paa Færde, sendes Ilbud efter dem som i Nutid efter Jordemoder. Men til daglig drog deres Hverdagsdont dem nedefter. Ingen ydre Glans — Lærdomsstempel, Velstand, Indflydelse — holdt Standen oppe. Og den utaknemmelige Samtid var ikke langt fra, ved Tanken om det Meget, deres Kald bragte dem i Berøring med, at ansee dem for en lavere, uren Kaste. Fordommen var gammel. Paa det fjerde Lateran-Concilium 1215 var Kirurgiens Udøvelse endog bleven sat i Rang med Bødlers og Røveres Haandtering. [Panum S. 18]. Aar 1579 fik Skarpretteren i København og endnu 1761 Skarpretteren i Bergen Ret til at praktisere som Kirurger. [K. Carøe og Joh. Scharffenberg i Bibl. f. Læger. 1898 S. 37, 1899 S. 663 og 1900 S. 161.]

Det var da ikke disse Badere, Bartskærere og Feltskærere, som man forstod ved »Læger«. Ihvorvel de hyppigt kaldtes saa, forstod man dog ved »Læge« i snævrere Forstand en lærd Mand, en »Doctor«, en Doctor medicinæ, der havde studeret Lægekunst og kunde helbrede indvortes Sygdomme. Tidligere havde saadanne lærde Læger i Norden i Reglen været Gejstlige. Men i Udlandet var dette langtfra altid Tilfældet.

Og i Danmark fik man Øjet op herfor, efterat Universitetet i København var oprettet 1479, og der ved dette var planlagt et særskilt medicinsk Fakultet. Selv om Pladserne i dette ikke bleve regelmæssigt besatte, vænnedes man dog til Tanken om, at den lærde Lægevidenskab blev foredraget ved Udlandets større Universiteter, og at det kunde være særdeles ønskeligt at faae Mænd med Kundskaber og akademiske Grader erhvervede ved disse, — Licentiati og Doctores medicinæ — hjem til Norden for at virke heroppe. Kong Hans havde en studeret Livlæge, der ikke var en af Landets Gejstlige. Dennes vanskelige Stilling fremgaar maaske af, at han kun er kendt under det Øgenavn, som han fik ved Hoffet: »den bugede Doctor«. Dronning Christine havde ligeledes en studeret Livlæge. Christian II. ligesaa; hans sidste Livlæge, Skotten Dr. med. Alexander Kyngorne, der indkaldtes 1513 og forlod Landet sammen med Kongen 1523, var tillige Professor i det medicinske Fakultet ved Universitetet. Frederik I. foreslog Rigsraadet i Odense 1526 at indkalde lærde Læger i Landet og give dem fast aarlig Løn, hvad dog Rigsraadet af pekuniære Grunde ikke vilde gaa ind paa [Panum: S. 16—20].

Som det vil ses, var altsaa »Læge« et moderne Begreb i det 16. Aarhundrede. Og det var et Begreb i Vext. Naaet til Norden sammen med Renaissancen, delte det Medbør med denne.

»Læge« i den nye Forstand var noget fra Kirken emanciperet, en ny rigere Form for Kundskab, der, ligesom den nysopdagede Oldtidskundskab selv, helt kunde lægge Beslag paa sin Mand. Og medens Begejstringen for Oldtidens Forfattere bredte sig i Norden gennem en Flok af unge humanistisk dannede Rektorer og en Tilstrømning af Peblinge til Skolerne, der var noget hidtil ganske uhørt, fandt en lignende Stigning og Udbredelse Sted i Trangen til »Læge«. Oprettelsen af Apoteker vakte Begreber i vide Kredse om Urternes Værd og Betydning mod indre Sygdomme. De nye Apotekere, lærde Mænd langt fornemmere end Urtekræmmere, bredte og højnede Anseelsen. De gik ikke selv afvejen for Praxis, men talte desforuden med sær Respekt om »Lægen« og hans Recepter. Samtidigt vakte de nye Lægebøger af Christian Pedersen og Henrik Smid Landet over baade videre Kendskab og dybere Trang til »Lægens« Opgave og Gerning. Med megen Takt og praktisk Forstand greb de faa lærde Læger ind i denne Bevægelse. Professor i Medicin ved det Aar 1537 genoprettede Universitet i København, Christian Morsing, gav villigt sit Samtykke til, at Henrik Smids Lægebøger maatte trykkes. Og i de anbefalende Fortaler dertil lod han falde baade neddæmpende og opildnende Ord, der havde mangehaande Sigte. »Kære Henrik! . . . Jeg har nu gennemgaaet Eders Lægebog og befundet, at

hun er uddraget af de bedste Lægedomsbøger. Der er i hende mange gode Lægemidler, som kunne gøres og beredes af de Ting, som findes og voxe her i Riget. Dog skal Ingen mene, at Nogen af denne Bog fuldkommen kan lære alt det, som behøves til Lægekunsten. Thi kunde en Lægebog være nok hertil, saa behøvede man ikke at studere 20—30 Aar og besøge mange fremmede Lande, førend man lærer det, man behøver at vide til samme Kunst, og Lægekunstens Doktorer i andre Lande vilde ikke heller holdes i saa stor Ære og Værdighed, som de ere, hvis Lægedom var en Kunst, som ringe var at lære. Der findes især i Italien eller Valland mange Doktorer i Lægekunsten, som hvert Aar have en Indtægt af mere end tusind Dukater. Men eftersom der kun findes et eneste Apotek i hele Danmarks Rige og Norge, og ikke heller mange, som forstaa og have lært den rette Lægekunst, saa tykkes det mig at være meget nyttigt, at denne Bog udgives for hver Mand, og især for dem, der bo langt borte fra Doktorer i Lægekunsten og Apotekere. Jeg har ikke set nogen dansk Bog, som kan være saa nyttelig for Lægekunsten som denne Eders Bog. Eder hermed nu og altid Gud befalendis til evig Tid. Skrevet i København Palmesøndag i Herrens Aar 1546.«

Ti Aar efter behandlede Professor Morsing med samme Dygtighed samme Emne. . . . »Jeg maa ogsaa bekende og tilstaa med Sandhed og

al Taknemmelighed, at Gud Almægtige af sit evige Forsyn og sin Godhed haver udvalgt mig, ... at han har fremdraget mig udenlands ved fremmed Hjælp, frem og tilbage i Tyskland, Frankrig og Valland udi de bedste Skoler og Universiteter i mere end 24 Aar, saaledes som den fromme Edelmand Peder Oxe, der i nogle Aar var udenlands med mig, og flere andre baade af Adelen og Almuen i de andre Aaringer, er vel bekendt. Thi der behøves Tid, Vandring, Studering, ja Møje og Arbejde til Lægekunsten. Man maa have idelig Omgang med lærde Mænd, man maa lære Urter og anden Lægedom at kende, som Gud lader opvoxe af Jorden til Menneskenes Gavn og Gode, man maa se mange døde Menneskers Legemer opskæres Led for Led, for deraf bedre at lære at kende et Menneskes Skikkelse indvortes og vide, hvad Lægedom behov gøres til det Sted i Menneskets Legeme, som befindes at have nogen Brøst eller Bræk i sig«.

»Og end vil jeg sige dette til Exempel og Efterretning for vore unge Mænd og Studenter, saa mange som af Gud ere udvalgte til at studere og anvende Lægekunsten, at det sidste Universitet, hvor jeg ved Guds Naades Hjælp studerede, ved Navn Montpellier, beliggende udi Frankrig to hundrede Mil ovenfor Paris, er den ypperste høje Skole i Lægekunsten, som findes i Kristenheden. Dér tillades ingen Bissekræmmer med deres Knapsak at give sig ud for det, de

aldrig have lært. Ja, saa stort og mærkeligt er Tilsynet med Lægedom og Lægekunst dér, at ingen maa fordriste sig til at give Nogen noget indvortes Lægemiddel, uden at de ere komne saa vidt i Lægevidenskab, at de ere blevne Doctores og dertil betroede og godkendte derfor af de aller ypperligste og lærdeste Mænd i Lægekunsten, af hvilke der dersteds findes mange. Hvo der ellers fordrister sig dertil, bliver paagreben, sættes paa et Asen og drivés ud af Staden med raadne Æg og med anden Urenlighed, med Forlov at sige, som man kaster paa ham saalænge, indtil han med stor Forhaanelse er kommen igennem Byen og maa pakke sig. Saa flittigt Tilsyn holdes der, saaledes som det er vitterligt for flere her fra Riget, som have været og studeret dér«.

»Derfor siger jeg behøves saadanne smaa Bøger ikke i de Lande og Stæder, som af Gud ere saa rigeligt og rundeligt forsynede med lærde Mænd i Lægekunsten. Men her i disse Riger, hvor der ikke er saa mange lærde Mænd i Lægekunsten og ej heller saa mange Apoteker, kan denne Bog være nyttig og gavnlig for den menige Mand. . . . Efterdi disse Rigers Lejlighed er saa, at mange Doctores i Lægekunsten her ikke kunne nære sig, baade for Underholdnings Skyld og for den Foragts Skyld, som Lægekunsten her lider, hvilken er stor i disse Riger fremfor andensteds, saa er det vel gjort at lade saadanne smaa Bøger udgaa paa Dansk. Ja, det er tusindfold

bedre at bruge saadanne Bøger, som ere gennemsete af lærde Mænd, end at tilstede Empirikere eller Bisselæger at komme i Riget, hvad dog tidt og ofte sker til Menigmands Fordærv. Saadanne give sig ud for det, som de aldrig have lært, de tage Guld og Penninge for at fordærve Folk og sla mange ihjel eller dæmpe blot Sygdomme en Tid lang, indtil de have faaet deres Penge og ere rejste deres Vej, saa bliver det langt værre med den Syge end tilforn. Sligt er sket aabenlyst ogsaa her i København tidt og ofte«.

»Men naar Sandhed skal siges, saa er det deres fortjente Løn, de som ikke nænne at koste paa lærde Personer i Lægekunsten, endskønt de ere rige og kunde have det lige saa vel som i andre Lande, hvor enhver rig og formaaende Herre har sin Doctor, hvem han giver aarlig Løn, for at kan skal være redebon, naar han har hans Hjælp behov for sig eller sine. Paa samme Maade have ogsaa alle rige Herreklostre deres Doctores«.

»Kære kristne Læser! Gør dig Umage og læs det 38. Kapitel i Jesu Sirachs Bog og mange andre Steder i den hellige Skrift om den Guds Gave, som kaldes Lægekunst, hvoraf du kan vide, hvad det er for en Guds stor Fortørnelse og Menneskens Skade at forsmaa og foragte, forhaane og bagtale Lægekunsten og hendes rette Brug. Hermed dig Gud befalende.«

Det maa tilstaas, at Professor Morsing i disse Ord talte sin og sine Kaldsfællers Sag vel og

maalte de tøvende Klienter Skæppen fuld. Og dog blev han overgaaet af Henrik Smid, hvis Lægebog han anbefalede. Kunde Nogen hist indvende, at det galdt Praxis, saa drejede det sig her vitterligt kun om Teori, thi Henrik Smid havde selv opgivet al Praxis, som han udtrykte det: »for ret Utaknemmeligheds Skyld«, »da han ofte maatte bekoste mere paa Medikamenter, end han kunde faa igen for hele Behandlingen.« Her var da ren Uinteresserethed parret med Erfaring. Thi den maatte være Pessimist og mistænksom ud over alle Grænser, der kunde falde paa at kalde Henrik Smids Lovtale over Lægerne praktisk, fordi tilfældigt Dr. Morsings Tilladelse var nødvendig for Bogens Trykning.

Henrik Smid skildrer Tilstanden i Norden endnu mere malende end Dr. Morsing: »Lærde og trofaste Læger fattes her mange Steder. I deres Sted have vi forløbne Munke, Nonner, ulærde Præster, fordærvede Købmænd, gamle Kærlinger, ja Sudere (Skomagere) og Smede, Troldkarle og Troldkoner og andet saadant ørkesløst Folk, som ikke vil arbejde, men heller føde sig med Lægedoms Kunst, skønt de ikke vide hvad Dyd og Kraft Lægemidlet har, om han er af varm eller kold Natur. Saadanne næsvise, selvgjorte Læger kunne se i den Syges Vand, hvormange Grise Soen skal faa, og hvor mange Kalve Koen er med. Disse Bedragere understaa sig, naar de have læst eller lært et Stykke eller to i en Læge-

bog, at hjælpe Hvermand i hvad som helst Sot, man haver. De handle som den Skomager, der har ikke uden et Par Læster og vil gøre Sko over dem til Hvermands Fødder. De stjæle Livet, Helbreden, Gods og Penge fra mangen Mand. Derfor var det nyttigt, om Øvrigheden lod ingen bruge Lægekunst, førend han havde været forhørt af Lægedoms Doctorerne ved Københavns høje Skole og havde deres Brev med sig, at han maatte bruge sin Kunst her udi Riget.«

Men desforuden gav Henrik Smid et Omrids af, hvad »Lægen« er, og heri udtalte han sikkert nogle af den nye Retnings Grundtanker. Adam var den første Læge. Han kendte alle Planeters Løb og deres Betydning; ligesaa alle Dyrs, Urters og dyrebare Stenes Dyder og Kraft. Som ham gik det dem, der levede i den første Verdensalder. De vidste alle, hvad de skulde bruge og ikke bruge til deres Mad og Drikke. De levede uden Brød, Kød, Fisk og Vin og aad aleneste Træernes Frugt og Rødder af Jorden og drak Vand. »Thi Vandet, Æbler, Pærer og Rødder var den Tid fast bedre og sundere, end alle vore Apotekeri nu er«. Derfor vare vore Forfædre ikke tidt syge og levede meget længere end vi. — Men for Syndens Skyld bleve alle Ting fordærvede af Vandet i Syndfloden. Og da Menneskene siden foragtede Gud og levede i Fraadseri opstod mange forskellige Sygdomme. Men som lovkyndige Mænd have sagt: af onde Sæder er

kommet gode Love, saaledes er ogsaa af Sot og Sygdom kommet den kostelige Lægedoms Kunst. Den er aabenbaret os af Gud. Det ses klarligt af det gamle Testamente, dèr, hvor Gud gav Jøderne til Kende, hvad Dyr de skulde bruge og ikke bruge til deres Mad. Gud sendte jo ogsaa sin Engel Rafael til den unge Tobias og lod ham sige, at han skulde bruge mod Øjensyge Galden, Leveren og Hjertet af en Fisk. »Thi loves og prises Lægedoms Kunst højlig af Jesus Sirach. Ja vor Herre Jesus Christus haver selv lovet hende, der han var her paa Jorden, som vi kunne se i de hellige Evangelister.«

Ifølge Henrik Smid var altsaa Lægekunsten en Aabenbaring fra Gud, Lægerne denne Aabenbarings Forkyndere, en Art Guds Profeter. Højere hævede man sig ikke i Norden og syntes heller ikke let at kunne naa. Paracelsus gik dog et Skridt videre i sin Pris af Lægens Betydning: Intet kan lignes med den kyndige Læge. Ham ere Naturens Hemmeligheder aabenbare, han deler dem atter ud til de øvrige Lærde. Han begriber alle Lemmernes Væsen i Makrokosmen. I Kendskabet til Naturens Liv har han Nøglerne til Guds Rige. Lægens Kunst er den højeste, i den bliver Mennesket Gud lig.

I Løbet af halvthundrede Aar var saaledes det nye Begreb »den lærde Læge« blevet pisket op til en Skumhøjde, der naaede til Himlen. Spørge vi, hvormeget berettiget der laa til Grund

herfor, har Nutiden lettere ved at dømme uhildet. Man er nu vistnok enig om, at hin Lovprisning af Datidens »lærde Læger«, særlig paa Bart- og Feltskærernes Bekostning, var overdreven og uretfærdig. Vor Tid har tabt Troen paa de den Gang saa beundrede hemmelige Recepter. Den lærde Fornemhed, der tillod den nye Art Læger at efterlade blot en Ordre i Form af en Recept, men selv at forsvinde, naar en smitsom Sygdom tog Overhaand, er ikke længere i Kurs. Og Nutiden er tilbøjelig til at se med Agtelse paa den lange Erfaring og det instinktmæssigt rigtige Greb hos Datidens oversete Bart- og Feltskærere, der trods mangelfulde anatomiske Kundskaber ofte under vanskelige Krigsforhold kunde udføre heldige Operationer. Men samtidigt staar det Nutiden klart, at hvad hin Tid mente med Udtrykket den »lærde Læge«, var mere end der efter vor Sprogbrug rummes deri. I den »lærde Læge« personificerede man den hele Naturgranskning i Menneskeaandens Tjeneste under den indvarslede Kamp for gunstigere Livsvilkaar. Og tages Udtrykket i denne videre Betydning, maa Datidens Profeti siges ikke at være bleven gjort saa ganske til Skamme. Man sammenligne til Prøve blot andre Former for Begejstringsrus, som f. Ex. Romantikens Paastand i det 19. Aarhundrede om »Digterens« Verdensherredømme, hvor kun ét Slægtleds Afstand har været nok til at godtgøre Overdrivelsens Latterlighed.

Henimod Midten af det 16. Aarhundrede stod da altsaa det nye Begreb, »den lærde Læge«, opfostret af Forholdene og en levende Trang hos Befolkningen, rede til at indtage Højsædet. Men den gamle Opfattelse holdt vaagen Vagt for at afvise enhver Helligbrøde. Det havde kunnet tilgives, at altfor ivrige Lutheranere Aar 1530 brød ind i Frue Kirke i København og sønderslog de katolske Altere og Helgenbilleder. Det var jo Teologi mod Teologi. Men at tyve Aar efter de »lærde Lægers« Skare skulde faa Indpas og blot saa meget som vove at tage Stade i en af Korstolene ved Alteret, nej aldrig! Det maatte afslaas fra begge Sider af Vor Frue Plads baade fra Kirken og fra Universitetet.

Den sejrende Tankegang var begge Steder en og samme. Gud overgaar langt Naturen; uden Gud ingen Natur. Derfor overgaar ogsaa Kundskab om Gud langt Naturkundskab og er den fødte Hersker i Kundskabs Rige. Teologien bør derfor være Herre ikke blot i Kirken, men ogsaa ved Universitetet. I Kirken, i Staten, i den Enkelte — thi endnu drømte man den gamle Drøm om, at en Enkelt kunde samle al Kundskab — er da det rette Forhold dette: Underst Teologi, saa, om man vil, Naturkundskab og anden Kundskab, men øverst atter Teologi. Praktisk tog dette sig saaledes ud: Ingen Læge kunde faa Lov til at studere sit Fag ved Universitetet uden først og tillige at studere Teologi. Ingen læge-

kyndig Professor ved Universitetet kunde blive ved sit Specialfag, thi disse vare nogle af de lavest lønnede, hvorfra man efter Tur og i Aarenes Løb rykkede op til de vellønnede og ansete teologiske Fag. Den enkelte Studerendes, hver enkelt Professors Liv var da som Universitetets Læreplan og Embedsrække et og samme Mønster, hvor Naturvidenskabens Uldtraad umærkeligt gled over i Oldtidssprogenes Silke og Teologiens Guldtraad, Alt et og samme kostelige Damaskesvæv, tjenligt til Bispeskrud for Kirkens øverste Tjenere.

Ved dette simple Middel, denne tilsyneladende saa naturlige Anordning, lykkedes det forholdsvis nemt Kirken og Universitetet at tage Vejret fra enhver, der i ungdommeligt Overmod drømte om at bane fri Naturkundskab Vej ind paa Vor Frue Plads, den Stilling, der beherskede hele Landet. Midlet var sikkert virkende. Thi naar der, istedenfor Vejledning til grundigt Naturstudium, kun ydedes Lærere og Elever Lejlighed til et mere eller mindre flygtigt Indblik i, hvad Oldtidens forgudede Forfattere havde skrevet om Naturforhold, saa fjærnedes herved lidt efter lidt den mandige Drift til Selvsyn og egen Erfaring. Tilbage stod tilsidst en i aandelig Henseende blot lasket Halvmand, hvis Triller i Kirkesangen maaske lød med en egen skær Klang, skolet og uden Spor af Stemme i Overgang, men hvis hele videnskabelige Indhold kun bestod i Evnen til at

disputere, ikke om de virkelige Naturforhold, men om hvad Oldtids Forfattere havde ment herom. Flittigt slog Plejlerne i Universitetets Lo, en Fryd for Kongemagten og den moderlige Teologi at høre paa. Og op hvirvledes de kærneløse Avner i Disputatsernes endeløse Dans, ud stod de over hele Landet som Støvsky fra dets aandelige Forraadskammer. Endnu ved den Syges Dødsleje mødtes Lægerne i det eneste, de ret havde lært, den ørkesløse Disputats. Først over hundrede Aar efter, paa Molières og Holbergs Tid, blottedes dette og prisgaves til den befriende Latter.

Den »lærde Læge« var saaledes i en Haandevending bleven afvist og »forbyttet« ved Kirken og Højskolen i Norden. Havde man ikke ejet det rigtignok kostbare Middel at studere ved fremmede, friere Universiteter, vilde intet Udtryk for Naturvidenskabens Krav ad normal Vej være naaet herop. Nu drog enkelte unge Mænd, hvis Videns Trang ikke var bleven helt kuet, til Padua og Montpellier og vendte som Morsing, Hans Philipsen de Prato, Peder Sørensen og Anders Krag hjem som dygtige Doctorer i Medicinen og ansete Læger. Det var disses ihærdige Anstrængelser og gode Exempel, det skyldtes, at ikke Gnisterne sluktes ganske herhjemme. Men under hvor vanskelige Vilkaar maatte de ikke virke! Hans de Prato blev ved sin Hjemkomst 1571 strax Professor i Medicin ved Universitetet. Alt

var altsaa tilsyneladende opnaaet, men han blev det kun paa Betingelse af, at han, Paracelsus' Tilhænger, maatte love ikke at ville meddele sine egne Meninger, men i sine Forelæsninger holde sig i det gamle Spor og læse over Hippokrates og Galenus, hvis Skrift hans Mester jo havde kastet paa Baalet i Basel. [Rørdam: Kbh. Univ. Hist. II 601.] Anders Krag blev ogsaa ansat ved Universitetet 1586, men han maatte holde Forelæsninger over Ciceros Taler, Horats' Digte og Terents' Komedier samt udgive Teologen Jakob Madsens Skrifter. Senere drev han det til at maatte gennemgaa Matematik, Aristoteles' Metafysik og Plato's Dialoger. [Rørdam III, 513—520]. Sit virkelige Fag naaede han aldrig. Peder Sørensen var ved sin Hjemkomst lige saa heldig som hans trofaste Ven og Rejsefælle, Hans de Prato, han blev strax 1571 kongelig Livlæge. I denne Stilling var han velset, vel aflagt og ikke uden Indflydelse paa mangt og meget. Men det bestandige Rejseliv var til Hinder for hans Studier og kemiske Forsøg. Tredive Aar efter tænkte han for Alvor paa hellere at tage til Takke med Professoratet i Medicin, der just var blevet ledigt. Døden befriede ham for nye Skuffelser. [Rørdam II, 578—82.]

Det var den paracelsiske Retnings dygtigste Repræsentanter, lutter lovende unge Mænd, der fulde af Begejstring her vare vendte hjem. Alle sluktes de som glødende Kugler i det Bestaaendes tykke

Jordvolde. Kampen syntes haabløs. Kun En endnu vovede sig videre frem, Paracelsus' mest formaaende Discipel, Tyge Brahe. Rigere udrustet end nogen af hine førte han virkelig en kort Stund den »lærde Læges« Sag til Sejr. Men som den nye Stjerne, der havde tilsmilet hans første Ry som Videnskabsmand, ejede heller ikke hans Opfattelse nogen fast og sikret Plads paa den kendte Himmel. Hans korte lysende Bane maatte sones med et des dybere Fald.

Tyge Brahes videnskabelige Stilling er af Eftertiden saa ofte bleven blot eensidigt opfattet og mistydet. Hans Betydning er bleven indskrænket til at være den stædige Efternøler, der ud fra for snævre Begreber om Rummets Begrænsning og Bibelens bindende Kraft benægtede Kopernikus' Lære og paastod, at Jorden stod stille, medens Solen, omkredset af Planeterne, bevægede sig omkring denne. Da hans Iagttagelser imidlertid vare ganske paalidelige, kunde hans nærmeste Discipel, Kepler, benytte disse, men sluttede sig, hvad Grundsyn angik, naturligvis til Kopernikus.

Saaledes lyder i Regelen Eftertidens kolde Dom, i hans Hjemland dog gærne nationalt overforgyldt eller romantisk omsat i Medfølelse med hans

haarde Skæbne og Interesse for hans sunkne Borg. Men hans egentlige Daad er glemt, som hans Værk er forsvundet. Det var hans Lod at være Martyr for sin Overbevisning. Hans haardeste Martyrium blev maaske det, at Eftertiden ikke engang godkendte hans Overbevisning som den rette. Og dog brændte den i ham, rigere, klarere, varmere end i nogen anden af hans Samtid. Tanker, som først Nutiden har naaet at udføre, glimtede i ham som Plan og vovedes i Værk. Hans hele Syn paa Tilværelsen var et dristigt og vidt omfattende; det formede sig praktisk til et vel beregnet, kraftigt udført Greb efter det Ubegribelige. Dengang syntes dette saa nær. At det ikke lod sig gribe, har først Eftertiden indset. I Spidsen for sin Tid ramtes han da selv bagfra af dens Fordom. Hans Fædreland fordrev ham og knuste hans Værk. Hans Grav er i Udlandet. Tomterne af hans Borg i fremmed Eje. Hans Overbevisning længst sat i Skamme som taabelig Overtro. Mon ikke Tiden snart skulde være inde til at bringe ham om end blot Forstaaelsens Tak for, hvad han stræbte mod og vilde! [Det første klare Forsøg herpaa er P. L. Panum: Vort medicinske Fakultets Oprindelse og Barndom. S. 45—53. Festskrifter v. Kbhvns. Univ. 1879].

Det Centrale i Tyge Brahes Tankegang forstaas kun ud fra Tidens Løsen: den »lærde Læge«. En begejstret Tilhænger af Paracelsus, selv omfattende de to Grundvidenskaber, Kemi

og Astronomi, med sjælden Varme og Kundskabsfylde, født paa Livets Højder, fribaaren, rig, en Konges Yndling mødte han med fyldigere Forudsætninger end Mesteren selv til at føre Sagen til Sejr. Og det er hans største Ros, han svigtede den aldrig, hverken i Medgang eller Modgang. Igennem hele hans Liv lyser en og samme Stribe, den begejstrede Tro paa den højeste Videnskab, den himmelske og jordiske Astronomi, Stjernetydningen og Kemien, Guds i Naturen fremrakte Haand, der lønligt peger paa Menneskets Skæbne og Frelse. Tydning af denne dunkle Skrift er Jordelivets højeste Maal, dets største Lykke.

Med en forbavsende Kraft forfulgte Tyge Brahe fra ung af sit Maal. Kun tretten Aar gammel synes han alt at være bleven sig sit Kald bevidst. Den store Solformørkelse den 21. August 1560 vakte ham, og 30. November samme Aar købte han — et Barn i Alder, om end Student ved Københavns Universitet — sig det ypperste astronomiske Værk, den nys i Basel udkomne Folioudgave af Ptolemæus' samlede Skrifter. [Friis: Tyge Brahe S. 9.]

Det hjalp ikke, at hans Farbroder og Plejefader, den brave Jørgen Brahe, sendte ham under ypperlig Opsigt til Universitetet i Leipzig for at tvinge ham til at studere Retsvidenskab. Om Aftenen, naar Hovmesteren, Anders Sørensen Vedel, sov Teologens og Historikerens retfærdige Søvn, krøb Tyge Brahe sagte ud af Sengen og anstil-

lede Iagttagelser ved Hjælp af sine Instrumenter og en lille Globus, som han i Smug havde købt sig. Allerede som Syttenaarig havde han gennem grundige Observationer overbevist sig om, at alle hidtidige Beregninger, selv de nyeste Kopernikanske, af Planeternes Baner vare unøjagtige og upaalidelige. Da Jupiter og Saturn i August 1563 mødtes i Løvens Tegn, stemmede dette ikke med nogen af de trykte Tavler. [Friis S. 20.] Hermed var hans astronomiske Dagværk ham anvist: paalidelig Bestemmelse af Fixstjernernes faste Bundstader og af Planeternes flygtige Gang i Æterhavet mellem dem og Jorden.

Mærkeligt sikkert tegnede sig nu de enkelte Afsnit af hans Udvikling. Hjemkaldt under Syvaarskrigen af sin Farbroder, førend denne gik ombord paa Flaaden under Herluf Trolle, naaede han akkurat hjem og fik hilst paa sin faderlige Velgører lige efter Søsejren ved Pommern. Den mundtlige Udsoning mellem dem fandt vistnok her Sted, idet Jørgen Brahe gav sit Minde til, at hans Fremtidshaab forvandledes fra Statsmand til Stjernekiger. Og det var paa Tide. Thi faa Dage efter bortkaldtes Jørgen Brahe i Juni 1565 af en hidsig Sygdom, paadragen ved, at han havde reddet Frederik II's Liv, da en Bro brast under Kongen.

Maaske har Tyge Brahe alt nu arvet en Del efter sin Plejefader, skønt dennes Hustru, Inger Oxe, levede lige til 1591. Maaske har Kongen lagt Mærke til sin Redningsmands Plejesøn og

lovet ham Støtte. Men disse Baand vare i hvert Fald for svage til at holde Tyge Brahe hjemme, hvor hans Virksomhed bragte ham paa Kant med baade Standsfæller og Slægtninge. Han drog atter udenlands. I Rostock, hvor han fyldte sit 20. Aar, indtraf Begivenheder af forskellig Art, der mærkede ham for Livet. Her fejrede han sin første Triumf som Stjernetyder, idet han offentlig forudsagde Sultan Solimans Død, der ganske rigtig ogsaa indtraf om end et Par Dage før end den Maaneformørkelse, den 28. Oktober 1566, der skulde have bevirket den. Han kom her i Strid med en Standsfælle fra Hjemmet, Manderup Parsbjerg, der, da de hver især droge deres Kaarde, afhuggede Spidsen af hans Næse. Han lærte endelig her Paracelsus' Lære ret at kende gennem den dygtige Levin Battus, der i de samme Dage, Tyge Brahe var syg af sit Saar, udnævntes til Hertug Ulriks Livlæge og Professor i Medicin ved Universitetet i Rostock.

Fra nu af var Tyge Brahes Livssyn fæstnet. Han var klar over, at Kemien er Astronomiens Søstervidenskab, Stjernekundskabens jordiske Side. Ved Kendskab til Stjernernes Løb kan man følge Livet i dets Tilbliven ligefra Verdens yderste, uhyre Hjul, der sættes i Gang af Guds Vilje, ned til hver enkelt Nu's Stempelslag, der stjernestyret, skæbnefast, præger hvert Foster, som fødes derunder. Mikrokosmen gengiver Makrokosmen.

Og omvendt, ved grundigt Kendskab til Kemiens Hemmeligheder kan man ikke blot omsætte Metallerne indbyrdes ved Tilsætning af det Svovl, Salt eller Merkur, der mangler; men man kan ved et lykkeligt Arkanum helbrede den Syge, fornye hans Liv ved grundstofsmæssigt at tilføre Livs-Evnen ny Svingkraft. Mikrokosmen gengiver Makrokosmen. Livet er Strømmen, der udgaar fra Gud og stiger mod Gud. Astronomien ser Draaberne som de, af fulde Skaaler oppe fra, tæt samlede i Strøm, glide ud over Faldet. Kemien ser dem for neden, som de opløste i Skumbrus, adskilte stræbe til Vejrs paany. Det er en og samme Livets Strøm. Hver enkelt Draabe spejler hele Himlen. Mikrokosmen gengiver Makrokosmen.

Tyge Brahes Betydning afhang nu kun af, hvor og under hvilke Vilkaar han skulde komme til at virke. Det saa en Stund ud, som om Tyskland skulde vinde ham. Ved Augsburg rejstes hans første Kæmpeinstrument, og her forfærdigedes hans store forgyldte Globus, hvorpaa han hele sit Liv igennem indgraverede hver ny Fixstjerne, hvis Plads han havde beregnet. Kun svagt bandtes han til Hjemmet ved Løftet om et Kanonikat, som hans Plejemoders mægtige Broder, Peder Oxe, havde udvirket for ham hos Kongen. Da kaldte paany et Dødsfald ham til Danmark. Hans Fader, Otto Brahe, døde i Maj 1571. Tyge Brahe var tilstede ved Døden, Begravelsen og Skiftet.

Han og hans Broder Steen arvede i Forening Fædrenegaarden »Knudstrup« i Skaane. Han opholdt sig dog i denne Tid mest et Par Mil derfra paa Gaarden Herresvad, hos sin Morbroder Steen Bille, den eneste af hans mandlige Slægtninge, der ret satte Pris paa ham. Steen Bille lod her indrette et Laboratorium for ham, og saa ivrigt fordybede han sig nu i kemiske Studier, at han fra 30. December 1570 til 11. November 1572, altsaa i henved to Aar, ikke har anstillet, i hvert Fald ikke nedskrevet, en eneste Observation. Han forfulgte Livets Hemmelighed ikke ad de syv Planeters Veje, men ad de syv Metallers, Makrokosmens Formel mikrokosmisk fortættet i Livets Elixir. Da kaldte Stjernehimlen ham atter.

Da han om Aftenen den 11. November 1572 gik fra Laboratoriet over Gaarden til Hovedbygningen, faldt hans Øje af gammel Vane paa Stjernehimlen, der just nu efter mange Døgns Forløb atter var skyfri. Da opdagede han med Forbavselse en ganske ny Stjerne lige over sit Hoved i Stjernebilledet Cassiopeia. Den funklede endnu stærkere end en Stjerne af første Rang, overgik i Glans Sirius, Vega og Jupiter, forsvandt ikke som en Ildkugle, men stod, uden Taage og Komethale, urokkeligt tindrende som en Fixstjerne. Tyge Brahe vilde ikke tro sine egne Øjne. Han løb tilbage til Laboratoriet og spurgte sine Medhjælpere dèr, om de saae det samme.

Han standsede Bønder, der kørte forbi. Samme Svar. Stjernen stod der. Fra nu af iagttog Tyge Brahe den stadigt, nedskrev omhyggeligt sine Iagttagelser og Maalinger, vedblev hermed lige indtil den i Marts 1574 forsvandt, idet den uden at vige fra sin Plads blot skiftede Farve og mere og mere tabte i Lysstyrke, indtil den blev usynlig.

Da Tyge Brahe i Foraaret 1573 besøgte København, havde ingen af Professorerne ved Universitetet endnu opdaget Stjernen. Han var selv den første, der efter en Middag hos den franske Gesandt viste sine lærde Venner den. Senere ankom trykte Vidnesbyrd fra Udlandet, om at den var bleven iagttaget andetsteds, blandt andet ogsaa maalt med Tyge Brahes store Instrument i Augsburg. Men ingen af de trykte Observationer kunde maale sig i Omhu og Paalidelighed med Tyge Brahes. Hans Venner opfordrede ham til at lade dem trykke. Først vægrede han sig. Men da ogsaa Rigshofmester Peder Oxe føjede sin vægtige Opfordring til, gav han efter. Hans Bog »de nova stella« udkom 1573, medens Stjernen endnu stod synlig for Alle paa Himlen.

Med dette Skrift var Tyge Brahes Ry fastslaaet. Hos en snæver Kreds. Ingen var ham saa begejstret og trofast en Tilhænger som hans 17-aarige Søster Sophia, der lige ivrigt deltog i hans kemiske og astronomiske Undersøgelser. Men iøvrigt saa de fleste af Tyge Brahes Slægtninge og Standsfæller fra nu af med blot endnu

mere Foragt paa ham og hans Færd. Han svarede med lige Mønt. Allerede i et Digt i »de nova stella« havde han spottet over deres Raahed og Uvidenhed, og erklæret adelig Herkomst for en Fortjeneste af grumme ringe Værd, da jo de Paagældende selv vare uden Skyld heri. Nu gjorde han Skridtet fuldt ud og brød med alle Hensyn til Adelskab ved at vælge en »Ufri« til sin Hustru, saa vidt vides en Bondepige eller Præstedatter fra Egnen ved Knudstrup. Det var en Skandale af første Rang. Det bødede ikke paa den, at han ogsaa syntes ligegyldig for rette Følgeorden af Bryllup og Barsel. Ikke blot Slægt, men hele Standen kom i Oprør. Saavidt vides maatte selve Kongen stifte Forlig.

En adelig Lærd, der lo ad sin Adel og kun agtede Lærdom, det var en sjælden Fugl, en ny Stjerne, som det borgerlige Universitet nok kunde ønske at laane Glans fra. Det var kommet for sent til at opdage den himmelske, det skyndte sig derfor til den jordiske. Man opfordrede Tyge Brahe til at holde en Række Forelæsninger ved Universitetet. Først vægrede han sig. Men da Kongen ogsaa anmodede ham, svarede han ja. Forelæsningerne holdtes fra September 1574 til Foraaret 1575. De svarede, saa vidt man kan se, til Tyge Brahes egen sammensatte Natur. Først en begejstret Lovtale til Himmelkundskabens Pris, et storartet Verdensbilled, hvor Stjernetydning, Lægekunst og Kemi vise sig som

de Naturens Veje, ad hvilke det er Menneskeaanden forundt at nærme sig Gud. Saa et langt, nøgternt, trofast Arbejde i paalidelig Udredning af, hvad der virkelig vidstes om Planeternes Baner. Som Datidens Naturkundskab selv: Digteren og Granskeren inderligt forenede.

Forelæsningerne var omme. Hvad nu? Paany drog Tyge Brahe bort, denne Gang for at vælge sig et blivende Opholdssted i Udlandet. Valget faldt paa Basel, der udmærkede sig ved sin klare Luft og gunstige Beliggenhed mellem tre store Lande Italien, Frankrig og Tyskland. Sent paa Efteraaret 1575 vendte Tyge Brahe tilbage for blot at afhente sin Familie, sine Bøger og Instrumenter. Mellemtiden havde overskaaret et sidste Baand. Hans mægtige Velynder, Peder Oxe, var død i Oktober, kort før hans Tilbagekomst. Alt pegede nu mod Syd.

Men i Stjernerne stod anderledes skrevet. Maaske var Frederik II bleven paavirket af en Anbefalingsskrivelse fra Landgrev Vilhelm af Hessen. Vist er det, at allerede 18. Februar 1576 fæstede Kongen Tyge Brahe i sin Tjeneste med en betydelig aarlig Løn, og et Par Maaneder efter forlenede han ham paa Livstid frit og kvit med Øen Hveen. Nu fulgte Naadesbevisninger og virksom Støtte Slag i Slag. Og Frugten udeblev ikke. Ved Solopgang den 8. August 1576 nedlagdes paa Hveen under Bøn til Gud en Grundsten af Porfyr, medens hele Himlen varslede

Lykke: Solen og Jupiter i Opgang nær Løvens Hjerte, Maanen i Nedgang i Vandmandens Tegn. Og op skød af Jorden for Konges og Lensmands forenede Midler en mærkelig Vext: snurrigt, sindrig, dristigt, uden Mage, Uranienborg med Kupler, Fløje, Vægtergange og dybe Kældere med Smeltedigler, det nye Tempel for den højeste og dybeste Videnskab, Stjernekundskab og Kemi.

I Sommeren 1576 kom den store forgyldte Globus fra Augsburg til Danmark, og snart fyldtes Uranienborg med en Masse eventyrlige Instrumenter, Udtryk for Mesterens sjældne Snille. Det første store Arbejde, som Tyge Brahe fik Paalæg om at udføre i sin nye Tjeneste, var at stille den nyfødte Prins' Horoskop. Christian IV fødtes den 12. April 1577, og den 1. Juli vare de vidtløftige Beregninger færdige. Skreven paa Latin med et kortere Udtog paa Tysk gjorde den smukke Bog Lykke ikke blot hos Forældre og Bedsteforældre, men forøgede ogsaa sin Forfatters ved at skaffe ham til Løn Genboen mod Nord, Kullegaarden, i Forlening. Endnu den Dag i Dag gør dette Skrift paa vor Tids Læsere, der ikke længer tro paa dets Forudsætninger, dog et eget Indtryk. Man undres uvilkaarligt over den mærkelige Lighed mellem Tyge Brahes Forudsigelse og den virkelige Christian IV's Karaktertræk. — Alting lykkedes, alting blomstrede i denne Tid for den nye Kullemand paa Hveen. Derfor

bøjede alt sig for ham. Intet Under, at ogsaa Universitetet var med og den 18. Mai 1577 paa Teologen Niels Hemmingsens Forslag valgte ham til Universitets Rektor, en Æresbevisning, som dog Tyge Brahe høfligt frabad sig.

Hvad var det, Tyge Brahe foretog sig paa Hveen i den Snes Aar, han virkede dèr, hans egentlige Velmagtstid? Hvad bevægede ham til at opføre ikke blot Uranienborg, men senere det underjordiske »Stjerneborg«, nedgrave sin Formue i fremmed Grund, ofre sin Tid, sin Flid, sine talrige Medhjælperes Arbejde paa et os utydeligt Maal? Hvad vilde han? Svaret lyder højst forskelligt. Frederik II's lød: »Han var sin Konges trofaste Mand og Ven. Troligt udførte han det, hvorfor han oprindeligt var fæstet. Han stillede alle mine Sønners paalidelige Horoskop, og vagtsom varede han mig i hele min Levetid om alle de Himmeltegn, som Gud Almægtigste sendte mig og mine Riger til Varsel.« Stik modsat lyder Eftertidens Svar. »Nødt til imod sin Vilje at bøje sig for sin Tids Overtro, udførte han halvt i Smug sit egentlige videnskabelige Arbejde, det, der ene tiltalte ham: han iagttog nøje Planeternes Baner og kortlagde tusind Fixstjerners Stilling.« — Intet af Svarene er fyldestgørende.

Hvad Tyge Brahe vilde paa Hveen, det klinger enstonende fra de podede Træer paa Rad langs Havens snorlige Gange, fra Vandtrykket fra Loft til Kælder, Vindfløjen, de omhyggeligt

førte meteorologiske Dagbøger, Horoskoperne, de natlige Iagttagelser af Himlens funklende Vandrere, det rastløse Arbejde Dag og Nat ved de talløse Ovne, Takken fra de mange, hvem der hyppigt uden Vederlag bragtes Lægemidler og Sundhed, og endelig Fritidens muntre Støj af alle de Unge, der herovre lærte Himmelkundskab, Matematik, »Længde og Bredde«, Kemi og Lægevidenskab. Hvad her var grundet, var et Tempel for den iagttagende Naturvidenskab. Ingen blot aandløs Gentagen af, hvad Plinius havde sagt og Aristoteles ment. Nej, aaben, frejdig Lytten og Selvsyn, med Blikket vendt mod hele Verdenslivet, som det strømmede ovenfra ned gennem Fixstjernernes mærkende Blik og Planeternes dragende Veje, de, der pløjede i den tungere jordiske Luft Aarstider, Vejrlig, Ebbe og Flod, Farsoter, Vædskernes Stigen og Fald og Menneskevilkaar. Og dybere ned trængte det granskende Blik til Metallerne, der blinkede under Jorden, kraftfyldte, stjernebefrugtede, og som Livsbobler steg opad med Lægedom til Mennesket. Naar vor Tid undrende viger tilbage for Voldsomheden i dette Natursyn, saa er det ikke blot, fordi vi have lært at skulle holde en Del deraf fra Livet som Overtro, men først og fremmest fordi vi mangle, hvad hin Tid endnu besad: Helhedsindtrykket. Ingen formaar nu til Dags længere at omspænde alle Naturvidenskaber, enhver af os er fra Barndommen vænnet til blot stykkevise Natur-

indtryk, der splittes og udpindes med Aarene mere og mere efter de enkelte naturvidenskabelige Fag. Ingen søger at see det Hele under Et. Helhedsindtryk forekommer os paa Forhaand plumpt og usandt.

Hvor inderligt dog Enhedstrang og Iagttagelse netop hos Tyge Brahe virkede sammen, sees bedst af, hvorledes de gensidigt skærpede og fuldkommengjorde hinanden. Han tvivlede intet Øjeblik paa, at Stjernerne bestemte Menneskets Skæbne. Men netop ud fra denne Forudsætning og for sikrere at kunne læse deres Skrift forfattede han, støttet paa Iagttagelser, langt fuldkomnere Planettabeller og Fixstjernekort end tilforn var kendt. Tilsidst betvivlede han Ugedagenes Indflydelse paa Stjernernes Virkning og stod ved sin Død paa Springet til at omforme den hele Lære i Retning af moderne Tvivl, dog ikke som hos os Tvivl om Faktum, men Tvivl om Evne til at læse Skriften, — altsammen i Kraft af den regulerende Vexelvirkning mellem Enhedstrang og Iagttagelse. En sikrere Prøve paa Sandhedsdriften i Tyge Brahe kan næppe gives.

Hvor forskelligt tog ikke Videnskaben sig ud i Nattens stille Belysning blot med et Par Miles Afstand langs Sundet! Paa Hveen lignede den en opvakt Dreng, Husets Søn, der i tryg Tillid til, at det Alt var hans Faders, utrættelig vilde vide Besked om Alt, efterlavede Alt, og selv ved Nattetid maatte, som Tyge Brahe hist i Leipzig, ud

af Sengen for at iagttage Stjernehimlen. Ved Universitetet i Kjøbenhavn sov Videnskaben som en træt Gejstlig efter Dagens Anstrængelser, hvilende umageligt paa Historiens og Oltidssprogenes Leje, der bar Mærke af Vægten. Søvnen var urolig. Thi rundt om gnistrede det i Mørket, Uhygge murrede i Mulmet, Vidnesbyrd om, at selv om Herrens Stridsmand maatte unde sig Hvile, var der dog derfor ikke Fred i denne Satans Verden.

Men det var mere end Enkeltmand paa Hveen mod Enkeltmand i København. Hvad Tyge Brahe havde grundet var en hel Skole, et nyt Universitet, der dristigt tog Kappestriden op med det gamle. Medens Universitetet i København var en Kirkeskole, hvor Landets fremtidige Præster og Skolelærere fik alt paa Autoritet: Kirketro, Oldtidskundskab og Naturvidenskab; hvor Videnskabelighed var kendelig paa at være iført Latinens Dragt, og Frihed kun bestod i at turde daske med Disputatsernes Briks, saa var det stik Modsatte Tilfældet paa Hveen. Her anerkendtes ingen anden Autoritet end Erfaringen. Selvstændig Iagttagelse stillede Spørgsmaalet, modtog Svaret. Her krævedes ingen særskilt lærd Uniform for at indlades. Enhver var velkommen: Matematikere, unge Mænd, der ønskede Styrmandskundskaber, Læger, Kemikere, Havebrugsfolk, Lærd og Læg, Mænd og Kvinder naar blot de besjæledes af Et: virkelig Kundskabstrang. I

sin Begejstring for Gud i Naturen havde Tyge Brahe vovet at grunde en Skole alene for voxne tænkende Mennesker. En Folkehøjskole vilde man tre Hundrede Aar efter maaske have kaldt det. Datiden savnede hvert Udtryk; der foresvævede den kun ubestemt Noget i Retning af »den lærde Læge«.

Tyge Brahe's mægtige Personlighed var virkelig i Stand til at bringe Tanken fuldt til Udførelse. Vel døde hans kongelige Ven og Velynder 1588, men Tyge Brahe opnaaede endnu hos den umyndige Konges Regeringsraader kongelige Gunstbevisninger. Han fik dækket sin Gæld paa 24,000 Kr., som han havde paadraget sig ud over, hvad han havde anvendt af kongelige Gaver og egne Midler. Ikke blot Regeringsraaderne men det samlede Rigsraad lovede ham at vedligeholde, hvad der var opført og indrettet paa Hveen. Man vilde, naar Christian IV. blev myndig, bevæge denne til at bestemme faste aarlige Indtægter hertil. Efter Tyge Brahes Død skulde da som Forstander indsættes En, der var skikket til at fortsætte hans Gerning, om muligt en af hans egen Slægt, hvis ikke dog en indfødt dansk Mand, adelig eller uadelig. — Alt syntes sikret. I glad Tillid modtog Tyge Brahe 1592 Besøg af sin unge, tilkommende Konge og forærede ham under Opholdet paa Hveen et kosteligt forgyldt, mekanisk Kunstværk, der gengav Solsystemets Bevægelse efter Tyge Brahes Opfattelse, idet alle

Planeterne drejede sig om Solen og denne atter om den stillestaaende Jord.

Men ak! Tyge Brahe havde Uret i det Afgørende: Solen og Planeterne drejede sig ikke om Jorden; Kongen, Kirken og Universitetet ikke om Særlingen paa Hveen. Han havde baaret sig ad som en Daare, da han nedgravede hele sit aandelige og materielle Pund i Andenmands Jord. Hvordan vilde det gaa ham med Uranienborg, Stjerneborg og alt, hvad han havde indrettet derovre, naar det engang hed: Du er ikke vor Lensmand mere; pak dig!

Og Opgøret maatte komme. Hans Jævnaldrende saae det maaske ikke saa klart, blændede af hans mangeaarige Fremgang. Men den yngre Slægt, den unge Konge fornam uvilkaarligt, at her var Brud nødvendigt. Noget Fremmed og Uensartet havde her i Aaringer som en Isflage skuret ned ad det Bestaaende, Knækket var nær, en Kælvning maatte finde Sted. Kongemagt, Kirke, Universitet kunde umuligt vige; saa maatte da det nye Væsen, der ikke agtede Rangforordning i Gudsforholdet men til eget Fordærv gik ustandseligt paa, knække af og gaa tilsøs.

Bruddet foregik hurtigt og afgørende. I August 1596 var Tyge Brahe endnu med som Gæst ved Christian IV's Kroning. Aaret efter var han en forjagen, af Kongen haanet, Landflygtig i Rostock. Slag i Slag vare Begivenhederne fulgte. Hans Len ham fratagne, Opholdet paa Hveen

umuliggjort, forbudt ham at anstille Observationer paa en ham tidligere overladt Bastion i Vestervold, ja selv blot at foretage kemiske Forsøg i hans egen Gaard i København.

Hvad var Grunden til alt dette? Forgæves søger man den alene i Tyge Brahes Umedgørlighed, hans Uvenners Indflydelse, Lægers Brødnid, Bønders Klage, et Kapels Forfald, en Fyrlygtes daarlige Pasning, en ung Konges Ømtaalighed; alt Sligt var kun Anledninger. Den egentlige, dybe, afgørende Grund, der med Nødvendighed medførte hans Fald, var det uoprettelige Misforhold mellem ham og alle det Bestaaendes Grundpiller. Denne »lærde Læge«, Repræsentanten for den uafhængige Naturforskning i Pagt med Gud, dette rent Menneskelige, frejdigt og tillidsfuldt, var i uløselig Strid med Konge, Kirke, Adelstand og Universitet. Selv om Tyge Brahe havde været en Engel fra Himlen, der uforligneligt havde passet Bønder, Kapel, Fyrlygte og skiftevis Ærbødighed eller drøj Skæmt efter kongeligt Ønske, vilde han dog med Nødvendighed være bleven styrtet. Thi han maatte stille sig for Kongen som den, der i sit Hjerte ansaa sig selv som hans Ligemand; for Kirken som den, der foragtede Gud og hans Ord ved ikke at tro paa Djævelen og Naturens Fordærvethed; for Adelen som den, der drev Gæk med dens Fortrin og agtede »Lægen« højere; for Universitetet som den, der gudsbespotteligt satte fri Iagttagelse

over teologisk Autoritet. Han var selvskreven til Fald.

Et sidste svagt Baand bandt endnu Konge og Flygtning sammen. Den fælles Fædrelandsfølelse. Tyge Brahe har gribende givet denne Udtryk i det smukke latinske Digt, hvormed han tog Afsked med Danmark. Indført i Observationsprotokollen efter en kort Redegørelse for Grundene til, at Observationerne paa Hveen ere afbrudte og nu fortsættes i Wandsbeck, gør dette Digt i disse Omgivelser dobbelt Indtryk, et brændende, hjertevarmt Udbrud af alt det Dybeste og Bedste i Tyge Brahe. Fædrelandskærlighed, Tro paa sin Opgave, inderlig Religiøsitet have aldrig fundet en ædlere Form. Med Flid sørgede hans Ven og Vært, Henrik Ranzau, for, at en Afskrift af dette Digt kom den unge Konge i Hænde, da denne kort efter besøgte en af hans Gaarde i Holsten. Christian IV. læste Digtet opmærksomt og blev staaende nogen Tid tankefuld. Saa rev han sig atter løs, gik hurtigt bort og mælede ikke et Ord herom til Nogen. Han havde vel Ret. Slige Stemninger burde ikke være afgørende, de maatte vige for højere Hensyn.

Saa drog da Tyge Brahe hjemløs mod Syd, Udlændighed og Døden i Møde. En Stjerne sluktes paa Nordens videnskabelige Himmel, den stærkest lysende, som dér har funklet. Men Ingen ænsede det. Kun tyst fra den natsorte

Jord ulmede det opefter hist og her, som svagt lysende Skt. Hans Orme, som vandrende Gnister i sort, udbrændt Papir. Det var Hexebaalene i Norden, der fortærede dem, som mere famlende og uklart end Tyge Brahe stræbte efter forbuden Magt og Kundskab. Han var dog alligevel sluppen naadigt med blot Tab af Formue og Fædreland. — Man tænke sig: Spot over Adel; fri Forskning; gratis Medicin; ingen Djævlebesværgelse ved Daaben og i atten Aar ikke til Alters! — Paracelsus blev dræbt af sine Standsfæller. Michael Servede og Giordano Bruno brændt af deres Sjælesørgere.

Men ud af Tidens Tankegang, som den strakte sig fra Tiber til Nordkap, fra Themsen til Weichsel, skød paa Digtningens Omraade en sælsom Spire, næret af alle Tidens Bestanddele. Faust Sagnet opstod. Hvert Land forstod det og genfortalte det. I dette Sagn rummedes al Tidens Længsel og Gysen.

Vi have fulgt det 16. Aarhundredes forskellige Forklaringer paa, hvad Sygdom er: Sygdom stammer fra Gud, fra Djævelen, fra Stjernerne, Sygdom er et Misforhold mellem Vædskerne, Sygdom er et Negativt, der hæves ved Lægemidlets Positive, Sygdom er en anden Form for Liv, der kun kan underbindes af den, der grun-

digt kender Livet i dets Helhed. Som vi have seet, forekom disse Opfattelser ikke blot enkeltvis hos de Enkelte, men søgtes saa vidt muligt alle forenede hos enhver Dannet. Men da de i Virkeligheden for en Del udelukkede hinanden, fremkaldte dette Forsøg en bølgende Bevægelse baade i Samfundet og hos hver Enkelt, hvor Skæret skiftevis faldt paa de forskellige Opfattelser. Herved blev det synligt, at der tillige var en indre Forbindelse mellem disse, der gav selve Bevægelsen et eget rytmisk Sving. De tre første — Sygdom stammer fra Gud, fra Djævelen, fra Stjernerne — vare hver paa sin Vis af teologisk Oprindelse. Sygdom stammer fra Vædskerne og Sygdom er et Negativt, vare gamle fysiske Forklaringer, der i Tidernes Løb havde faaet hele det Overleveredes næsten guddommelige Autoritet. Endelig var der den sidste Forklaring: Sygdom er en anden Form for Liv. Denne blev den nyvakte Naturbegejstrings og Erfaringsvidenskabs Løsen og var forsaavidt forskellig fra hine. Men samtidigt rummede den saa megen inderlig religiøs Tro og Hengivelse, at den naturligt dannede Overgangen tilbage til den første teologiske: Sygdom stammer fra Gud.

Fælles for alle Opfattelserne var da en vis religiøs Tilbøjelighed, der enten ligefrem teologisk støttede sig til Biblen, eller uklart faldt tilføje blot for Autoritetens Myndighed, eller endelig i selve Naturen hilsede Gud. Dette Religiøse er et

af Tidens ægteste Træk. Men indenfor dette kom atter den skarpeste Modsætning mellem de enkelte Opfattelser tydeligt for Dagen. De svingede mellem de to Poler: en god Gud, der vil Menneskets Vel, og en ond Gud, Djævelen, der kun vil dets Fordærv. Som Sygdommens Gang i sig selv, enten til det bedre eller til det værre, gik ogsaa Forklaringen af den enten til Liv eller Død og trak skiftevis næsten hele Samfundet med sig. Kun ganske Enkelte, som f. Ex. Tyge Brahe, synes at have fundet sikkert Fodfæste i en Forstaaelse af Livet, der udelukkede Modsætningen. Det store Flertal fulgte Strømmen med dens Tidevande, lod Nat afløse Dag, deltog med samme Iver i at lede efter Naturens det store Ubekendte og i at stable Ved til Baalet for Enhver, der beskyldtes for at have fundet det. Tidens Mening var ikke jævnt sammensat og motiveret. Den stod i de Enkelte og i Samfundet som en Samling adskilte Lag, der ved mindste Rystning exploderede som Dom. Dommen var som en Standrets, hastig, uforklaret og inappellabel.

Det har sin Interesse sluttelig at see den Virkelighed, mod hvilken disse Opfattelser brødes, flygtigt opfange et Indtryk af den Sygdoms-Tilstand, hvormed disse Sundheds-Begreber skulde prøve Kræfter.

Hvis — hvad der ikke er usandsynligt — Sygdommene have deres Historie, saa at hver Tidsalder har sine bestemte Sygdomme, der ikke

ere optraadte saaledes før og ikke ville vende ganske saaledes tilbage, saa svarede i det 16. Aarhundrede Sundhedsbegreber og Sygdomme ypperligt til hverandre. Den samme Heftighed og utrættelige Gaaen paa under nye Former, der udmærkede Sundhedsbegreberne, betegnede ogsaa Sygdommene. Næppe er i den historiske Tid noget Aarhundrede blevet i den Grad plaget af voldsomme, vexlende Farsoter, som det 16de. [F. V. Mansa: Bidrag til Folkesygdommenes og Sundhedsplejens Hist. i Danmark. Kbhvn. 1873].

Aarhundredets første Aarti var hjemsøgt af den frantzoske Syge eller Pokker, der under denne sin første Optræden var meget smitsom og dræbende og rasede hele Norden over, rammende skyldige og uskyldige. Samtidigt hermed bredte sig i Sverige en anden ny Sygdom, vistnok med Stockholm som Udgangspunkt, hvor Kong Hans's Dronning Kirstine 1502 udholdt en langvarig Belejring, og en Besætning paa 1000 Mand, levende, lidende, døende og henliggende ubegravne paa Slottets snævre Grund, svandt ind til 80 Mand. Det var den saakaldte »Petechialtyphus«, yderst smitsom og let kendelig paa de smaa røde Pletter i Huden, hvormed dens Udbrud viste sig. Den opfattedes i Begyndelsen vistnok som en Art Skørbug, men betegnedes iøvrigt ligesom alle de andre Farsoter med den fælles Benævnelse: Pest. Som bekendt er den først atter aftagen i det 19. Aarhundrede efter

de napoleonske Kriges Ophør. I Sverige blussede denne Typhus gentagende op, 1504, 1508, 1517, bredende sig Syd efter mod Danmark. Hernede havde man imidlertid haft Besøg af en anden uhyggelig Gæst, en Kighoste, der fra Frankrig 1510 bredte sig udover den største Del af den da kendte Verden. Den var ledsaget, især i de første fem Dage af dens Forløb, af en overordentlig stærk Hovedpine, som man søgte at hæve ved at bedække Hovedet med en Hætte [Coqueluche], hvorefter Sygdommen fik Navn. Den angreb især Børn og unge Mennesker. Blandt Ofrene i Danmark kan nævnes Kong Hans' fjortenaarige Søn Frants.

Da Christian II. ved Midsommertid 1520 kom tilbage fra Stockholm til København for her at drive paa de Rustninger, der senere hen paa Aaret skulde føre til Stockholms Erobring og det stockholmske Blodbad, var en svensk Bekendt ilet forud til Danmark. Kongen traf i København den Typhus, som første Gang havde vist sig i Stockholm, da hans Moder, Dronning Kirstine, for atten Aar siden forsvarede Slottet. Nu hærgede den hans danske Hovedstad, hvorfra Dronning Elisabeth, der førte Regeringen under hans Fraværelse, havde maattet flygte for den til Abrahamstrup (Jægerspris). Næste Aar, 1521, naaede samme Sygdom Hamborg og Vest-Norge. Hele Norden var nu den underlagt, og i heftige Tilbagefald og Opblusninger, særligt i Skaane og

Halland 1528—29, ytrede sig dens blivende Herredømme.

To store nye Farsoter, Pokker og Typhus, vare saaledes som to vældige Bølger, kommende hver fra sin Side, slaaede sammen over Norden. Just som det syntes at skulle lette lidt, kom en tredie Farsot væltende ind vesterfra, den voldsomste af dem alle. Det var den saakaldte »engelske Sved«. [K. Sprengel: Geschichte d. Arzneikunde II. Halle 1793. S. 552].

Den var optraadt første Gang i England 1485, efterat Landet i over 30 Aar (1455—85) havde været Hjemsted for den blodige Borgerkrig mellem den »røde og hvide Rose«. Da saa mod Høst 1485 Henrik den 7. landede med en af alle Slags Nationer sammensat Hær og sejrede i Slaget ved Bosworth, viste sig med Et en Betvinger af Landet, endnu grusommere end den kongelige. En ukendt Sygdom opstod, næret af Smuds og Elendighed. »Saa mange Mennesker døde der af den Sygdom,« siger en Krønike, »at man knap skulde tro, at Øen havde rummet saa mange.« Mærkeligt nok holdt den sig længe alene til England og naaede overhovedet aldrig til Skotland og Irland. »Det eneste Onde, England ikke har paaført Irland.« Men efter i fire Overgange at have hærget England, heftigst 1529, gik Sygdommen i dette Aar pludseligt mod Øst og udbrød omtrent samtidigt i Hamborg og i det sydlige Norge i August 1529. Paa Fastlandet var

Alt lagt til Rette for dens Komme. Sommeren 1528 havde været hed og tør og derfor medført Misvæxt og Dyrtid. Vinteren, der fulgte efter, var usædvanlig mild, Foraaret fugtigt, Sommeren kold og regnfuld ofte med en tyk, ildelugtende Taage. Misvæxt og Dyrtid medførte Hungersnød. Under disse ugunstige Forhold udbrød den engelske Svedsyge i Skandinavien og Tyskland.

Den ytrede sig som en fælles Sygelighed, der med Et angreb en hel Egn. Ikke blot Mennesker bleve syge og døde, men Fugle faldt til Jorden, Bistaderne uddøde, Elve og Floder drev med døde Fisk, og selv ude i Vesterhavet og Østersøen flød døde Delfiner med Bugen i Vejret.

Den kom i et Nu, men var ogsaa hurtigt omme. Paa hvert enkelt Sted rasede Epidemien sjældent mere end to til tre Uger. I enkelte hollandske og tyske Byer standsede den endog efter fem til sex Dages Forløb. Sygdommen selv var ligeledes kortvarig, sjældent ud over et Døgn. Men den var i højeste Grad smitsom og dødelig, især for alle i den kraftige Alder. »Børn og gammelt Folk var fri for hende.« »Unge Folk døde mesten«. I København døde paa en Dag 400 Mennesker. Med lignende Voldsomhed rasede den i det øvrige Danmark. I Sverige, hvor den optraadte endnu heftigere, regnedes Mennesketabet for ikke meget ringere end i sin Tid ved den sorte Død.

Ulykken var, at den gærne angreb samtidigt

hele Husets førlige Bestand, og indtraf uden mindste Forvarsel. Pludselig fik man en Fornemmelse, som om man langsomt overheldtes med koldt Vand. Saa var Sygdommen der. Blev man da ikke strax tildækket med Dyner og faldt i en Sved, der skulde vedblive uafbrudt mindst et Døgn, var man dødsens. Den Syge var i højeste Grad mat, søvnig og tørstig, men maatte hverken sove eller drikke, da i saa Fald Sveden paastodes at ophøre og Døden at indtræffe. Dog erklærer en af de faa, der overstod den: »De uvidende Læger i Heidelberg havde nær kvalt mig med deres Dyner. Jeg vansmægtede af Tørst. Endelig fik jeg en gammel Kone til at give mig en Kande Øl. Den drak jeg ud i Et og blev flux karsk. Altsaa er Drikke det bedste Lægemiddel, hvilket og Andre have erfaret.«

Med Svedsygens Rasen i Norden i de to Aar 1529—30 var dens Magt her omme, og den kom ikke mere igen. Den vendte tilbage til England, hvor den rasede ud i et sidste voldsomt Anfald 1551. Derimod holdt den nye Typhus sig fra nu af troligt i Norden og blussede op hver Gang der gaves Anledning. Og saadan gaves ofte. Særligt indbydende var naturligvis den fortvivlede Tilstand under Københavns Belejring 1536, hvor alle Katte og Hunde bleve fortærede og Befolkningen var henvist til den ynkeligste Føde, indtil man endelig nødtes til Overgivelse. Men ogsaa mere dagligdags Forhold vare ugunstige. Hyppige

Tilfælde af Misvæxt og Dyrtid indtraf i hine Aaringer, hvilket delvis vistnok skyldtes Uro i Naturen og stærke Yderligheder i Varme og Kulde, Tørke og Væde, men tillige forværredes ved Datidens ufuldkomne Befordringsmidler og dens Tilbøjelighed til at lægge Baand paa Ind- og Udførsel.

Selv med alle disse Betingelser i Erindring vægrer man sig dog ved at tillægge dem alene Skylden for den aldeles uforholdsmæssige Sygelighed i Norden i den sidste Halvdel af det 16. Aarhundrede. Der synes at maatte have været andre, os ubekendte, mere almindelige Sygdomsaarsager tilstede, maaske fælles for den hele Jord. Man har i saa Henseende gjort opmærksom paa, at i Aaret 1580 viste Magnetnaalen den største østlige Afvigning. [Mansa fremhæver dette med Henvisning til Hansteen: Undersøgelser om Jordmagnetismen. Christiania 1819.] Om der skulde herske nogen Forbindelse mellem disse tilsyneladende saa vidtadskilte Forhold, faar Fremtiden afgøre. Kun saa meget vides, at Sundhedstilstanden ogsaa udenfor Norden var slet. I Tyskland og Schweitz rasede saaledes Bubonpest 1552 og 1564, samme Sygdom hærgede Spanien 1564, medens der i Sydtyskland tillige optraadte de to sjældnere Sygdomme: Sovesyge og hurtigt dræbende Næseblod. I Aaret 1577 skal der være død to Millioner Mennesker i Mexiko o. s. v. Det er paa denne sygdomsbefængte Baggrund, at Forholdene i Norden i Slutningen af det 16. Aarhundrede

maa ses. De ulykkelige skandinaviske Lande hærgedes af ikke mindre end sex voldsomme Epidemier, som Samtiden kaldte »Pest«, og som hver især strakte sig over en længere Række Aar. Først 1545—54. Saa 1563—67. Atter 1572—79. Saa en kort Afbrydelse 1580—82, hvor en Influenza, den saakaldte »spanske Pip« gik over hele Europa og i Nord som i Syd forvandlede alt Ildebefindende til Hals- og Brystsygdomme. Men næppe var dette Kast omme, førend »Pesten« tog fat paa ny, og en af de heftigste Epidemier i Norden i det 16. Aarhundrede rasede i Danmark i Aarene 1583—85. I Aarene 1588—90 vendte den sig til Sverige. Saa opstod der 1591 en kort ondartet Koppeepidemi paa Sjælland. Denne veg dog hurtigt, men kun for at give Plads for en fælles Pestepidemi hele Norden over, den langvarigste af dem alle, 1592—1604.

Var den Sygdom, som hærgede Norden i disse sex Epidemier, virkelig »Pest«? Umuligt er det jo ikke, saa meget mere som Bubonpest jo samtidigt optraadte baade i Tyskland og i Spanien. Datidens Læger beskrev den ogsaa af og til som virkelig Pest. Men dette Vidnesbyrd taber i Beviskraft, naar tilføjes, at Beskrivelserne sjældent grundede sig paa Selvsyn, men blot vare Citater af gamle Forfattere, som anførte Pestens Kendetegn. Lægernes eget Kendskab til Sygdommen var kun ringe. De nøjedes i Reglen med af offentliggøre en Recept imod den og

derpaa — flygte. Sagkyndige i Nutiden antage, at »Pesten« i Norden i det 16. Aarhundredes sidste Halvdel ikke har været Bubonpest, men derimod blot mer eller mindre rene Former for den i Landet indtrængte Petechialtyphus, blandet med Dysenteri og lignende.

Men hvilket Navn end Sygdommen kunde have nærmest Krav paa, lige ondartet og dræbende var den. Her hjalp hverken Diæt, Brug af Pestpiller, voldsom Afføring eller Aareladning. Sygdommen mejede fort. Det eneste virksomme Middel var Lægernes praktiske Anvisning, som ogsaa Konge, Hof og alle Velstaaende fulgte: at forlade det Sted, hvor Sygdommen i Øjeblikket rasede. Vil man danne sig et Begreb om Dødeligheden, bør man her saa lidt som ellers blindt holde sig til de opgivne højeste Tal. De staae selv blot som Udtryk for, hvor stærkt Indbildningskraften var bleven opskræmt. Det er saaledes vel næppe sandsynligt, at der i Stockholm 1548—49 skal være død: 7,000 Mennesker, og atter 1565: 18,000 Mennesker. Byens hele Folketal var under normale Forhold næppe mere end 20—30,000 Indbyggere. Men andre Tal og Oplysninger ere tilstrækkeligt malende. Som naar der f. Ex. i Malmø ifølge Kirkeregnskaber blev i Aaret 1564 ringet med Ligklokker for 777 Personer, i hvilket Tal altsaa ikke er indbefattet alle de Fattige, der ikke havde Raad til saadan Luxus. Eller naar man i København 1545 nødtes

til et Skridt, saa stridende mod alle Datidens Begreber, som at anlægge en Kirkegaard udenfor Byens Porte for dèr, fjærnt fra Kirke, altsaa paa blot hedensk Grund, at jorde, hvad Byen selv ikke kunde rumme. Eller naar den ufortrødne Daniel Ranzau den 26. Juli 1566 maatte bryde op fra Lidköping og opgive at drage videre ind i Sverige, fordi han Natten forud havde mistet over 300 Knægte af Pest. [Resen S. 156.]

Alt tyder paa, at Datiden stod magtesløs overfor disse forfærdelige Plager. Det voldsomme i dem gøre os hin Tids Begreber mere forstaaelige. Man maa under slige Forhold have følt sig fristet til disse skarpt udformede Forklaringer: Det er Gud! Det er Djævelen! Det er Mars og Saturn i Vandmanden! Her maa afføres, voméres og aarelades uafbrudt! Her maa tilføres nyt Stof! Her maa luges og stampes ny Bund med Metal! — Men lige meget hjalp det. Sygdommen viste kun sin Virkning paa Forklaringer og Kure. Men ikke omvendt.

Ved første Øjekast er der noget i høj Grad nedslaaende ved et Resultat som dette. Thi hvor ringe man end monne værdsætte det 16. Aarhundredes Sundhedsbegreber og Lægekunst, saa vare de dog et ærligt ment og energisk Forsøg paa at finde det Rette. Og det Mistrøstende i Resultatet æder sig med Nødvendighed videre. Uvilkaarligt

spørger man sig selv: Er der nogen væsentlig Forskel mellem hin Tid og Nutiden?

Lad os, førend vi søge at give Svaret herpaa, et Øjeblik følge den mistrøstige Opfattelse i nogle af dens sædvanlige Betragtningsmaader:

Nu som forhen er Værdien af den kirurgiske Lægekunst naturligvis klar nok. At faa en Arm sat rigtig i Led, et brækket Ben føjet ret sammen har til enhver Tid været et let forstaaeligt Gode. Større Kundskab til mangt og meget har siden det 16. Aarhundrede vel ogsaa gjort den operative Kunst sikrere om end tillige mere dristig. Men den medicinske Lægekunst, om hvilken der paa disse Blade alene har været talt, er den gaaet væsentlig fremad siden det 16. Aarhundrede? Udtryksmaaden har naturligvis forandret sig. Nutiden udtrykker sig med Flid forsigtigere og ser Sagen mere begrænset, saa vidt muligt blot fra den erfaringsmæssige Side. Man hører sjældnere Udtalelser som: Sygdom stammer alene fra Gud og helbredes kun ved Bøn. Læren om Nødvendigheden af en »germanisk-kristelig Medicin«, der hyldedes henimod Midten af det 19. Aarhundrede ved Tysklands protestantiske Universiteter, har atter tabt sig. Ligesaa gik det den katolske Professor i München, Nepomuk v. Ringseis's Paastand, at Nadveren er det sikrest virkende Lægemiddel, og at kun en Læge, der nys har gaaet til Alters, kan helbrede. [Jul. Petersen: Hovedmomenter i den medicinske Lægekunsts Udvik-

ling. 1876. S. 29.] Saa vidt vides er det nu kun især i Männedorf (Kanton Zürich) at man aabent vedkender sig Bøn og Paakaldelse som væsentligste Kurmetode. Men enhver kyndig Læge i Nutiden betegner dog Tro og Tillid som afgørende Betingelser og fremhæver med Rette Hypnoses og Suggestions næsten vidunderlige Virkninger. Er Forskellen fra forhen synderlig stor?

Fremdeles: Nutildags vilde vel kun faa vedkende sig Paastanden: Sygdom stammer alene fra Djævelen, og helbredes kun ved, at denne atter uddrives. Det er endnu blot et forsvindende Mindretal, der hylder den i Paris genopvakte Lære om, at Forgørelse ved Hjælp af Voxbilleder er mulig. [Kr. Nyrop i Dania VII (1900) 40.] Det forekommer de fleste besynderligt, at man overhovedet nogensinde har kunnet tro paa, at det vrimlede allevegne med Billioner og atter Billioner Smaadjævle, der besørgede alt til Sygdom henhørende. Endnu Færre tænke dog maaske paa, at Forskellen mellem før og nu for en stor Del bestaar i, at Smaadjævlene siden da ere blevne døbte. Nutildags vrimler det med Billioner og atter Billioner af Bakterier og Bacciller. De fremkalde Sygdommene. Helbredelse bestaar i at faa dem dødede og uddrevne.

Fjærnest fra Nutiden ligger Troen paa Stjernetydningen. Denne regnes med Grund af enhver Dannet for en længst begraven Videnskab. Man vilde blive til Latter ved at tale om Himmel-

legemernes gode eller onde Øjne. Og dog lytter man med Opmærksomhed til Læren om Solpletternes Virkning paa Regnmængde og Sundhedstilstand, og beundrer med fuld Føje den Opdagelse, at visse Sygdomme lade sig helbrede ved Lysstraaler.

Hvad det 16. Aarhundredes tre sidste Kurmetoder angaar, kunstige Udtømmelser, Tilførsel af det til Sygdommens Negative svarende Positive, og endelig Anvendelse af det stærkt virkende Lægemiddel, der paa engang afskar Sygdommens Liv og fremmede Individets — saa dele disse Lod med det Utal af tilsvarende eller modsatte Behandlingsmaader, hvortil Mellemtiden indtil nu har været Vidne. Om dem alle har en af Danmarks mest klartskuende Læger i det 19. Aarhundrede, Emil Fenger [Hospitalstidende 1859] udtrykt sig omtrent saaledes: Den livlige og nære Forbindelse, hvori Nutidens Kommunikationsmidler har bragt alle Dannede, har tillige aabnet Lægernes Blik for den utrolige Mængde hinanden modsatte Maader, hvorpaa man søger at helbrede samme Sygdom. Hver — selv den, der bestaar i slet intet at foretage mod Sygdommen — kan fremvise tilsyneladende gunstige Resultater. Hos den samvittighedsfulde Læge maa dette vække Tvivl om selve den medicinske Lægekunsts Basis, idet saa godt som aldrig Anvendelsen af det enkelte Lægemiddel, den enkelte Behandlingsmaade, lader sig godtgøre som nødvendig ad den eneste virkeligt bevisende Vej: Hvis dette ikke

var bleven anvendt, saa vilde Forværrelse eller Død være blevet Følgen. En højst sandsynlig Forklaring paa, at saa mange Kure tilsyneladende virke helbredende, og derfor naivt kunne indkasseres som Bevis for, at det rette Middel her er blevet anvendt, er, at det i Virkeligheden forholder sig som saa: »De fleste indre Sygdomme, som komme under vor Iagttagelse, ende ifølge deres egen Natur med Helbredelse og med en hurtig og fuldstændig Helbredelse. Altsaa vil Størstedelen af de Sygdomstilfælde, som komme under en Læges Behandling, helbredes baade hurtigt og sikkert, hvilke Lægemidler han end anordner, naar han kun ikke tilraader noget Skadeligt.«

Den nødvendige Følge af alt dette — mener Fenger — maa blive, at Befolkningen taber Tilliden til Lægen, og Lægen Tilliden til sin Kunst.

— Dette er unægteligt trøstesløse Betragtninger. Men nærmere set udtrykke de dog kun en enkelt Side af Sagen, ikke hele Sandheden. Thi at Nutidens Synsmaader delvis kunne siges at falde indenfor de gamle fra det 16. Aarhundrede kendte Rammer: Gud, Djævel, Stjernetydning o. s. v., beviser ikke andet end disse Rammers Anvendelighed som Inddelingsmiddel. Ingen vil dog for Alvor paastaa, at Læren om Suggestion er luthersk Teologi, Bakteriologi Djævlelære, Dr. Finsens Lysmetode Stjernetydning. Ved disse nye Opdagelser er der tydeligt nok foregaaet en hel Omdannelse, en Ud-

vikling har fundet Sted i den for al menneskelig Udvikling fælles Form, spiralformig, i Skruegang opefter. De nye Tanker ligge paa de gamles Plads, men i et højere Plan. Og naar Fenger radikalt gør op med Fortiden ved at brænde hele Autoritetens Tempel af, saa er den Ild, hvormed han tænder, ikke blot Tvivlens, men der lysner i den Begejstringens Lue, Troen paa de nye Metoder, Fysiologiens og Statistikens, som Fremtiden vil anvende. Han forlader heller ikke det brændende Tempel tomhændet, men redder med sig, hvad der formentlig har bestaaet Ildprøven. Hertil regner han for det Første Kirurgien. Dernæst indenfor Medicinen: Midler mod Forgiftning og Skørbug, Vaccinationen, Kinin, Jern og et Par andre Midler, om hvis gavnlige Virkninger der ikke kan herske nogen berettiget Tvivl. Sluttelig henviser han til den Mængde af Tilfælde, hvor en Læge kan, om ikke helbrede, saa dog dulme Smerter, afværge Bionder, styrke Livsmod, og ender med at udtale, at den »afventende Metode« er den medicinske Behandlings sikreste Fremgangsmaade. Under denne vil Lægekunst og Sygepleje indgaa en uopløselig Enhed.

Trods alt, hvad her er anført, bliver der dog endnu en Brod tilbage i Enkeltes Sind. Den ytrer sig som nagende Tvivl, som en gennem historisk Sammenligning formentlig bekræftet Tro paa, at Sundhedsbegreber og Behandlingsmaader vel vexle gennem Tiderne, men dog væsentlig kun gentage

»det Samme paa en anden Maade«. Fælles for dem alle paastaaes at være: Uformuenhed til at bekæmpe de til enhver Tid herskende Sygdomme. At Fengers Resultat var fattigt og utilfredsstillende, blev formentlig ogsaa godtgjort ved, at han selv opgav at være Læge for at vende sig til anden mere tilfredsstillende Virksomhed som Finansminister og Borgemester.

Mod al denne Mistrøstighed og Tvivl, som en historisk Betragtning oprindeligt har fremkaldt, er der kun eet sikkert virkende Middel, — et fornyet Blik paa Historien. Hvor det drejer sig om Lægekunstens Nytte, er det afgørende Vidne: Hvad Nytte har den hidtil gjort? Vi staa saaledes atter over for det Spørgsmaal, som vi ovenfor opsatte at faae besvaret: Hvad Forskel er der mellem dengang og nu? Historiens Svar lyder: Paa faa eller ingen Omraader ligger Fremskridtet saa tydeligt for Dagen som netop paa dette. Lægekunstens samlede Udbytte i dens uafbrudte Kamp i de sidst forløbne tre hundrede Aar for at tæmme, opdrage, værne, helbrede det store Folkelegeme i Norden er rigere end, hvad der kan opvises paa nogetsomhelst andet af Kulturhistoriens Enemærker. Vil man maale Omfanget af Lægekunstens Sejr, sammenligne man blot Forholdene i det 16. Aarhundrede med Tilstanden nu:

Kan man undre sig over, at en Befolkning døde som Fluer, naar dens Flertal kun vaskede sig højt regnet en Gang om Ugen, gik aarevis

med samme Sæt Hoser og Undertøj, spiste med snavsede Hænder alle af samme Fad, laa bunkevis i samme dynefyldte Seng! At blive »lagt ihjel« var en af Datidens hyppige Børnedødsmaader. Og hvilken Stank i de lave Stuer! Tilspigrede Vinduer spærrede for Os af Talglys, gamle Klæder, Smuds og fordomsfri Menneskeudtryk, der kun af Dannede »fortonedes« med en undskyldende Hoste. Selv i Frankrigs Slotte brugtes Kaminen som Pissoir. I Dronning Elisabeth af Englands Selskabsrum stank der, saa Pager fik ondt og brændende Enebær ikke kunde lumre Luften i Orden. I Gaarden hos Købstadsfolk i Norden, som de var flest, sad Husstanden paa Hug, naar de dertil følte Kald. Hos Velstillede vinkede et enligt Hus de færre Udvalgte. Som Gaardens Pragtstykke hævede det sig i dens Midte ved Brøndvippen foran Møddingen. I Drikkevandet blandedes Gaardens Overflødighed. Kun Regnskyl formaaede at sætte Ugers Affald paa mørkladne Strømme i Drift ud gennem Porten. Paa Gaden dannede det Alt et blødt Underlag for løsgaaende Svin, herreløse Hunde, døde Katte, Kvægdrift og Menneskefærdsel. — Om Vinteren bitterligt koldt i Sne og paa Stengulv med gennemblødte Hoser. I Hundedagene lummerhedt i den kvalme Stue, og i Sengens Dynehav; Befolkningen dog livlig af umoden Frugt og hjemmelavet Surtøl. I Gudshus endelig hele Menigheden samlet, de levende i Stolestaderne, de døde stablede

Kiste paa Kiste under de tynde Gulvbrædder. Baaret af Fortids Minder steg hvert enkelt Slægtled, ikke mindst under samlende Farsot, let og sikkert imod Himlen.

Naar hele denne Augiasstald er bleven renset, alle disse Unoder Skridt for Skridt pillede ud, saa skyldes dette ikke blot Tilfælde og Mode, men først og fremmest hærgende Farsoter, der piskede Slægt efter Slægt til Døde, og dernæst en ligesaa utrættelig Lægekunst, der aldrig tabte Modet, men uafbrudt søgte at tyde Svøbeslagenes Runer. Hvert enkelt Fremskridt er en dyrekøbt Overenskomst mellem Lægekunsten og Folkets sunde Sans, hvilken det endelig lykkedes den at faa rystet vaagen. Paa Hygiejnens Omraade har Lægekunsten fejret en af sine mest uomtvistelige Triumfer. Dens Midler her have vist sig virksomme mod Samfundets Selvforgiftning. Alt bærer Vidne om Fremskridtet. Levealderens Tiltagen peger som Viser.

At denne Kamp mod Samfundets Ladhed, Urenlighed og Selvsmitte med fuld Kraft fortsættes den Dag i Dag, vide vi alle. Fremtiden vil utvivlsomt i Kundskab, Forholdsregler og Gennemsnitslevealder naa videre frem, end vi ere naaede. I denne Kamp vil Lægerne som de fødte Pionerer og Førere stadigt være kaldede til som hidtil at gaa i Spidsen. — Vil man da engang kunne naa det Punkt, hvor Lægekunsten fuldstændigt har sejret, hvor alt Samfundets Gift-

stof er udryddet? Her staae vi ved Skranken paa Sagens modsatte Side. Ligeoverfor en saa livlig Indbildningskraft gælder det om at tage Reb i Sejlene:

Der er for det første ingen Grund til at tro, at Sygdom mere end al anden Historie skulde ophøre. Tværtimod synes Erfaringen allerede nu at tale for, at Sygdomme afløse hverandre, at de selv ere underkastede Udvikling, have deres Historie ligesom alt Andet. De lade til hver for sig at fødes, leve og dø. De enten forsvinde, naar Mennesket har lært at helbrede dem, eller, naar de ere ved at forsvinde, mener Mennesket at have lært at helbrede dem. Skørbug, Plettyfus, Koldfeber ere f. Ex. stærkt aftagne i Norden i det 19. Aarhundrede, men tillige afløste af nervøse Onder, som Fortiden ikke i samme Grad kendte.

Men hvorfor skulde ogsaa Sygdommene forsvinde? At vi betegne dem som Onder, Samfundets Giftstof o. s. v. er det andet end menneskelige Ukvemsord, der kun angive vor Begrænsning, men ikke nedsætte deres Væsen? Havde ikke Paracelsus Ret: Sygdom er ikke en lavere Livsytring end Sundhed; begge ere sideordnede, ligeberettigede Former for Liv.

Men endelig — og dette er vor ejendommelige Art Livs dybeste Gaade — Sundhed og Sygdom kunne ikke skilles. Sygdom er Sundhedens Yderlinie, dens Grænse, dens Form, Beviset, Be-

tingelsen for, at den er til. Sygdom drypper som Sandskornet uafbrudt gennem vort Timeglas, Udtrykket for, at Livet rinder. Den aander som Ubehagsfornemmelse i Sult, Tørst og Træthed, den røver vor Bevidsthed hver Nat, er Vækstens Voxværk, er Alderens Tynge, er Fødslens Smerte, er Dødens Slut. At ændre denne vort Livs inderste Egenskab formaar ingen Læge.

Men saa er jo Alt, hvad vi hidtil have talt om Sundhedsbegreber, Lægekunst og Fremskridt kun tom Tale og Usandhed! — Ingenlunde. Her som saa ofte viser det sig blot, at der angaaende alle væsentlige Menneskeforhold gives to modsatte Forklaringer, en til at leve paa, en til at dø paa. Vi føle, vi forstaa, vor Virksomhed, vor Moral, vort hele Liv er bygget paa, at der er Forskel mellem Sundhed og Sygdom, Liv og Død. Det ene bør tilstræbes, det andet undgaas. Det ene er et Gode, det andet er et Onde, for os selv og for andre. Men allerbagest i os, ved Randen af vort Væsens Grænse, i Søm-Spiren paa vort Selv, ligger der en hel forskellig Forklaring. Som i et pinligt, lynklart Nu brændes her de to Modsætninger, Sundhed og Sygdom, Liv og Død sammen, til blot to Sider af det Samme. Og idet vor hele hidtidige Forstaaelse brister, folde de to sig som Kimblade om et Ubekendt, Højere, Ufatteligt.

DET SCHUBOTHESKE FORLAG 1728 1893

Thieles Bogtrykkeri. Kbhvn.

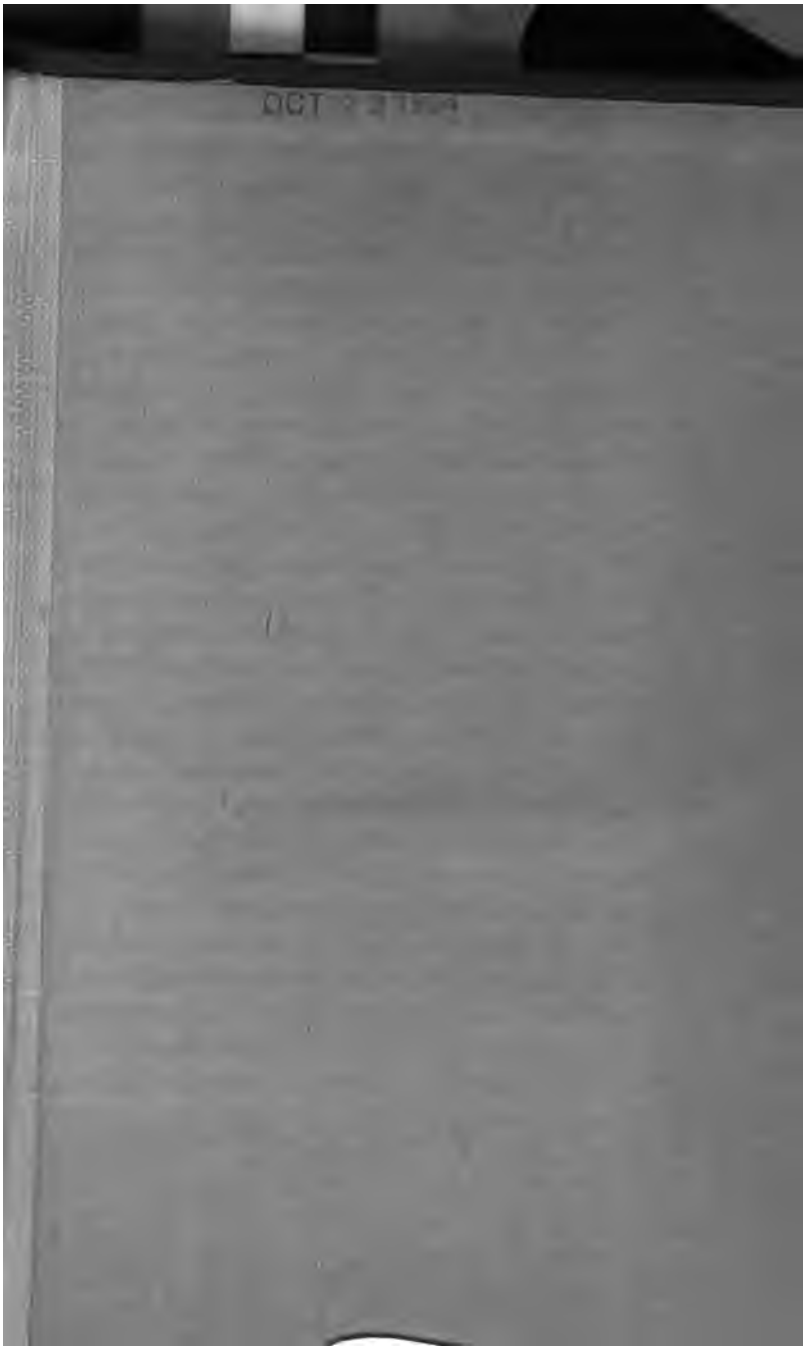

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY
REFERENCE DEPARTMENT

This book is under no circumstances to be taken from the Building

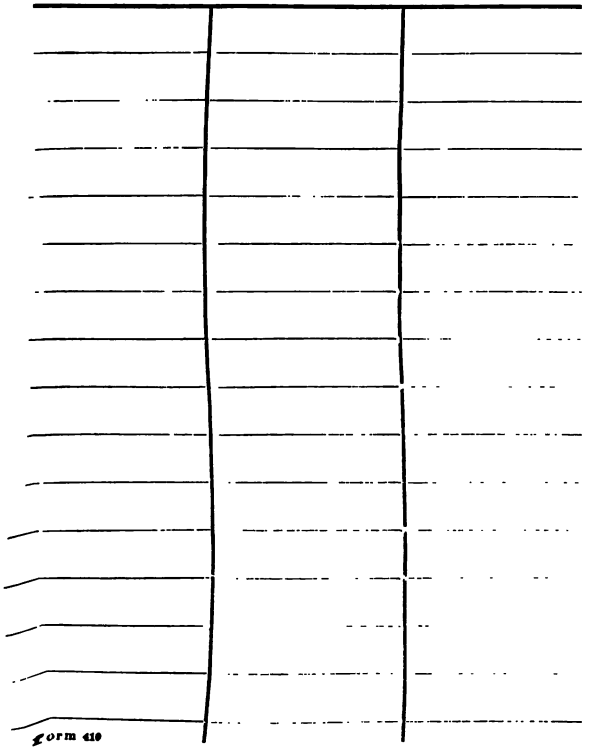

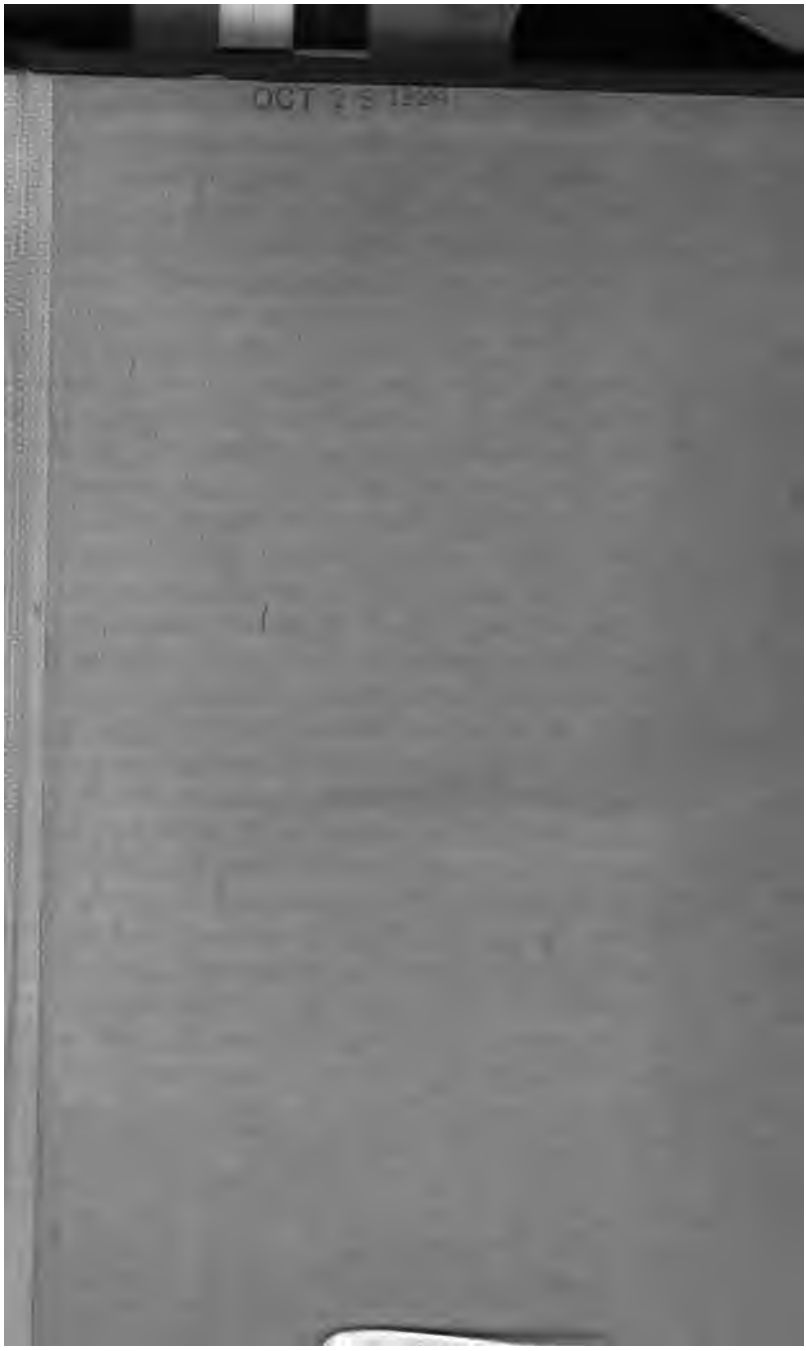
OCT 2 5 1929